

Izvorni znanstveni rad
UDK 612.017(091)(497.5DUB)
Primljeno: 30.6.1997.

OTROVI U DUBROVAČKOJ REPUBLICI

ZDRAVKO ŠUNDRICA

SAŽETAK: Iako ne često, dubrovačke vlasti pribjegavale su i otrovima kada je to nalagao državni interes. Na taj način uklonili su ili pokušali ukloniti neke svoje neprijatelje i nepoćudne zatvorenike. Otrovima su se služili i kao sredstvom zaštite u ratnoj opasnosti trujućí čatrnje na svom području. Zabilježeni su i slučajevi trovanja u privatnom životu Dubrovčana, ali relativno mali broj slučajeva u višestoljetnom razdoblju pokazuje da obračunavanje putem otrova nije bila omiljena metoda. U posebnim odjeljcima govori se o čuvanju otrova u Dubrovačkoj Republici, o vrstama otrova i njihovom podrijetlu, o nivou ondašnje toksikologije te o terapiji koja se primjenjivala u slučajevima trovanja.

Uvod

Utvrđeno je da su već stara ilirska plemena upotrebljavala otrovne strelice. Bizantinski liječnik Pavao iz EGINE govori u jednoj bilješci svoga djela *De re medica* da Dačani i Dalmati premazuju vrške strelica helenijumom, koji nazivaju i ninum, te da je taj otrov smrtonosan kad dođe u dodir s krvi, a neđuzan ako se jede. Očito je, dakle, da su stari Dalmati poznavali otrov koji je djelovao samo kod parenteralne primjene, što je naročito važno za strelični otrov, koji se inače ne bi mogao upotrebljavati za lov.¹

Još starije svjedočanstvo o upotrebi otrovnih strijela natopljenih zmijskim otrovom kod starih Ilira pruža nam latinski pjesnik Ovidije koji, govoreći u

Zdravko Šundrica (1915-1995), dugogodišnji arhivist Povijesnog arhiva u Dubrovniku, povjesničar i teolog. Ovaj neobjavljeni rad iz rukopisne ostavštine, dozvolom njegove supruge Pavice, priredio je za tisak Nenad Vekarić.

6-oj elegiji svojih *Trietia* o njihovom oružju, kaže da među njima nema nikoga tko ne bi nosio tobolca i luka i strijela žučkastih od zmijskog otrova.²

I stari Slaveni su također upotrebljavali otrovne strelice. To tvrdi već Pseudo-Maurikije (VI. st.), a poslije njega i ostali pisci.³ Otrovnost strijele bacane iz drvenih lukova i mala koplja tipično je slavensko oružje s kojim su se pojavili i s kojim su ratovali.⁴ Prema svjedočanstvu Arnolda iz Lübecka, Srbi su upotrijebili otrovne strijele protiv križarske vojske, koju je 1172. godine provodio Henrik Lav. To se dogodilo i protiv vojske koju je 1189. god. vodio Fridrich Barbarossa. Kad je, naime, njegova vojska prolazila kroz "bugarsku šumu", bizantinski najamnici Irci, Bugari, Srbi i Vlasi napali su otrovnim strijelama zaštitnicu i komoru njegove vojske i to, prema iskazu zarobljenika, po naređenju braničevskog duksa.⁵

Otrovne strijele upotrijebilo je 1559. god. kod Bara i pleme Mrkojevića, a kaže se da je i Miloš Obilić ubio cara Murata na Kosovom Polju otrovanim nožem.⁶

Osim upotrebe otrovnih strijela, vrlo je malo podataka o upotrebi otrova uopće, a još manje potpuno pouzdanih. O njemu dovoljno govori narodna predaja sačuvana u narodnoj pjesmi,⁷ iz koje se može zaključiti:

1. da je upotrebljavano otrovno oružje, među kojim se spominje otrovano koplje, otrovane strijele, štoviše otrovana puška.

¹ Mirko D. Grmek, »Opojna pića i otrovi antiknih Ilira.« *Farmaceutski glasnik* 6/2-3 (1950): 37, bilješka 1. Grmek na istom mjestu dokazuje, da biljka helenium ne može biti ni u kakvoj vezi s istoimenim dačanskim, odnosno dalmatinskim otrovom, jer je nesumnjivo identificirana kao današnja Inula Helenium J., koja nema nikakvih otrovnih sastojaka. Smatra dalje, da se sa velikom sigurnošću može tvrditi da su ilirski otrovi za strelice bili životinjskog podrijetla.

² In quibus est nemo, qui non coryton et arcum Teloque vipereo lurida felle gerat." vidi: Ivan Lovrić, *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*. Zagreb: JAZU, 1948: 99.

³ F. Dvornik, *Les Slaves, Byzance et Rome*. Paris, 1926: 21; Gavro Škrivanić, *Oružje u srednjovekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku*. Beograd: SAN, Posebna izdanja 293, 1957: 107.

⁴ G. Škrivanić, *Oružje*: 187.

⁵ *Arnoldi chronica Slavorum*. Hanoverae: Monumenta Ger. Hist., Scriptorum rerum germ, 1868: 118-119; Konstantin Jireček, *Istorija Srba*, I. Beograd: Naučna knjiga, 1952: 155; Petar Matković, »Putovanje po Balkanskom poluostrvu XVI vijeka«, *Rad JAZU* 124 (1895): 70-114, 115, 123; G. Škrivanić, *Oružje*: 15, 107.

⁶ Stanoje Stanojević, »Kad je ubijen car Murat.« *Glasnik srp. učenog društva* 15-16 (1936): 46; G. Škrivanić, *Oružje*: 65.

⁷ Vidi: Tihomir R. Gjorgjević, *Naš narodni život*, knj. IV. Beograd: 1931: 104-113.

2. da je oružje bilo trovano zmijskim otrovom.
3. da su bili u upotrebi otrovni napici spravljeni od otrovnih trava i životinja. Spominje se bilje od otrova, trava čemerika, otrovnice trave i otrov od krvi od zmaja.
4. da su se otrovi davali u jelu i piću, a najradije u vinu.
5. da su se visoke ličnosti čuvala od otrova preko kušača jela i pića.
6. da su u narodu bili poznati i protuotrovi.
7. da je otrova bilo na prodaji, tako da ih je svatko mogao kupiti.
8. da su u narodu bili poznati jaki otrovi, koji časovito usmrćuju, i oni koji djeluju postupno.
9. da u narodu postoje tri riječi za otrov: čemer, jed (jid) i naljep (nalip).

Osim otrovnih, u narodnoj pjesmi spominju se i opojna pića. Pića koja ne truju, već čovjeka za duže ili kraće vrijeme uspavljaju. Ona se prave od raznih narkotičnih biljaka. Narodna pjesma spominje “travu afiun”,⁸ “travu od drie-ma” i “bendjeluk”. Sok ovih trava stavlja se najčešće u vino i rakiju, rjeđe u jelo.

U našoj povijesti ima vrlo malo podataka o upotrebi otrova. Ukoliko ih pak i ima, uzaludno ćemo tražiti one perverzne i rafinirane načine upotrebe otrova koje susrećemo u zapadnim i istočnim zemljama i dvorovima.⁹ Tu nema

⁸ Prema legendi, neki turski paša donio je sjeme afijuna iz Turske. Njegove prve žrtve bili su makedonski Romeo i Julija, mladić i djevojka, koja je tražila da joj mladić donese najljepši cvijet. Danas je u Makedoniji zasijano afiunom 7000 hektara zemljišta. Vrlo je dobre kvalitete, sa najviše morfijskih jedinica (13-15). Godišnje se ubere oko 30000 kg afijunskog katrana. U dokumentima dubrovačkog arhiva našli smo spomenuti afijun. Dubrovački dopisnik iz Novog, Miho Kuveljić, u pismu od 19. svibnja 1661. Bernardu Ricciardiju, dubrovačkom dragomanu, tuži se na novskog kadiju, “koga e mučno razbuditi i š nime govorit, zašto i spi i govori, toliko ga afijun i tutun pristigne ... zašto u noći gdje ne spi u dnevih je kako mahnit i drži ga afijun malo manje za vas dan.” *Isprave i akti*, XVII. st., br. 1942/202 (Povijesni arhiv Dubrovnik, dalje: PAD).

⁹ O caru Fridriku II. (1215.-1250.) kružile su fantastične glasine. Između ostaloga se pričalo da je u svom dvoru u Luceri (Apulija) držao čitav harem djevojaka koje je toliko privikavao na otrove da bi one koje bi ostale na životu same postale otrovne. Kad bi Fridrik bio u svadi s nekim knezom ili kojom istaknutom ličnošću, dao bi joj u znak pomirenja jednu takvu djevojku za ženu, koja bi tu ličnost kod prvog općenja smrtno otrovala (*in reconciliationem dedit ei in uxorem unam de virginibus praedictis. Statim quando tunc idem cognovit eamdem, fuit intoxicatus incurabiliter ac mortuus: et sic imperator vindicavit se de suis inimicis*). *Scriptores rerum austr.*, T. I.: 803. L. Lewin, *Die Gifte in der Weltgeschichte*. Berlin, 1920: 225.

ni govora o nekoj *Cantarelli* ili *Aqua Tofani*,¹⁰ o otrovnim pismima, knjigama, novcu, četkicama za zube, viljuškama, noževima, rukavicama, prstenju,¹¹ o zloglasnim trovačicama kakve su u starom Rimu bile Canidia i Sagana, u Francuskoj markiza Brinviliers i Madame Monvoisin, u Italiji Teofanija iz Palerma i Hieronima Spara, o nekoj Caterini Medici i Cesaru Borgia.¹² Ovu prednost vjerojatno dugujemo nižem stupnju civilizacije na kojem smo se nalazili. Za upotrebu otrova u stilu zapadnih dvorova potrebno je svakako više tehničkog znanja i vještine nego što smo mi to imali.

Prvi spomen trovanja zabilježen je u Ljetopisu popa Dukljanina, a vezan je za Jakvintu, udovicu kralja Bodina. Jakvinta, koja je željela dovesti na prijestolje svoga sina Gjuru, iskoristila je neraspoloženje prema zetskom kralju Vladimiru, pa je, prema kazivanju popa Dukljanina, njegovim neprijateljima pružila otrov, *potionem mortiferam conficiens..... dedit eis*, kojim su ga otrovali.¹³

Ovaj podatak popa Dukljanina značajan je za nas utoliko što se iz njega vidi da u 12. st. upotreba otrova u dinastičkim obračunavanjima kod nas nije bila nepoznata i nečuvana stvar.

Kroničar Otokar iz Štajera piše da je ugarsko-hrvatski kralj Andrija III. Mlečanin (1290.-1301.) bio otrovan na jednoj gozbi, i to nožem koji je bio sa samo jedne strane otrovan. Trovač je, prema kazivanju kroničara, stvar tako vješto izveo da je bio otrovan samo onaj komad jela koji je dopao kralja.¹⁴

Ugarsko-hrvatski kralj Ladislav Napuljski, krajem 1403. godine, kratko vrijeme poslije krunjenja u Zadru, pošto je vidio da se Žigmund afirmirao u Ugarskoj i Hrvatskoj imenovavši svojim namjesnikom Vojvodu Hrvoja, koga je podigao na čast splitskog hercega, vratio se u Napulj. Poslije toga, pojavio

¹⁰ Cantarella je otrov Borgia, a Aqua Tofana najčuveniji otrov XVII. st., nazvan po poznatoj trovačici Teofaniji iz Palerma, koja je spaljena 1633. L. Lewin, *Die Gifte*: 447, 493; M. Urbani. »Aqua Tofana.« *Vjesnik ljekarnika* 2 (1921): 79-81.

¹¹ Zanimljivo je ono što pripovjeda Ivo Andrić u *Priči o vezirovom slonu* (Zagreb, 1948: 75-76) o trovanju nepodnošljivog fila. "I tada je neko od djece došlo na neobičnu misao. Raspolovilo je ljusku od oraha, izvadilo iz jedne pole jezgru, a na njegovo mjesto stavilo živu pčelu... Pred fila su sada počeli po sokacima da izbacuju jabuke, i to ne kakve mu drago, nego lepe, krupne senabije i zelenike, tako da pratioci nisu mogli ništa posumnjati. Međutim na ponekoj od tih jabuka Travičani bi isekli čep, izrezali srce, u šupljinu nasuli malo tucanog stakla i sičana u prahu, pa čep opet utisnuli u jabuku, toliko da je izgledala cela."

¹² L. Lewin, *Die Gifte*: 3, 99-110, 437-448.

¹³ Ferdo Šišić, *Letopis popa Dukljanina*. Beograd-Zagreb: SKA, 1928: 366-367.

¹⁴ L. Lewin, *Die Gifte*: 112.

se u našoj povijesti 1409. godine, kada je za 100.000 dukata Mlecima prodao posjede koje je još bio zadržao u Dalmaciji, kao i sva svoja prava na Dalmaciju. Kao napuljski kralj bio je u neprestanim sukobima i ratovima: s Lujom II. Anžvincem, papama Inocentom VIII. i Ivanom XXIII., Firencom, Bolognom i t.d., Neki kroničari bilježe da je na jednoj takvoj svojoj avanturi bio otrovan.¹⁵ Kada je 1413. ponovno zauzeo Rim i protjerao papu, te tražio od Firentinaca, kod kojih se papa bio sklonio, da mu uskrate gostoprimstvo, Firentinci su, bojeći se da će siloviti Ladislav udariti i na njih, odlučili otrovati ga. Da bi svoju odluku sprovedli u djelo, obratili su se jednom svom liječniku, čija je kćerka bila Ladislavova ljubavnica, obećavajući mu veliku nagradu, ako preko njegove kćeri uslijedi kraljeva smrt.

Činjenica je da je Ladislav na pohodu protiv Bologne, poslije kratke bolesti umro u Perugiji 1414. godine. Po općem mišljenju, uzrok njegove bolesti i smrti bio je otrov koji mu je dala njegova ljubavnica. O načinu na koji je ona to izvršila kružile su najfantastičnije vijesti, koje su kroničari zabilježili, a mnogi stari pisci ponavljali. Jedni su, naime tvrdili, da je ljubavnica stavila otrov u svoje genitalije, drugi da je na isto mjesto stavila mast, kojom je usmrtila i sebe i kralja, treći pak da se Ladislav otrovao dodirom otrovane kapice koju je ljubavnica držala na glavi. Lewin, koji sva ova pričanja odbacuje kao neprihvatljiva, smatra ipak, prema simptomima bolesti koje daju kroničari, da je Ladislav stvarno bio otrovan otrovnim napitkom napravljenim od neke otrovne biljke, koji mu je njegova ljubavnica pružila "ne kao ljubavni već smrtni napitak".¹⁶

Piccolomini tvrdi da su Ladislava Postuma (1444.-1457.) otrovali Juraj Podjebradski, njegova žena Ivana od Rožmitala i Johan Rocyrán, nadbiskup praški, koga naziva *venenorum sator*.¹⁷ Taj Piccolominijev izvještaj u najmanju je ruku veliko svjedočanstvo neprijateljskog stava Poljaka prema mladom Habsburgovcu, koji je stupio na prijestolje poslije Vladislava Jagelovića poginulog kod Varne.

Zanimljiva je veza s otrovom u koju se dovodi ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin (1458.-1490.). Naime, njegov biograf Curaeus pripovijeda da se za vrijeme rata između Jurja Podjebradskog i Matijaša (1467.) neki čovjek iz okoline Podjebradskog ponudio Matijašu da će za dobru nagradu ubiti

¹⁵ Scipione Ammirato, *Vita del re Ladislao*. Firenze: 1583; L. Lewin, *Die Gifte*: 320.

¹⁶ *Nicht als Liebes-sondern als Todestrank*. L. Lewin, *Die Gifte*: 321.

¹⁷ L. Lewin, *Die Gifte*: 247.

Podjebradskog. Matijaš je na to pristao i pismeno obećao da će mu po izvršenom činu isplatiti ugovoreni novac. Ali, kad se poslije nekoliko dana ponudilac vratio sa izjavom da do Podjebradskog ne može nikako doći mačem, nego otrovom, Matijaš je to najodlučnije odbio pozivajući se na stare Rimljane koji se nisu borili otrovom već mačem, te da je, osim toga poručio Podjebradskom neka ne jede nikakvo jelo bez kušača.¹⁸

U našoj historiografiji više puta se spominje trovanje koje se pripisuje posljednjem krčkom knezu Ivanu Frankopanu. Taj slučaj na dugo i široko opisuje mletački tajnik Antonije Vincigverra.¹⁹ Prema Vincigverri, poslije smrti posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića (1461.-1463.), njegov brat Radić sa ženom i porodicom sklonio se na otok Rab, odakle je na prijevaru doveden na Krk, gdje ga je Frankopan opljačkao i otrovao. Premda se Vincigverra očito vara u ličnosti Radića, jer bosanski kralj Stjepan Tomašević nije ima brata Radića, ovaj podatak ponavljaju Š. Ljubić, Antun Knežević i Vl. Mažuranić.²⁰ U to vrijeme spominje se jedan Radić, Radić Kristić, stric posljednjeg bosanskog kralja. On se 29. svibnja 1463. nalazio u Kreševu i tada mu je dubrovački Senat ustupio 200 libara baruta za bombe.²¹ Odnosi li se možda na njega navodno trovanje, ostaje nam nepoznato.

Turci su obilato koristili otrove, naročito u međusobnom obračunavanju.²² Ivan Ilinić, predvodnik prvog slavonskog ustanka protiv Turaka (1596.-1610.),

¹⁸ Curaeus, *Annales Silesiae, in Vita Mathiae*, f. 178. (L. Lewin, *Die Gifte*: 186).

¹⁹ Giurisdizione antica di veglia 1481. Relazione di Antonio Vincigverra. Šime Ljubić, *Commissiones et relationes venetae, t. I. 1433-1527*. Zagrabiae: JAZU, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 6, 1876: 88-90.

²⁰ Šime Ljubić, *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na poučavanje mladeži*. Knj. I. Rieka, 1864: 250; Antun Knežević, *Kratka povjest kralja bosanskih*, sv. III. Dubrovnik: Naklada knjižare D. Pretnera, 1887: 136; Vladimir Mažuranić, »Hrvatski pravno-povjestni izvori i naša književnost.« Zagreb: Ljetopis JAZU 26 (1912): 123-124. Klaić smatra da je Vincigverra namjerno prikazao Frankopana "kao neko strašilo od čovjeka, kao neku moralnu nakazu, samo da opravda nasilje, koje mu je nanijela mletačka obćina", ali ne opravdava sasvim Frankopana, vjerujući hrvatskom ljetopiscu Šimi Klimentoviću, koji kaže za nj da je "bio zao gospodin i da ga je bog kaštigo radi njegove nepravde". Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankopani*, knj. I. Zagreb: 1901: 274, 284.

²¹ *Acta Consilii Rogatorum* (dalje: *Cons. Rog.*), ser. 3, sv. 17, f. 222 (PAD). Vidi: Ćiro Truhelka, »Dubrovačke vijesti o godini 1463.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 22 (1910): 14.

²² Ernest Bauer, *Hrvati u Tridesetgodišnjem ratu*. Zagreb: Matica hrvatska, 1941: 54. Michel Baudier, *Histoire général du serrail et la cour du Grand Seigneur*, Paris, 1674. Trinaesto poglavlje nosi naslov: *Des malicieuses inventions et empoisonnements dont se servent les Turcs les unes contre les autres et particulièrement les grandes*.

stekao je prijateljstvo požeškog paše Mustafe Čunića, s kojim se pobratio. Ovo prijateljstvo bilo je velika utjeha raji, ali veliki trn u oku slavonskim Turcima. Prema Batiniću, to prijateljstvo nasilno je prekinuto 1. travnja 1607., kada su Turci otrovali i pašu i Ilinića.²³

Prijeđimo na krvavo poprište Tridesetgodišnjeg rata. U Požunu naglo, u 28-oj godini života, umire Juraj Zrinski, koji se s pukovnijom Hrvata došao boriti u vojsci Wallensteina. Od čega je umro mladi i zdravi junak?

Odmah poslije smrti kružile su glasine da ga je otrovao Wallenstein. To je izriekom tvrdio njegov suvremenik i ratni sudrug, navodeći da je otrovan otrovanom rotkvom.²⁴ To prihvaćaju kao stvarnu činjenicu Vitezović, Ratkaj i Vladimir Mažuranić, dok Bauer,²⁵ slijedeći Šišića, odbacuje takvu tvrdnju kao neutemeljenu. Za njega je, kao i za Šišića, glavni dokaz da Wallenstein nije otrovao Zrinskog to što je Wallenstein u času smrti Zrinskog bio u Moravskoj.²⁶ Međutim, ta činjenica nipošto ne isključuje mogućnost da je Wallenstein začetnik trovanja Zrinskog. Ono što on nije mogao učiniti jer je bio odsutan, mogao je učiniti preko drugoga, kako se to redovito i radi. Ako se ima u vidu da je Zrinski gotovo od stupanja u Wallensteinov tabor (8. srpnja 1626.) sve do smrti 18. prosinca 1626. bio s Wallensteinom u neprestanom sukobu zbog vođenja ratnih operacija, i ako se zna da je Wallenstein prijetio Zrinskom da će ga zbog neposlušnosti objesiti o prvu vrbu, onda nam glasine o trovanju Zrinskog postaju razumljive. A je li se uistinu radilo o trovanju, ostaje obavijeno velom tajnosti, kako je uostalom slučaj kod većine sličnih trovanja.

Mavro Orbini svjedoči o glasovima da je Nikola Altomanović, sinovac Vojislava Vojinovića, u likvidiranju Vojislavove udovice Gojislave i njezinih sinova Dobrivoja i Stefana (1368.) upotrijebio otrov. Dok su neki tvrdili da ih je bacio u tamnicu, gdje su poslije 7 godina žalosno svršili, drugi su bili mišljenja da ih je na brzu ruku otrovao.²⁷

²³ Mijo Batinić, *Djelovanje franjevaca u Bosni i Hercegovini u prvih šest viekova njihova boravka*, II. Zagreb, 1883: 72-73.

²⁴ Ferdo Šišić, »Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine.«, u: *Zbornik: Posljednji Zrinski i Frankopani*, Zagreb, 1908: 9; P. Ritter Vitezović, *Plorantis Croatiae saecula duo carmine descripta*. Graecomonti, 1703: 61; V. Mažuranić, »Hrvatski pravno-povijesni izvori: 134-135; Georgius Rattkay, *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Vindobonae, 1652: 199.

²⁵ E. Bauer, *Hrvati u Tridesetgodišnjem ratu*: 54.

²⁶ Ibid.

²⁷ Mavro Orbini, *Il regno de gli Slavi*. Pesaro, 1601: 282.

Despot Lazar (+1458.) navodno je otrovao svoju majku Jerinu u nekoj tvrđavi, gdje ju je sustigao kad je krišom htjela otići sultanu. Kritovul pripovijeda da je Lazar lišio majku svakog utjecaja, a Teodor Spandudžin Kantakuzen, koji je živio početkom 16. stoljeća, izričito kaže da joj je podmetnuo otrov (*in una lattuca*). Isto ponavljaju Arbanas Musachi, M. Orbini i J. Lukarević.²⁸

Mletačka diplomacija obilno se služila otrovima u uklanjanju svojih političkih protivnika.²⁹ U tu svrhu inkvizitori su uvijek rado primali u svoju službu one koji su im u tom smislu nudili usluge.³⁰ Upotreba otrova u državne svrhe išla je tako daleko da je svaki novoimenovani bailo kod odlaska na dužnost primao kutiju zlatnika i flašu otrova, da jedno i drugo upotrijebi prema uputstvu gdje god to bude zahtijevao politički interes presvijetle Republike.³¹ U duhu ove politike mletački inkvizitori pokušali su izbrisati "iz knjige živih" nekoliko vladara.

Jedan od vladara na koga su Mlečani bili naročito kivni bio je kralj Žigmund (*inimicus atrocissimus dominii nostri*), zato što se on odlučno suprotstavljao njihovim pretenzijama na Dalmaciju. Od 1415. do veljače 1420. godine, kad su od nekog Muazza, koji se pojavio pred njima s otrovima u ruci, nudeći se da

²⁸ K. Jireček, *Istorija Srba*, I: 385; Jovan Radonić, »Kritovul, Vizantijski istorik XV veka.« Glas SKA (Beograd) 138 (1930): 78; Milo Vukčević, *Jerina u tradiciji i nauci*. Vršac, 1934. Ova tradicija poslužila je V. Iliću (*Pjesme*. Beograd, 1907: 134-137) da ispjeva pjesmu *Pećina na Rudniku*. Knez Lazar na smrti poziva svećenika da mu otkrije veliku tajnu:

“Ispoved mi treba, za to sam te zvao:
Oče - ja sam majku svoju otrovao.”

²⁹ M. Lamansky, *Les secrets d'état de Venise, documents servants à éclaircir les rapports de la seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte ottomane*. Saint Petersburg, 1884; Mas Latrie, *De l'empoisonnement politique dans la République de Venise*. Paris, 1895; Mas Latrie, *Projet d'empoisonnement de Mahomet II. et du pacha de Bosnie accueillis par la République de Venise (1477-1526)*. Genes, 1881; G. Rizzi, *Secreti di medicina fra gli atti del consiglio dei dieci*. Venezia 1951.

³⁰ G. Rizzi, *Secreti di medicina*: 10-11. Neki *frater Joannes de Ragusio ordinis fratrum minorum*, ponudio je Vijeću desetorice 14. prosinca 1513. da će *certis artificijs* maknuti s puta kad god oni žele, tražeći za prvi uspjeti pokušaj 1500 dukata, a ako ga budu htjeli upotrijebiti i za druge slučajeve, da mu se godišnja provizija poveća prema dogovoru. Dne 4. siječnja 1514, Vijeće je u potpunosti prihvatilo ovu ponudu, odredivši da prvi pokus izvrši na caru Maksimilijanu (...*ut vadat ad faciendam experientiam in personam Imperatoris*). Da Mosto Andrea, *L'Archivio di stato di Venezia*, t. I. Roma, 1937: tablica XV; Mas Latrie, *De l'empoisonnement*: 232-234.

³¹ L. Lewin, *Die Gifte*: 322. I dubrovački poklisari na Porti, N. Sorgo i D. Menze imali su prilike saznati za jedno bailovo trovanje. 27. srpnja 1629. javljaju Senatu kako je bailo otrovao svoga dragomana Krista Bratuttija jer je podržavao sumnjive veze sa Španjolcima. *Isprave i akti*, XVII. st. br. 1728/4.

će sigurno maknuti Žigmunda, tražili da pred njima demonstrira svoje otrove, Desetorica su četiri puta donosili odluku o njegovom nasilnom uklanjanju.³² Istom kad je uskoro završeno ratovanje u Dalmaciji u korist Mletaka, preostalo je uporno traženje Žigmundove glave.

Prelazeći preko pokušaja trovanja Mehmeda II., protiv koga je u Vijeću desetorice od 20. travnja 1456. do 28. siječnja 1478. registrirano 20 odluka o njegovom ubijanju ili trovanju,³³ i pokušaja trovanja bosanskog paše i nekog Ismaila, koji su 1477. godine opsjedali Kroju za koju su se borili Mlečani,³⁴ zaustavit ćemo se na mletačkom pokušaju trovanja mitropolita Vasilija Petrovića.

Radi svoje politike u Crnoj Gori, politike koja se nije slagala s mletačkim interesima, Vasilije Petrović došao je na popis osoba koje po svaku cijenu treba ukloniti. Naime, kada generalni providur Grimani nije uspio izmiriti Crnogorce s Turcima, praveći pritom pritisak na Crnogorce da plaćaju harač bosanskom veziru, da suzbije Vasilijev štetni utjecaj na mletačke podanike predložio je inkvizitorima da se Vasilije ukloni otrovom. Inkvizitori su prihvatili prijedlog, pa je 13. siječnja 1756. u tajno kazalo otrova zabilježeno: *Spedito in Dalmazia per avvelenare il vescovo Petrovich Vassilie*. Za nepunu godinu dana tri puta su se ponavljala naređenja o ubojstvu Vasilija, ali bez uspjeha. Vasilije je bio vrlo lukav, oprezan i inače nepovjerljiv, pa se konačno sklonio u Senjsku Rijeku. Na to su ga, istina, nagnali mnogi njegovi neuspjesi u Crnoj Gori, ali je možda na ovaj njegov korak utjecalo i saznanje da mu Mlečani rade o glavi.³⁵

Drugi crnogorski vladar koga je trebalo nečujno poslati sa ovoga svijeta bio je vladika Danilo, čija se samostalna politika, a pogotovo njegove veze s Rusijom i Bečom, nisu slagale s mletačkim stavovima. Takve veze oni nipošto nisu htjeli dozvoliti, jer su Crnu Goru smatrali svojom interesnom sferom. Da prekinu Danilovu politiku i njegove veze, inkvizitori su bez skrupula 19. studenog 1716. donijeli odluku o njegovu trovanju. Izvršenje je, međutim, bilo za neko vrijeme odgođeno, u očekivanju da će možda vladika izmijeniti svoj stav i prihvatiti mletačke uvjete. Kako se ni na koji način nisu ispunjavala očekivanja inkvizitora, oni su 15. srpnja 1717. poslali generalnom providuru

³² Mas Latrie, *De l'empoisonnement*: 209-213.

³³ Mas Latrie, *De l'empoisonnement*: 225

³⁴ Mas Latrie, *Proget*: 5.

³⁵ Jov. N. Tomić, »Mletački pokušaji trovanja mitropolita Vasilija Petrovića 1756 godine.« *Glas SKA* (Beograd), 90 (1912): 114-174.

vrećicu dijamantskog praška, da prašak učini ono što su uzalud čekali da će sam Danilo učiniti.

Dijamantski prašak kao da je imao neku čarobnu moć. Jedva je mogao stići do crnogorske planine, kad se vladika Danilo (21. srpnja) odlučio na rat protiv Turaka. Već od kolovoza on formalno surađuje s Mlečanima. Sam sudjeluje u ratnim operacijama, junački se bori, gotovo biva zarobljen kod Bara, tako da 7. svibnja 1718. dobiva od mletačkog Senata posebno priznanje.

Usprkos ovakvom držanju, vladika je ipak smatran neprijateljem Mletaka. Navodno je bio kriv za ljubav Crnogoraca prema Rusima i za veze s Rusijom. To mu generalni providur Aluise Mocenigo nije mogao oprostiti, pa ga je 7. listopada 1718. tužio inkvizitorskom sudu i tražio da se odluka o trovanju sprovede u djelo. No, inkvizitori su ovog puta bili mekši od Moceniga. Smatrali su da su usluge koje je učinio Republici u posljednjem ratu dovoljne da ponište donesenu odluku.³⁶

Dijamantski prašak, koji je bio upućen generalnom providuru u svrhu trovanja vladike Danila, nije bila posljednja pošiljka ove vrste namijenjena crnogorskim vladarima. Krajem studenog 1767. prispjela je nova, na čijem je omotu pisalo: za Ščepana Malog. I njega je trebalo ukloniti, jer je njegova pojava u Crnoj Gori bila u suprotnosti s mletačkim interesima. Tri općine na granici Crne Gore: Maine, Pobori i Braiči prve su podržale Ščepana Malog. U tim općinama preko noći je prestala mletačka vlast. Uz to, prijetila je opasnost da ne dođe do zapleta s Turcima.

Uz pošiljku je stiglo i uputstvo generalnom providuru Renieru, u kojem je između ostalog stajalo: "Vrlo važni državni poslovi nalažu, da se oduzme život nepoznatom strancu... u Crnoj Gori... Naš sud nalazi za zgodno, da vam u paketu uputi potrebno i da naloži vašoj ekscelenciji, da se djelo izvede na najoprezniji način, što nezapaženije, tajnije i sigurnije..."

Renier nije žalio truda. Pokušao je preko ranarnika, koji je ranije liječio Ščepana Malog, preko jednog pravoslavnog svećenika, te preko neke žene. Ali svi ti pokušaji ostali su bez uspjeha. Ni Jorjo Kadić iz Makarske, kojemu su inkvizitori povjerali izvršenje odluke trovanja, nije bio bolje sreće. Ni sam, ni preko hajduka Staniše Sočivice, kojega je Mletačka Republika osudila na smrt, ni preko Stanišinog brata Ilije nije uspio izvršiti inkvizitorsko naređenje.

³⁶ Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba vladike Danila*. Cetinje: Istoriski institut NR Crne Gore, 1955: 120-121, 131-132, 143-144, 149, 166.

Šćepan Mali bio je više nego oprezan. Svjestan da mu rade o glavi, nikoga nije primao k sebi, osim svojih najpouzdanijih. Straža je danju i noću čuvala kuću u kojoj je stanovao. Ni od koga nije primao hranu osim od Vuka Markova i Marka Tanova, a ponekad je i sam kuhao.³⁷

Mletački inkvizitori nisu, dakle, imali zadovoljstvo otrovom prekinuti život i djelatnost Šćepana Malog, ali su zato s to većim zadovoljstvom držali nož kojim je nekoliko godina kasnije zaklan.

Da navedeni pokušaji trovanja od strane Mletačke Republike nisu svi, dokaz nam je kazalo otrova mletačkog tajnog registra. U tom kazalu, u razdoblju od 1619. do 1768. godine, zabilježeno je sedam slučajeva slanja otrova u Dalmaciju.³⁸ Koliko je takvih slanja bilo tijekom dugog vijeka Mletačke Republike, stoji još uvijek u tajnosti.³⁹

Upotreba otrova uvijek je bila ovijena tamom; gotovo nikad apsolutno dokažljiva, ali ipak utvrđena - vazda iz istih nemoralnih pobuda, iz požude za vlašću, za dobitkom, za osvetom. Tako su radili jedan Neron ili Kaligula, kao i jedan Konstatin I., jedna Zoja, Fredegunda i Brunhilda, jedan Vilim Osvajač, kao i Mletačka Republika, Caterina Medici ili Aleksandar VI. i Cesare Borgia.⁴⁰

Ova univerzalna praksa upotrebe otrova potvrđena je i u Dubrovačkoj Republici. Aristokratski upravljači Dubrovačke Republike branili su svoju vlast i slobodu, bilo prema unutra, bilo prema vani, svim raspoloživim sredstvima. Kadgod je njihova vlast dolazila u pitanje, ništa nije bilo nedozvoljeno. Za osiguranje svoje vlasti, oni su svoje podanike upotrijebili za izgradnju moćnih,

³⁷ Gligor Stanojević, *Šćepan Mali*, Beograd: SAN, Posebna izdanja, knj. 273, 1957: 38-40.

³⁸ Mas Latrie, *De l'empoisonnement*: 256.

³⁹ Godine 1614. izvršen je pokušaj trovanja biskupskog vikara u trogirskoj katedrali usipanjem otrova u vino kojim je služio misu. Vidi: S. Ljubić, »Prilozi za životopis Markantonija de Dominis Rabljanina spljetskoga nadbiskupa.« *Starine JAZU* 2 (1870): 137; T. Matić, »Hrvatski književnici mletačke Dalmacije i život njihova doba.« *Rad* 231: 258, bilješka 6. Nešto iz tradicije mletačkih trovanja kod nas zabilježio je Stjepan Mitrov Ljubiša u pripovijetki *Prokleti kam*, u kojoj Draško, po nagovoru providura, truje prevlačke kaludere sipajući otrov iz mjedene kutije u kotao u kojemu se kuhalo jelo za sveca, ali i sam pogiba, jer je zaboravio uzeti protuotrov iz drvene kutije.

⁴⁰ L. Lewin, *Die Gifte*: 167. Kod nas je malo pisano o otrovima i trovanju. Navodimo nekoliko članaka do kojih smo došli: T. Gjorgjević, *Naš narodni život*: 104-113; M. Urbani, »Aqua Tofana.«: 79-81; Lavoslav G(lesinger), »Kulturno značenje otrova.« *Ars terapeutica* 6 (1933): 218-220; L. Thaller, »Renesansa otrova.« *Novosti*, 25.12.1939.; M.D.Grmek, »Opojna pića: 33-38; Vladimir Bazala, »Ljekovi i otrovi važni za kulturnu i medicinsku povijest.« *Farmaceutski glasnik* 11/7-8 (1955): 383-396.

za ono doba neosvojivih zidina i kula, a istodobno i za izgradnju teških i mračnih tamnica u koje će ih bez milosrđa strpati drznu li se ugroziti javni red i poredak. Kraće, dulje ili doživotno tamnovanje, vješanje i raščerečivanje, vađenje očiju i odsijecanje udova, davljenje i odsijecanje glave, doživotno zazidavanje i izgon iz Republike, šibanje i strahovito torturalno mučenje, žigosanje užarenim pečatom Republike na čelu i po licu, veslanje na galijama i t.d., sve je to stajalo na raspolaganju aristokratskom sudu dubrovačke vlastele da, prema svojoj uvidavnosti, upotrijebi sad jedno sad drugo, već prema tome kako nađe da je u danom času svrsishodnije.⁴¹

Upotreba otrova u svrhu obrane državnih interesa

Smještena na granici između Istoka i Zapada, Dubrovačka Republika bila je kao prozor kroz koji su gledali i Istok i Zapad. U Dubrovniku je bilo stjecište trgovačkih - kopnenih i pomorskih - puteva. Tuda su prolazile balkanske sirovine i manufakturni proizvodi Zapada. Kao centar obavještajne službe, bila je dragocjena i jednoj i drugoj strani. Upravo tom svom sretnom političkom položaju Republika duguje najvećim dijelom svoju vjekovnu opstojnost. Da je kojim slučajem koga ozbiljno ugrožavala, da je kome stajala na putu, da je nekoj od ondašnjih velesila išlo u prilog da je nema, sigurno ne bi doživjela vijek koji je doživjela. Time ipak ne želimo reći da se Dubrovačka Republika održala samo radi svog povoljnog političkog položaja. Bez sumnje, i njezina je diplomacija, vođena načelom: *Tražiti zaštitu jakih, ne zamjeriti se slabima, ostati neutralan u svim sukobima*, odigrala u tom pogledu znatnu ulogu. Opće je priznato da je diplomacija bila najsnažnije oružje dubrovačke samoobrane.

U ostvarenju gore spomenutog načela, dubrovačka diplomacija išla je raznim putevima. Ne ulazeći u analizu tih puteva, naglasit ćemo samo njihovu zajedničku crtu, a to je ona neka vanjska uglađenost i finoća u riječima i postupcima dubrovačkih diplomata, koja je toliko naglašena, a i poznata da, kad kažemo *dubrovačka diplomacija*, ta nam njezina crta dolazi u prvom redu pred oči.

⁴¹ Potvrda ovakve sudske prakse nalazi se *passim* u *Consilium Rogatorum* i sudskim knjigama i spisima dubrovačkog arhiva. Navodimo samo jedan slučaj doživotnog zazidavanja: 19. lipnja 1676. osuđen je Ivan Ljubišin iz Lisca "stare tutti i giorni della sua vita ammurato nella prigione secreta, dove per il passato stava Conschia". *Lamenta del Criminale* (dalje: *Lam. Crim.*), ser. 50.3, sv. 11, f. 135 (PAD).

Međutim, dubrovačka diplomacija bila je diplomacija jedne aristokratske klase, koja je u svrhu obrane svojih interesa znala upotrijebiti i takva sredstva, koja jasno pokazuju da je vanjska uglađenost i finoća u toj diplomaciji bila samo diplomatska manira. Među takva sredstva spada i upotreba otrova, koja sama po sebi nije ništa novo. Upotreba otrova u diplomaciji stara je koliko i diplomacija sama. Nije stoga nikakvo čudo što je tu drevnu praksu usvojila i dubrovačka diplomacija, koja je u tom pogledu imala izvrsne izvore u bizantinskoj⁴² i mletačkoj diplomaciji.

Najvažniji fond arhiva Dubrovačke Republike, u kojem bismo mogli naći podatke o upotrebi otrova, uništio je sam dubrovački Senat. To je fond *Secreta rogatorum*, tajni zapisnici Senata. On je, čini se, uništavan u više navrata, ali je glavnina toga materijala uništena prigodom dolaska Francuza u Dubrovnik. Ostaci fonda za 16. i 17. stoljeće glavni su izvor ovoga što ćemo iznijeti.

Prvi spomen otrova koji je trebalo upotrijebiti u svrhu obrane državnih interesa odnosi se na bosanskog velikaša Radoslava Pavlovića.⁴³

Možda nikad ni na koga nije bio bijesan dubrovački Senat kao na Radoslava Pavlovića u proljeće 1430. godine, kada je ovaj počeo neprijateljstva protiv Dubrovačke Republike s namjerom da joj oduzme onaj dio Konavala koji je Republika nekoliko godina ranije (31. prosinca 1426.) od njega kupila. Onaj Radoslav, koji se čas prije zakleo da će štiti dubrovačko pravo od svakog nasilja i zlih ljudi, kojemu je Republika za ustupanje zemlje, uz veliko odricanje izbrojila 13000 dukata (7 na ruke, a 6 je ostalo u pokladu u Dubrovniku), kojemu su darovali lijepu kuću u Dubrovniku, obećali da će njemu i njegovom potomstvu pružiti utočište i obvezali se vječno plaćati godišnje 600 perpera, taj Radoslav sada zaustavlja i pljačka dubrovačke karavane, optužuje Senat da štiti njegove odmetnike koji se sklanjaju na dubrovački teritorij, a u građenju jarka oko Cavtata vidi kažnjivu provokaciju te maršira na dubrovačko tlo.⁴⁴

⁴² Konstantin Porfirogenet u svom djelu *De ceremoniis aulicis* kao jednu od dužnosti dvorskog garderobijera navodi držanje protuotrova da bi ih mogao spremno pružiti onima koji bi bili otrovani. L. Lewin, *Die Gifte*: 45.

⁴³ Tako su dokument koji ćemo iznijeti shvatili: Risto Jeremić i Jorjo Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, II. Beograd: Biblioteka Centralnog higijenskog zavoda, 1939: 151; Ivan Božić, »Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV-XV veka.« *Istoriski glasnik* (Beograd) 1 (1949): 54.

⁴⁴ Vidi: Ćiro Truhelka, »Konavoski rat (1430-1433).« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* 29 (1918): 145-212.

Sav se Senat pretvorio u bijes, mržnju i osvetu. Radoslav je najgora zmija “koja truje svu Bosnu, koja svakoga ujeda, svakoga udara, nikomu nije vjeran, nikomu prijatelj, pa ni samom sebi”, i koga treba “skinuti i maknuti”.⁴⁵

I zbilja, Senat nije ništa propustio da mu se osveti i vidi ga na koljenima. Podigao je protiv njega političku kampanju, angažirajući u njoj sve ondašnje političke i vojne faktore.⁴⁶ Mobilizirao je svoje pučanstvo, skupio vojsku pojačanu najamnicima i poslao je da pohara Radoslavljeve zemlje Lug i Trebinje.⁴⁷ A kad je osjetio da vojničkim putem neće postići cilj, uništiti Radoslava, skovao je novu osnovu - tajnu osvetu. Otrovat će tu “najgoru zmiju, koja truje svu Bosnu i svakoga ujeda”. “Onaj koji truje, treba biti otrovan”, to je bila misao Senata kada je 22. svibnja 1430. davao uputstvo svom ljekarniku Ivanu Salimbene u vezi nabave otrova.⁴⁸

Salimbene je po nalogu Senata morao otići u Veneciju, gdje se trebao staviti u vezu s Alojzom Gozze, za koga je nosio posebno pismo Senata. Morao ga je zakleti na tajnost, a onda mu potanko izložiti razlog zašto je poslan, te skupa s njime pronaći i nabaviti ono što mu je naređeno. U slučaju da ne nađe Gozzea, morao je sam obaviti posao. Za njegove troškove i kupovinu “onih stvari” (*quelle tal cose*) odobren mu je iznos od 100 dukata. Pošto bi moglo biti sumnjivo ako kupi samo “rečene stvari”, Salimbene je morao kupiti još i drugih lijekova, ali na svoj račun.⁴⁹ A da bi bio siguran da su stvari koje kupi dobre kvalitete, morao ih je isprobati na peradi.⁵⁰

Senatu je, vidi se, bilo stalo da se Salimbene ne vrati iz Venecije praznih ruku, pa je u krajnjem slučaju, ako se Salimbene ne sastane s Gozzeom, a sam ne uspije nabaviti stvari, stavljao u izgled još jedan put. Salimbene se morao

⁴⁵ “... id levar e tuor di mezo di voj, questo pessimo serpente, il qual tuta Bosna auenena, tuttj morde, a tutti tra di calzi, a nessun a fede, a nessun e amico, non a se instesso”. *Litterae et commissiones* (dalje: *Lit. Com.*), ser. 27.1. sv. 10. f. 112 (PAD). Ovako je morao govoriti bosanskom kralju dubrovački poklisar Nikola Restić, prema uputstvu Senata od 30. lipnja 1430.

⁴⁶ Dubrovčani su intenzivno radili preko svojih poklisara kod bosanskog i ugarskog kralja, te Sandalja Hranića, nastojeći stvoriti ligu protiv Radoslava.

⁴⁷ *Cons. Rog.* sv. 4, f. 154.

⁴⁸ *Lit. Com.*, sv. 10. f. 138'. Nigdje se u dokumentu radi tajnosti ne spominje otrov.

⁴⁹ “...dobiante insieme comprare algune speciarie ... per non dar ad algun a vedere, che pur solamente le dite cose vogliate comprare ... et a vostro conto meter ...”. *Lit. Com.*, sv. 10. f. 138'.

⁵⁰ “Et acio che abiate certeza e, fermeza dela fineza de le cose che comprarete, uogliame che de esse ne dobiati far proua in polame. zoe galine, o caponi, o altri polli”. *Lit. Com.*, sv. 10. f. 138'.

obratiti bivšem službeniku Republike, nekom Bertoldu iz Piombina, za kojega je također nosio pismo, te preko njega nastojati obaviti povjereni mu posao. Samo se po sebi razumije da je Salimbene svoju misiju morao držati u najvećoj tajnosti.⁵¹

Vjerujemo da je Salimbene održao tajnu, ali izgleda da sama trovačka namjera Dubrovčana nije ostala u potpunoj tajnosti.

Dok je Salimbene tražio otrove po Veneciji, Senat ipak nije stajao skrštenih ruku, već je tražio druge puteve i načine da se oslobodi svog neprijatelja. Nešto konkretno u tom pogledu poduzeto je 26. lipnja 1430., kada je Malo vijeće, po ovlaštenju Senata, donijelo odluku da se za uništenje osobe Radoslava Pavlovića (*ad destructionem persone Radossau Paulouich*) jednoj osobi dade oklop, šiljasti bodež i soli, sve skupa u vrijednosti do 36 perpera.⁵² Na istoj sjednici odluka je nešto izmijenjena: umjesto šiljatog bodeža (*pro stocho*) toj je osobi trebalo dati široki i kratki mač (*una daga*).⁵³ Poslije 8 dana (4. kolovoza), Malo je vijeće izdalo dalje naređenje da činovnici za sol daju spomenutoj osobi 40 spuda soli.

Sasvim je vjerojatno da je Senat ovoj osobi stavio na raspolaganje i otrove jer, premda je poslao svog ljekarnika da ih nabavi u Veneciji, nije bio sasvim bez njih. Jer, onog istog dana kada je donesena odluka o uništenju Radoslava Pavlovića, Malo vijeće izabralo je trojicu plemića: Marina Restija, Džoru Palmottu i Marina Gondolu, da se pobrinu kako najbolje znaju i mogu za trovanje onih dubrovačkih neprijatelja za koje budu smatrali da treba otrovati, pod prijetnjom da će biti oglobljeni sa 100 perpera odbiju li prihvatiti se toga.⁵⁴ Premda se u dokumentu ne spominju ljudi koje bi trebalo otrovati, više je nego sigurno da se radi o ljudima iz kruga Radoslava Pavlovića.

⁵¹ "... e questa tal facenda tagniati secretissima e guardate non la manifestassiu e ad algun ...". *Lit. Com.*, sv. 10. f. 138'.

⁵² "Captum fuit vigore libertatis habite a consilio rogatorum ad destructionem persone Radossau Paulouich de dando uni persone in una panceria, vno stocho et in sale vsque ad valutam et amontanciam in totum yperperorum triginta sex". *Acta Minoris Consilii* (dalje: *Cons. Min.*), ser. 5, sv. 5, f. 44 (PAD).

⁵³ "Captum fuit quod pro dicta panceria debeat dari sal et pro stocho dari debeat vna daga". *Cons. Min.*, sv. 5, f. 44.

⁵⁴ "Ser Marinus S. de Resti, ser Zore de Palmota et ser Marinus Jacobi de Gondola, electi fuerunt officiales cum pena yperperorum centum pro quolibet eorum si refutauerint ad intendendum et querendum quam melius sciuerint et poterint ad venenandum et venenari faciendum illos ex inimicis nostris de quibus sibi visum fuerit". *Cons. Min.*, sv. 5, f. 44.

Ali, od svih tih nastojanja nije bilo ništa. Radoslav Pavlović još dugo je zadavao grdne brige Senatu koji ga se htio riješiti nekim mletačkim praškom ili vodicom, ili cijenom od nekoliko desetaka spuda soli.

Možemo shvatiti razočaranje dubrovačkog Senata što se ni na jedan način nije mogao osvetiti svome neprijatelju. Razočaranje je moralo biti naročito veliko kada je krajem 1431. doznao da se Radoslav Pavlović pomirio sa Tvrtkom II., na čijem je dvoru ostavio svoga sina Ivaniša. Od tada su dubrovački poklisari na dvoru bosanskog kralja imali težak zadatak - uvjeriti kralja da se Radoslav nije s njim iskreno pomirio i tako razoriti sklopljeno prijateljstvo. Ali ni Radoslav sa svoje strane nije propuštao prilike da posije razdor između kralja i Dubrovčana. Argument koji je protiv njih upotrijebio, a o kojem su poklisari Đivo Gondola i Nikola Georgio u prosincu 1431. izvijestili Senat, morao je neugodno odjeknuti u Dubrovniku. Radoslav je, naime, poručio kralju da je Senat poslao spomenute poklisare ništa manje nego da ga otruju, a ujedno da otruju i njegova sina Ivaniša.⁵⁵

Premda je Radoslavova poruka kralju sigurno bila zlobna kleveta, morala je, zbog svoje naravi, zabrinuti Senat i navesti ga na misao nije li možda Radoslav ipak nešto načuo o njihovim namjerama prema njemu. Jer, kako protumačiti da je baš tako nešto poručio kralju? Nije li Radoslav htio upozoriti kralja na staru praksu dubrovačkog Senata? Upravo stoga Senat je morao s visine i s najvećom indignacijom odbaciti nabačenu klevetu.

U tu svrhu spomenuti poklisari dobili su uputstvo datirano 19. siječnja 1432., prema kojemu su, između ostalog, morali kazati kralju "da Senat, koji slijedi dobre običaje svojih predaka, koji nikad ne htjede, niti se usudi učiniti ni pristati na takve izdaje kakve mu sada imputira Radoslav Pavlović, malo mari za takve njegove riječi dostojne njemu sličnima po njegovoj opakoj i zlobnoj pokvarenosti ... Jer kad Senat ne bi imao straha Božjega i srama ljudskoga, ne samo da bismo znali i mogli dati otrovati rečenog sina u rukama vaše krune, što nam nikada nije došlo ni na kraj pameti, nego bismo ga mogli i znali otrovati kad je bio kod vlastitog oca, i ne samo njega, nego i njegovog oca i majku i sve njegove. Ali sačuvaj Bože da bismo mi drukčije radili nego su radili i postupali naši preci."⁵⁶

⁵⁵ "Al altra parte, che esso re vi a ditto, come Radossauo li a mandato a dir, che nui vi auemo mandati di la per atosicar la sua Maesta e lo fiolo de Radossauo etc..."

⁵⁶ "...che la nostra signoria segvitando il buon costume de li suoi antichi, che mai uolseno ne presumerno far ne consentir tali tradimenti, quali mo li veneno imputadi per Radossauo

Ipak, što nisu postigle ni vojne operacije ni otrovi postigla je dubrovačka diplomacija. Mirovni ugovor sa Radoslavom Pavlovićem potpisan je 25. listopada 1432., na koji se Radoslav nekako preko volje zakleo istom 25. ožujka 1433. Tako je okončan jedan od najtežih sukoba Dubrovčana sa svojim susjedima. Sukob, koji ih je stajao mnogo materijalnih žrtava i diplomatskih napora.

Premda od rata sa Stjepanom Vukčićem Kosačom (1451.-1454.) pa sve do dolaska Napoleonovih trupa (1806.) Dubrovnik pod svojim zidinama nije vidio neprijateljsku vojsku,⁵⁷ ipak je više puta strahovao za svoju slobodu. Ni punih deset godina po okončanom ratu s hercegom Stjepanom, Dubrovniku je zaprijetila opasnost od Turaka koji su, osvojivši Bosnu, kretali prema Dubrovniku. Na prve vijesti o tome poduzete su razne obrambene mjere: rušenje kuća i crkava u predgrađima, sječa svih stabala od sv. Jakova do Belvedera, pojačavanje i gradnja utvrda.⁵⁸

Ovom prigodom donesena je odluka koju ćemo posebno spomenuti, a odnosi se na onesposobljavanje čatrnja u Rijeci dubrovačkoj, Gružu i predgrađima. Prema odluci Vijeća umoljenih od 16. lipnja 1463., sve čatrnje na tom području trebalo je ili zagaditi posebnom bojom⁵⁹ ili zasuti zemljom kako se neprijatelj, ako dođe, ne bi mogao služiti vodom iz njih.⁶⁰

Ovu odluku Senata spomenuli smo posebno stoga, jer nas ona podsjeća na trovanje vode ili izvora, upotrebljavano ponekad kao sredstvo za uništenje

Paulouich, pocha cura fa di tal sue parole digne de simel de lui per la sua iniqua e maluasia pravita ... che se la nostra signoria non timesse Dio ne la infamia di questo mondo, non solamente aueressimo saputo e possuto mandar a tossicar el dito fiolo in le man de la corona uostra, la qual cosa mai non se inpensassimo ne imaginassimo, ma quando l'era in le man proprie del padre, e non tanto lui, ma ello padre suo propio e la madre e tutti suoi aueressimo possuto e saputo far li tutti atosicar. Ma idio non voglia che far altro uogliamo di quello ano sempre fatto e costumato li antiqui nostri". *Lit. Com.*, sv. 11. 68-68'.

⁵⁷ K. Jireček, *Istorija Srba*, I: 379.

⁵⁸ Č. Truhelka, »Dubrovačke vijesti: 6. Slične mjere rušenja predgrađa poduzete su još 2 puta: za vrijeme ratova sv. Lige s Turcima 1538. i 1571. Vidi: Jorjo Tadić, *Španija i Dubrovnik u XVI v.* Beograd: SKA, Posebna izdanja, knj. 93, 1932: 67, 101.

⁵⁹ *Guado - Isatis tinctoria* - biljka od koje se pravi plava boja.

⁶⁰ "Prima pars est de faciendo corrumpi guado aut implere tereno cisternas, que sunt in Ombla, Grauosio et burgis nostris, ne hostes si venirent, possint habere vsum aquarum dictarum cisternarum." *Cons. Rog.* sv. 17, f. 236'. Č. Truhelka, »Dubrovačke vijesti: 17, nije pravilno protumačio ovu odluku, kazujući da je zaključeno razoriti čatrnje. Odluka govori samo o onesposobljavanju, i to ili zaagađivanjem ili nasipavanjem, kako bi se po minuloj opasnosti ponovno mogle upotrijebiti.

neprijatelja.⁶¹ Jasno je da Dubrovčani u ovom slučaju nisu imali nikakvih trovačkih namjera, čim su predvidjeli upotrebu boje koja je odmah morala upozoriti neprijatelja da se ne služi takvom vodom. Odluka je donesena samo u svrhu otežavanja neprijateljskih operacija, ako se uopće može govoriti o nekom otežavanju kad je neprijatelj samo koji kilometar dalje, na Šumetu i Ombli imao čistu izvorsku vodu. Uostalom, tako nešto nisu mogli ni promisliti, jer je bilo nemoguće da to ostane u tajnosti.

Opasnost od Turaka uskoro je minula. Dubrovčani nastavljaju redovito plaćati harač i nesmetano trgovati po čitavom Balkanu. Sloboda trgovine po ogromnom Osmanskom Carstvu i široke trgovačke povlastice dobivene od tadašnje najmoćnije države Zapada - Španjolske (Alfons II. 1507., Karlo V. 1518. i 1534.), uvjetovalo je snažni ekonomski uspon Dubrovnika u 16. stoljeću.

Opće blagostanje koje je nastupilo još je više povećalo budnost i odlučnost aristokratske vlade u čuvanju svoje klasne slobode i teritorijalnog integriteta svoje države. Imajući to pred očima, bit će nam razumljiva uzbuna koja je nastala u Senatu kad se doznalo za pripremanje izdaje Stona ljudima iz Krajine. Okrivljeni dubrovački podanik Ivan Chini de Tanis⁶² bio je uhićen i u okovima doveden iz Stona u Dubrovnik.

Na tajnoj sjednici od 17. lipnja 1525. Senat je zaključio da ga Malo vijeće odmah ispita pod torturom, i to noću, odbacivši prijedlog da se ispitivanje odgodi dok iz Stona ne dođe njegov nezakoniti sin Jero.⁶³ Ispitivanje i postupak, koji je 10. lipnja pročitao na tajnoj sjednici, morao je ostati u potpunoj tajnosti.⁶⁴ Istoga dana naređeno je Malom vijeću da dalje ispita stvar i dopuni proces. Rad Malog vijeća trajao je do 28. lipnja, ali čini se bez zadovoljavajućeg rezultata, jer optuženik vjerojatno nije ništa priznavao. Stoga je toga dana donesena nova odluka da optuženik bude ispitan u Vijeću umoljenih pod

⁶¹ L. Lewin, *Die Gifte*: 533.

⁶² Nismo mogli ustanoviti kad je ovaj rod doselio u Dubrovnik. Našli smo ga početkom 15. stoljeća. *Lit. Com.*, sv. 10. f. 84. Imali su posjede u Stonu, Pelješcu i Župi. *Cons. Rog.* sv. 32, f. 227.

⁶³ "Prima pars est de interrogando de plano ad presens cum tortura Johannem Chini de Tanis inculpatum de prodicione qui conductus fuit Stagno in fortium... quod debeat dictum Johannem torquere et interrogare... minus consilium de nocte". *Secreta Rogatorum* (dalje: *Sec. Rog.*), ser. 4, sv. 1, f. 16. (PAD).

⁶⁴ *Ibid.*

torturom, koja se sastojala od 5 “ictus torture”.⁶⁵ Prilikom torture Ivan de Tanis je progovorio, ali ne znamo što. Znamo samo da nitko od prisutnih vijećnika, pod prijetnjom kazne od 100 dukata i 6 mjeseci zatvora, nije smio javno govoriti o onome što je kazao optuženik.⁶⁶

U međuvremenu, Senat nije propustio poduzeti mjere predostrožnosti u Stonu, u vezi čega su donesene odluke 20. lipnja i 1. srpnja.⁶⁷

Ispitivanje se sigurno nastavljalo ali Senat još nije bio zadovoljan, pa je 11. srpnja zaključio da se ponovno primijeni tortura, sve dok ne prizna istinu o svojim izdajničkim pregovorima s ljudima iz Krajine.⁶⁸ Međutim, tortura je bila tako žestoka da je Ivan nije izdržao. Umro je na torturi. Vijeće umoljenih u prvi mah nije bilo načistu, je li zamro ili umro, pa je zaključilo hipotetično - ako je umro, kako se kaže, neka ga se pokopa izvan grada kao izdajnika i najgoreg građanina, jer je odbačen prijedlog, da mu se mrtvom odrubi glava.⁶⁹ Istodobno, dano je ovlaštenje knezu i Malom vijeću da konfisciraju sva pokretna i nepokretna dobra koja bi se nalazila kod dužnika ili koga drugoga. Ujedno je skinuta zabrana govora o izdaji i procesu, ali se još uvijek nisu smjeli imenovati prijavitelji i svjedoci, bilo domaći ili strani, niti se smjelo iznositi diskusije koje su vođene na tajnim sjednicama.⁷⁰

Sutradan je Vijeće umoljenih pristupilo konfiskaciji imovine, u koju svrhu je imenovalo 3 plemića. Oni su morali pronaći sva njegova dobra i dragocjenosti, novac, srebrninu, prstenje, zaloge, knjige i spise, privatne i javne, s ovlaštenjem da mogu strpati u tamnicu i kazniti svakoga tko im se usprotivi.⁷¹

⁶⁵ “... de dando ei ictus quinque”. *Sec. Rog.* sv. 1, f. 17. Bio je odbačen prijedlog da mu se dadu 10 *ictus torture*. *Ictus torture* ili *squassi torture* ili *tratti di corda*, bilo je teško mučenje, koje se sastojalo u strahovitom stezanju konopom ruku i nogu straga, te podizanju i spuštanju na konopu, tako da bi mučeni udario o tlo.

⁶⁶ “Et in dictam penam cadat quilibet qui foris obloqueretur pro verbo quod dixit dictus Johannes ad torturam cui dati fuerunt quinque squassi torture...”. *Sec. Rog.* sv. 1, f. 17.

⁶⁷ *Cons. Rog.* sv. 38, f. 18, 21.

⁶⁸ “Prima pars est de torquendo rursus Johannem Chini de Tanis quousque dixerit veritatem tractatus prodicionis sue quos re vera habebat cum illis de Craina”. *Sec. Rog.* sv. 1, f. 17.

⁶⁹ “... quod dictus Johannes proditor tormentatus et portatus deorsum si obiit ut fertur debeat decapitari mortuus et sepeliri tanquam proditor et sceleratus cuius sedente consilio da bancham ut moris est... si obiit debeat efferri ex palatio solum tanquam proditor et pessimus cuius ad sepulturam extra ciuitatem ut supra”. *Sec. Rog.* sv. 1, f. 17’.

⁷⁰ *Sec. Rog.* sv. 1, f. 17’.

⁷¹ *Cons. Rog.* sv. 38, f. 22’.

Postupak Senata protiv Ivana Chini de Tanis izazvao je, izgleda, i u Gradu i u Stonu jaki revolt, tako da je Senat odmah drugi dan (12. srpnja) poslije smrti de Tanisa smatrao potrebnim objaviti proglas u Gradu i Stonu, kojim se prijeto da će svaki onaj, bilo žena ili muškarac, koji bi prigovarao onome što je odlučilo Vijeće umoljenih protiv izdajice Ivana Chini de Tanis, koji je usmrćen na torturi, ili koji bi govorio protiv bilo koga od Vijeća umoljenih, riječju ili djelom, morati platiti 100 dukata i izdržati 6 mjeseci zatvora, te na 10 godina biti lišen svih službi i povlastica. A ako bi se radilo o pučaninu, da mu se kazna može još i povisiti. Istodobno je dekretiran vječni izgon iz Stona i sa Pelješca Ruska Chini de Tanis i Jera nezakonitog Ivanovog sina, pod prijetnjom da će im biti konfiscirano svo imanje ako se ikad tamo vrate.⁷²

Poslije 12 dana (24. srpnja) Senat ponovno raspravlja o ovom predmetu i ovlašćuje pronalazače dobara pok. de Tanisa da mogu prodati sve barke, gripe i brodove, ukoliko on ima u njima udjela, te da sve pretvore u novac i namire njegove kreditore. Zatim Senat nastavlja istragu protiv suučesnika u izdaji, obećavajući onome tko ih prijavi 1000 dukata i doživotnu proviziju njemu i njegovim sinovima. U slučaju da bi bila dva suučesnika, onaj koji bi prijavio druga, imao je primiti gornju nagradu i povrh toga biti oslobođen kazne. Isto tako i ako bi dvojica prijavili ostale. Konačno, da bi se ovjekovječila uspomena na otkrivanje izdaje, Senat donosi odluku da se svake godine na dan sv. Petra i Pavla čini svečana ophodnja i služi svečana misa u crkvi sv. Vlaha u Stonu, pošto je odbačen prijedlog da se, osim toga, u Stonu sagradi kapela sv. Petra i Pavla uz trošak od 100 dukata.⁷³

Držanje Senata i poduzete mjere u ovom pitanju, jasno nam govori o velikoj važnosti, koju je Senat pridao akciji Ivana de Tanis. To će nam još više potvrditi daljnji koraci.

Pošto je ulio strah u kosti svojim podanicima, Senat je svoju oštricu okrenuo protiv onoga s kojim je de Tanis pregovarao o izdaji, t.j. protiv Stjepana Milevševića Kačića iz Krajine.⁷⁴ Sada je trebalo s njime obračunati "ili mačem

⁷² *Cons. Rog. sv. 38, f. 23.*

⁷³ *Cons. Rog. sv. 38, f. 26-26'.*

⁷⁴ Dubrovnik je oduvijek imao posla s Krajinom. Da bi se suzbile gusarske pljačke, još u 13. stoljeću (1245.). Dubrovčani su sklopili "vječni mir" s Odolom Predojevićem, u ime Krajine. Ali pljačke i otimačine su se ponavljale, kako nam svjedoči isprava iz 1364. godine, u kojoj se Dubrovčani tuže da im Krajinjani ne prestaju otimati i pljačkati podanike iz Stona. Poslije smrti Hrvoja Vukšića (1416.), među ostalima i Dubrovčani su pretendirali na Krajinu. Za vrijeme rata između Dubrovnika i hercega Stjepana (1451-54.), herceg Stjepan je ponudio Krajinu i Neretvu Mlečanima, samo da te krajeve ne bi zauzeli Dubrovčani, koji su, izgleda, tamo bili

ili otrovom ili na drugi način”,⁷⁵ ali u potpunoj tajnosti.

Evo kako je Senat na tajnoj sjednici od 2. kolovoza 1525. zamislio ostvarenje svoje odluke. Odlučio je izabrati tri tajna senatora, koji će biti poznati samo sekretaru Republike, a zadatak će im biti da se pobrinu potajno lišiti života, na bilo koji način, spomenutog Kačića.

Da predviđena tri senatora ostanu u tajnosti, određen je ovakav postupak: od 38 senatora, koliko ih je bilo na sjednici, trebalo je glasanjem izdvojiti 12. Tu dvanaesticu sekretar nije smio proglasiti, već samo zabilježiti, te ih kasnije potajno sakupiti u Malo vijeće i između njih, na temelju većeg broja glasova, izabrati trojicu. Trojici na taj način izabranim senatorima, bilo je odobreno 500 dukata za izvršenje zadatka. Od tog novca mogli su, prema svojoj uviđavnosti, obećati nagradu čovjeku koji se ponudi da će lišiti života spomenutog Stjepana. Ako bi dotični čovjek bio ubojica ili prognanik iz države i teritorija Republike, mogao je birati ili da postane slobodan od ubojstva i da se slobodno može vratiti u državu, ili da primi novac, kako se već dogovori s tajnim senatorima preko sekretara. A ako ne bi bio ubojica ni prognanik, mogao je osloboditi jednog ubojicu ili prognanika ili primiti novčanu nagradu, samo ako dokaže da je on lišio života rečenog Stjepana mačem ili otrovom ili drugom smrću.⁷⁶

Poslije dva dana (4. kolovoza) sekretar je stvarno tajno sakupio u Malom vijeću 12 izabranih senatora i poslije trećeg glasanja dobio traženu trojicu: Stjepana J. Palmottu, Damjana I. Menze i Petra J. Sorga.⁷⁷

poslali svoje brodovlje. U to doba zamalo da nije došlo do oružanog sukoba između Mletaka i Dubrovnika, koji je pod svaku cijenu htio spriječiti prijelaz Krajine i Neretve pod Mletke. Vidi: Jakša Ravlić, *Makarska i njeno primorje*. Split: Pomorska biblioteka Jadranske straže, II. kolo, sv. 4, 1934: 79-80, 86, 93, 96-98. U zapisnicima dubrovačkog Senata često srećemo slučajeve pljačke i upada od strane Krajišnika. Tako je 6. travnja 1508. oslobođen zatvora neki Kačić iz Krajine, koji je uhvaćen u Trstenici (Pelješac), uz jamstvo da više neće praviti štete. *Cons. Rog.* sv. 31, f. 6'. Dana 11. travnja 1512., četiri Krajišnika se nalaze u dubrovačkom zatvoru zbog pljačke u Sreseru na Pelješcu. *Cons. Rog.* sv. 32, f. 98'. Inače, Dubrovčani su s Krajinom podržavali i prijateljske veze. Vojvoda Krajine Petar Pavlović 8. ožujka 1511. osobno je posjetio Dubrovnik i doveo na dar 40 glava stoke u vrijednosti od 35 perpera, za što je dobio uzdarje od 1000 aspri. *Cons. Rog.* sv. 31, f. 286. U vrijeme kada se odigrava naš slučaj, Krajina se nalazi pod Turcima, pod koje je došla 1499. godine. J. Ravlić, *Makarska i njeno primorje*: 109.

⁷⁵ “gladio aut veneno vel aliter et alio modo”. *Sec. Rog.* sv. 1, f. 17'.

⁷⁶ “dummodo faciat constare, quod ipse privaverit vita dictum Stiepanum gladio aut veneno vel alia morte”. *Sec. Rog.* sv. 1, f. 18.

⁷⁷ *Sec. Rog.* sv. 1, f. 18.

Što je dalje slijedilo, jesu li tajni senatori izvršili svoj zadatak, je li im sekretar stavio na raspoloženje otrov, ne možemo ni očekivati da ćemo saznati, jer je čitava akcija bila tako tajnovito zamišljena da ni senatori nisu smjeli znati za izvršitelje djela.⁷⁸

Filip Trivulcije, potomak jedne od najuglednijih milanskih obitelji (brat mu je bio kardinal), postao je dubrovačkim nadbiskupom 1526. Čini se da je uskoro došao u sukob s dubrovačkom vladom, jer je poslije tri godine podnio ostavku na nadbiskupsku stolicu. Na razne intervencije Trivulcije je i dalje ostao na dubrovačkoj nadbiskupskoj stolici, ali zategnuto stanje između njega i vlade ostalo je i dalje i trajalo sve do njegove iznenadne smrti 1544. Razlog ovom zategnutom stanju bio je taj što se Trivulcije bavio svjetskom politikom i time dovodio u opasnost ljubomorno čuvanu dubrovačku neutralnost. On je, naime, bio veliki prijatelj Francuza, koji su u to vrijeme bili u savezu s Osmanlijama. Imao je svoje agente koji su ga o svemu obavještavali, a on je onda skupljena obavještenja dostavljao francuskoj vladi ili francuskim poslanicima u Istambul. Na taj način postao je stvarni eksponent francuske vlade na Balkanu i preko njega je prolazila sva pošta iz Francuske u Istambul i obrnuto. Uzalud su ga Dubrovčani nastojali odvratiti od tog za njih opasnog posla. Uzalud su ga prijavili bratu kardinalu i samom papi, i sami molili da se okani takvog posredništva. Filip se nastavio baviti svjetskom politikom i poigravati s dubrovačkom neutralnošću. Tu neutralnost posebno je doveo u pitanje 1537., kada je Zapad spremao rat protiv Osmanlija. Naime, u lipnju 1537. jedna mletačka galija bila je prisiljena zaustaviti se u Slanom, jer zbog nevremena nije mogla nastaviti put prema Kotoru. Tu se iskrao kurir koji je kopnenim putem trebao prenijeti kotorskom knezu jedno povjerljivo pismo mletačke vlade. Kad je nadbiskup, preko svoga pouzdanika vlastelina Petra Pozze, saznao za ovu stvar, uputio je za kurirom posebnog čovjeka da mu oduzme pismo i prosljedi za Istambul. Pismo je zaista bilo oduzeto u nekoj kući u Konavlima. No, dubrovačka vlada na vrijeme je doznala za ovaj nemili događaj, smjesta uhitila Pozzu (bio je osuđen na 2 godine zatvora i doživotni gubitak časti. Pomilovan je poslije 25 godina) i uputila potjeru za nadbiskupovim kurirom.

⁷⁸ Nekoliko godina kasnije (1532.) ponovno se radilo o izdaji, ne samo Stona nego čitavog Pelješca. To je velika afera sa dubrovačkim plemićem Mihom Bucignolom, koji je nagovarao austrijskog kralja Ferdinanda da napadne Republiku i zauzme Pelješac. Bucignolo je zbog toga bio zatvoren, ali mu je uspjelo pobjeći iz zatvora. On i njegovi potomci bili su lišeni plemstva i protjerani iz države. Kada se 1546. Marin Bucignolo, sin Mihov, pojavio u Dubrovniku s austrijskim grofom Rogendorfom, Senat je raspisao ucjenu na njegovu glavu, ali on se spasio bijegom u Hercegovinu. Vidi: J. Tadić, *Španija i Dubrovnik*: 143-144.

Vladi je uspjelo doći do otetog pisma i dostaviti ga u Kotor, ali mletačka vlada nije propustila da zbog ovog kršenja međunarodnog prava optuži Dubrovnik pred saveznicima kao pomagača Osmanlija i da predloži zauzimanje Dubrovnika. Samo poslije mnogih spretnih diplomatskih koraka, prokazavši pravog krivca, Dubrovnik nije imao težih posljedica.

I poslije ovako riskantnog pothvata Trivulcije nije prestao voditi svoju proosmansku i frankofilsku politiku. Za njega se javno govorilo da je otvoreni pristaša Turaka. Ovakav njegov stav izazvao je opći revolt u Dubrovniku, tako da se jedva usuđivao izići izvan svoje rezidencije. Posebno su ga zamrzili kad je požurio čestitati sultanu Sulejmanu pobjedu nad kršćanima kod Pečuha 1543. i kad mu je sultan zauzvrat dodijelio godišnju novčanu nagradu od 10000 srebrnih dukata. No, ovu nagradu nije uživao. Nekoliko mjeseci kasnije, 11. siječnja 1544., Trivulcije je iznenada umro.

Njegova iznenadna smrt pripisana je nekom otrovnom prašku koji mu je vlada svojim pouzdanim kanalima uspjela servirati. Prema Farlatiju, da bi prikriili veselje koje im je Trivulcijeva smrt donijela, uz najveću pompu otpratili su ga u grob.⁷⁹

U odlukama tajnih sjednica Senata: - da se poduzmu koraci protiv života Džafera emina novskog, koji snuje nove stvari protiv naše Republike;⁸⁰ - da se objesi na Dančama ili na Ledenicama Radonja Milišević, koji je pravio smetnje dubrovačkim trgovcima u Neretvi;⁸¹ - da bude obješeno 11 stranih gusara, uhvaćenih na jednoj naoružanoj fregati i dovedenih u gradsku luku sa sužnjima;⁸² - da se potajno odsiječe glava Stipanu Radonjiću, rečenom Banjaninu, koji je radio *contra statum et dominium nostrum*,⁸³ jasno se vidi odlučnost Senata u obračunavanju sa svima, koji su na bilo koji način ugrožavali državne interese. Ali, možda nigdje ne dolazi do izražaja njegova upornost u traženju glave jednog svog neprijatelja kao u slučaju Mahmuta emina u Ledenicama. Dovoljno je znati da su punih šest godina tražili Mahmutovu glavu i za to

⁷⁹ Seraphinus Maria Cerva, *Sacra Metropolis Ragusina, sive Ragusinae provinciae pontificium series variis ecclesiarum monumentis atque historicis, chronologicis, criticis commentariis illustrata*, 1744: 2180-2311; Jorjo Tadić, »Dubrovački nadbiskup Veliki prijatelj i uhoda Francuza.« *Novo doba* 314, 25.12.1925.; Daniele Farlato et Jacobo Coletto. *Ecclesiae Ragusinae historia*. Venetiis: apud Sebastianum Coleti, MDCCC: 225.

⁸⁰ *Sec. Rog.* sv. 1, f. 18'. 28.8.1525.

⁸¹ *Sec. Rog.* sv. 1, f. 20-21'. 26.3.1528.

⁸² *Cons. Rog.* sv. 42, f. 100', 125; *Sec. Rog.* sv. 1, f. 105'-106. 12.2.1535.

⁸³ *Sec. Rog.* sv. 1, f. 122'. 20.12.1535.

potrošili tisuće dukata u novcu i darovima.⁸⁴ Od 13. srpnja 1558., kada je donesena odluka “da se postupi protiv Mahmuta emina iz Ledenica, kao čovjeka koji pravi loše usluge našoj domovini, tako da otrovom bude uklonjen iz broja živih... i kad su izabrana dva tajna službenika da to izvrše, jer će kad on umre odahnuti naš grad”,⁸⁵ pa do 7. prosinca 1564., kada je sultan Sulejman izdao naredbu kojom je Mahmut bio relegiran u Kairo, Senat nije prestajao tražiti načina da ga smakne.⁸⁶

Što je Mahmut skrivio, kakve je to zle usluge učinio Republici, poznato nam je samo djelomično. U instrukciji istambuskim poklisarima Klementu N. Gozze i Marinu N. Boni od 9. travnja 1559. Senat spominje neku Turkinju, koju im je svojedobno Mahmut za inat istrgnuo iz ruku.⁸⁷ Možemo pretpostaviti da je to bio jedan od niza neprijateljskih postupaka Mahmuta prema Dubrovčanima, zbog kojih ga je Senat odlučio otrovati. Ali, izgleda da je baš spomenuti slučaj s Turkinjom teško uvrijedio Senat i stvorio zlu krv prema Mahmutu, jer ga Mahmut i njegovi ljudi navode kao razlog zašto ga Dubrovčani progone i onda kada su protiv njega imali druge, konkretne optužbe.⁸⁸

Postupak Senata protiv Mahmuta poslije 23. srpnja 1558., kada je ovlastio tajne službenike da mogu pregovarati s bilo kojom osobom o trovanju Mahmuta, kao da je bio prekinut.⁸⁹ Od tog nadnevka pa sve do druge polovice prosinca iste godine, kada su stigle vijesti da je Mahmut opljačkao dubrovačku karavanu i oduzeo 5 kesa u iznosu od 122432 aspre, ne susrećemo više njegovo ime na stranicama tajnih zapisnika. Ali zato je sada Senatov bijes izbio još većom žestinom, jer Mahmut je ovim činom dirnuo u najosjetljiviju točku, sigurnost trgovine. Stoga je trebalo energično nastupiti. To je Senat i učinio tražeći najprije pravdu kod kadije novskog, pa kod sandžaka hercegovačkog i

⁸⁴ Senat je čak smatrao potrebnim da 9. lipnja 1559. dade posebne instrukcije svojim poklisarima na Porti kako moraju odgovoriti ako slučajno funkcionarima na Porti postane sumnjivo zašto se troše toliki novci i darovi. *Lit. Com.*, sv. 27, f. 103’.

⁸⁵ “Captum fuit de procedendo contra Macometum eminentum Ledenizarum tanquam hominem male meritum de patria nostra, ita quod medio veneni tollatur e numero viventium... de creando duos de minori consilio secrete, qui teneant specialem curam procurandi medio veneni mortem dicti Macometi, ita quod pereat, quia ipso defuncto civitas nostra quiescet.” Izabrani su bili: Martolica Caboga i Junije M. Bobali. *Sec. Rog.* sv. 1, f. 30’.

⁸⁶ *Secreta Rogatorum* za ovo doba, a naročito *Lit. Com.*, sv. 27, 28, 29 sadrže puno građe o ovom predmetu.

⁸⁷ *Lit. Com.*, sv. 27, f. 103’.

⁸⁸ *Lit. Com.*, sv. 27, f. 103’.

⁸⁹ *Sec. Rog.* sv. 1, f. 31’.

konačno na Porti.⁹⁰ Međutim, parnica protiv Mahmuta vođena je vrlo mlako. Neki osmanski funkcionari, a naročito neki Ali paša na Porti, podržavali su Mahmuta. Novac, darovi, koje je Senat obilno trošio, nisu donosili ploda. Zbog svega toga, Senat je promislio da će mu najveća zadovoljština biti ako ga smakne, pa makar ostao bez naknade za opljačkani novac. Takva odluka donesena je 29. travnja 1560.⁹¹ i 25. kolovoza iste godine, kada je Nikola Sorgo dobio instrukciju da pođe do Blagaja i pregovara s dubrovačkim prijateljem Kasum dizdarom o uklanjanju Mahmuta, stavljajući mu na raspoloženje otrove i obećavajući 300 cekina nagrade.⁹² Ali i ova odluka, kao i ona o uklanjanju Mahmutova sina Čelebije, kojega su zbog njegova rada na Porti smatrali najvećim krivcem što se parnica protiv njegova oca ne privodi kraju, ostale su mrtvo slovo.⁹³ Parnica protiv Mahmuta dosadila je konačno i Senatu i poklisarima i cijelome Gradu pa je presuda, donesena krajem 1564., kojom je, kako smo kazali, Mahmut osuđen na izgon u Kairo, morala biti primljena kao veliko olakšanje.⁹⁴

Dok se vodio ovaj dugi i neugodan postupak, Senat je istodobno mnogo raspravljao i o nekom Pavlu, kojemu je dubrovački sud radi pljačke, tuče i silovanja dao iskopati oči.⁹⁵ Slijepi Pavao uspio se prebaciti na turski teritorij, najprije u Novi, a kasnije u Istanbul, gdje je rovario protiv Dubrovnika, doka-

⁹⁰ *Lit. Com.*, sv. 27, f. 60.-61, 78-79', 99. et passim; sv. 28, f. 4, 31, 39, 42 et passim; sv. 29, f. 52', 80, 86-86', 140, 149 et passim.

⁹¹ "... de mandando ut interficiatur Machmut eminus quanto fieri comodius poterit". *Sec. Rog.* sv. 1, f. 52'.

⁹² "havete intesi li ragionamenti... per tentare se pottiamo levare Machmutto emino dal libro delli uiuenti... e li direte li rimedij quali uui havete col mezzo di quali facilmente si potra conseguire l'intento nostro...". *Sec. Rog.* sv. 1, f. 2, a tergo.

⁹³ U pismu od 6. siječnja 1561. poklisaru Benešiću na Portu: "... e ueddendo come questa causa non si estingue punto, ma tutta uia ua crescendo e duplicando. Della qual cosa ueddendo, come lo figliuolo di Machmut emino n'è pattissima causa e fundamento. Percio ... debbiare con quello maggiore studio e vigilantia quale per uui usare si potra attendere che dicto Celebia figliuolo del emino sia in uno o altro extinto e passi dalla presente uita...". *Sec. Rog.* sv. 1, f. 3., a tergo.

⁹⁴ 13. siječnja 1561. Senat piše Benešiću na Portu: "... uederete di trouare modo e forma, mediante de quali noi potiamo ponere fine a questa causa, quale non solamente a voi et noi, ma s'è a tutta la citta noiosa...". *Lit. Com.*, sv. 28, f. 126.

⁹⁵ U pismu poklisarima kod hercegovačkog sandžaka od 3. srpnja 1558.: "... ue abbiamo mai scritto la qualita delli sua delitti, per li quali meritaua no solamente d'esser accecato ma li fussero tagliati mille capi...". *Lit. Com.*, sv. 27, f. 28'-29. Za koje je zločine predviđena kazna vadenja očiju, vidi: *Liber statutorum civitatis Ragusii*, liber VI, c. 4, 6, 58.

zujući da je on turski podanik, te da mu kao takvom Dubrovčani nisu smjeli suditi. Uzalud je Senat dokazivao da je slijepi Pavao Dubrovčanin i da je zaslužio kaznu, štoviše, da su dubrovački suci blago (*clementemente*) postupili kad su mu dali iskopati oči, jer bi mu, prema zločinima koje je počinio, trebali odrubiti glavu.⁹⁶ Slijepi Pavao i dalje je kod raznih funkcionara na Porti stvarao neraspoloženje prema Dubrovčanima.

Kako tome stati na kraj? Stvar bi se najradikalnije riješila smrću slijepog Pavla. Takva je odluka bila već ranije donesena (8. prosinca 1558.), dok je slijepi Pavao još bio u Novomu.⁹⁷ Nova odluka o njegovu uklanjanju donesena je 16. listopada 1560., i to odluka da bude otrovan.⁹⁸ U tu svrhu poslan je u Istanbul s otrovima neki Savalai iz Verone, kojemu je dubrovački poklisar u Istanbulu, Benessa, morao dati obavještenja kako doći do Pavla i izbrisati ga "iz knjige živih".⁹⁹ O ishodu ovog pothvata, za koji je Savalai dobio 40 škuda, možemo samo nagađati. Nije isključeno da je otrov postigao svoju svrhu, jer dalje više nismo našli nikakvih vijesti o slijepome Pavlu.

Do kraja 16. stoljeća naišli smo samo na još jedan spomen otrova, i to u vezi nekog Vladislava, nosača, koji je izvršio krađu u carinarnici i za to bio osuđen na smrt od sudaca kaznenog suda.¹⁰⁰ Kada se 13. studenog 1567. na tajnoj sjednici Senata raspravljalo o izvršenju presude, propao je prijedlog da se presuda izvrši javno, a prihvaćen drugi, da se izvrši tajno. Ni u pogledu tajnosti svi senatori nisu bili složni. Jedni su predlagali da se smrt izvrši trovanjem, što je moguće tajnije u tajnoj tamnici, koja je samo nekoliko mjeseci ranije bila priređena u dvoru (22. ožujka 1567.), ali su bili nadglasani od onih koji su predložili da se smrt izvrši davljenjem u istoj tamnici.¹⁰¹

⁹⁶ "Doue gli officiali della sanita uolendo contro lui procedere clementemente lo conde-narono li fussero cauati gli occhi, ch'auendo uoluto usar una seuera giustitia bisognaua fargli tagliar il capo". *Lit. Com.*, sv. 27. f. 36'-37.

⁹⁷ "In magnifico minori consilio captum fuit de procurando mortem Pauli ceci per viam unius personae secretae." *Sec. Rog.* sv. 1, f. 36.

⁹⁸ Propao je prijedlog da knez i vijeće "debeant procurare mortem dicti Paumedio veneni", a prihvaćen "quod officiales secreti super venenis debeant illius mortem modo quo supra procurare." *Sec. Rog.* sv. 1, f. 70.

⁹⁹ Senat poklisaru Benešiću 22. listopada 1560.: "... et hauendo terminato di leuarlo dal libro delli uiuenti, ue mandamo l'eshibitore delle presenti, quale porta con esso lui cose necessarie al ufficio qual è per fare, uui lo mecterete a camino del modo hara tenere in pigliare la pratica del luogo nel quale cllui alberga..." *Sec. Rog.* sv. 1, f. 2 a tergo.

¹⁰⁰ *Cons. Rog.* sv. 58, f. 194'.

¹⁰¹ Odbačeni prijedlog "de ordinando DD. iudicibus... ut eorum sententiam datam contra Vuladisauum baiulum seu bastigium ob furta per eum commissa in dohana nostra, publice

Ovdje nas začuđuje postupak Senata koji odlučuje da se presuda, izrečena protiv jednog kradljivca, i to nosača, izvrši tajno. Zašto tajna smrt, ako je ona na zakonu utemeljena? Možda tajnost izvršenja presude moramo tražiti upravo u njezinoj neutemeljenosti na zakonu. Premda dubrovački statut propisuje drastične kazne protiv kradljivaca,¹⁰² samo za drumske pljačkaše predviđa smrtnu kaznu, i to vješanjem.¹⁰³ Ali, možda je bio po srijedi i neki drugi, nama nepoznat razlog, jer je sud lako mogao optuženiku imputirati nešto što bi povlačilo smrtnu kaznu, kad se već odlučio riješiti ga se pod svaku cijenu. Svakako, smrtna kazna izrečena Vladislavu zbog krađa u carinarnici rječito govori o velikoj budnosti i strogosti kada se radilo o carinarnici, iz koje je dubrovačka vlada izvlačila velike koristi.

Dok nam je poznat razlog zbog kojeg je udavljen nosač Vladislav, a nepoznat razlog tajnog izvršenja presude, u slučaju koji ćemo sada navesti imamo obrnutu situaciju. Radi se, naime, o trovanju Mustaj Čelebi, turskog hodže, koji je kao učitelj turskog jezika doveden u Dubrovnik u proljeće 1644. godine.¹⁰⁴ Neočekivano za nas, na tajnoj sjednici Senata od 28. svibnja iste godine, pala je odluka da se spomenuti hodža liši života “zbog onog što je protiv njega izneseno u procesu provedenom u Malom vijeću”.¹⁰⁵

Nismo uspjeli doznati u čemu se sastojao hodžin krimen, ali očito se radilo o zločinu koji je, s gledišta Senata, zaslužio smrt, a ona je nužno, jer se radilo o osmanskome podaniku, morala biti izvršena potpuno tajno.¹⁰⁶ I zbilja, istoga

sequi debeant”. “Prima pars est, ut dicti iudices per totum diem lune proxime futurum quam secretius fieri poterit faciant ueneno mori in carcere dictum Vuladissauum. Secunda pars est, ut in dicto termino eum strangulari faciant in dicto carcere secreto. Per 26, contra 10. *Sec. Rog.* sv. 2, f. 162.

¹⁰² U *Liber statutorum civitatis Ragusii*, liber VI, c. 4, propisuje se vraćanje ukradenog u omjeru: četverostruko, osmerostruko, dvanaesterostruko i dvadeseterostruko, prema tome radi li se o prvoj, drugoj, trećoj ili četvrtoj krađi. A ako lopov ne može vratiti, osuđuje se, prema veličini krađe, na šibanje, šibanje i žigosanje, vađenje jednog oka, sječenje desne ruke i vađenje oba oka.

¹⁰³ *Liber statutorum civitatis Ragusii*, liber VI, c. 5.

¹⁰⁴ U Vijeću umoljenih naređeno je knezu i Malom vijeću da mu kao takvom isplate prinadležnosti i putne troškove, s tim da hodža preko nekog kadije izda priznanicu. *Cons. Rog.* sv. 98, f. 67-67’.

¹⁰⁵ “Prima pars est, de vita privando hoggiam Turcam et hoc propter contenta in processu formato per magnificum Minus consilium contra eum”. Per 22, contra 19. *Sec. Rog.* sv. 4, f. 142.

¹⁰⁶ Pod prijetnjom kazne za krivokletstvo, lišavanja svih službi i povlastica za 20 godina i 3 godine strogo zatvora nitko od prisutnih senatora nije smio odati što se raspravljalo na sjednici. *Sec. Rog.* sv. 4, f. 143.

dana kada je donesena odluka da se hodžu liši života, zaključeno je sa samo jednim glasom većine da se knez i Malo vijeće pobrinu da to izvedu otrovom koji će pripremiti liječnici, a ne davljenjem, kako je glasio protuprijedlog.¹⁰⁷ Prema jednom prijedlogu, knez i Malo vijeće trebali su stupiti u vezu s liječnicima i, u slučaju da naiđu na kakve poteškoće ili zapreke, izvijestiti Vijeće umoljenih, koje bi se u tu svrhu sastalo poslije podne. No, taj je prijedlog odbačen, a prihvaćen “de aliter faciendo”.¹⁰⁸

O istom predmetu raspravljano je ponovno poslije tri dana (31. svibnja). Iz podataka koje nam pruža ova tajna sjednica razabiremo da je trovanje hodže već bilo započelo. Na toj sjednici, pošto je još jednom bio odbačen prijedlog da se hodža tajno zadavi, naređeno je knezu i Malome vijeću da nastave hodžu lišavati života otrovom (*quatenus continuent cum veneno privare dictum hoggiam*), služeći se već učinjenim sredstvima i otrovima, ili drugim sredstvima i otrovima, kako nađu da je najprikladnije. Da bi se ova odluka mogla nesmetano izvršiti, otkazan je poslijepodnevi sastanak Vijeća umoljenih.¹⁰⁹

Iz marginalije, zabilježene uz gornju odluku 2. lipnja 1644., zaključujemo da su se na kraju knez i Vijeće obratili kirurgu Pavlu Andrijinu da pripremi otrov kojim će konačno izvršiti naređenje Senata. Toga dana, naime, kancelar je na margini zapisao: “Jutros je u odluci spomenuti hodža preminuo, otrovan otrovom pripremljenim od kirurga Pavla Andrijina, koji mu je bio dan radi izvršenja ove odluke, pa je njegov leš predan eminu Šabanoviću na Pločama”.¹¹⁰ Senat je nagradio kirurga Pavla Andrijina s 50 perpera.¹¹¹

17. stoljeće nabijeno je događajima, ponekad punim strepnje i užasa. Tu su mnogobrojni pokušaji i diplomatske zasjede Mlečana da ometu dubrovačku

¹⁰⁷ “Prima pars est de committendo magnifico D. Rectori et suo Minori consilio quatenus dictum hoggiam vita privare curent medio veneno componendo per medium medicorum”. Per 21, contra 20. *Sec. Rog.* sv. 4, f. 142. Prijedlog za davljenje odbačen je vjerojatno zato što je leš hodže trebalo predati Turcima, koji bi tragove davljenja mogli primjetiti.

¹⁰⁸ *Sec. Rog.* sv. 4, f. 143’.

¹⁰⁹ *Sec. Rog.* sv. 4, f. 143’.

¹¹⁰ “Die 2 junij 1644. Hoc mane contrascriptus hoggia obiit medio veneno composito per Paulum Andree chyrurgicum, ipsi ob id datum in exequutionem contrascripte partis, eiusque cadaver traditum fuit Sciabanovich emino Plocciarum”. *Sec. Rog.* sv. 4, f. 143’. Samo trovanje, smrt i predavanje leša Šabanoviću nije bilo bez troška. 17. lipnja 1644. Malo vijeće je odobrilo veliki izdatak od 42 dukata i 6 groša za troškove “causa et occasione mortis secutae Mustai Celebi Turcae Ludi, magistri linguae turcicae”. *Cons. Min.* sv. 78, f. 18.

¹¹¹ *Sec. Rog.* sv. 4, f. 154’.

trgovinu i unište njenu nezavisnost;¹¹² kritična situacija za vrijeme velikog rata kršćanske lige protiv Turaka, ali i pobjeda dubrovačke diplomacije na karlovačkim pregovorima;¹¹³ sjajna ekonomsko-trgovačka konjunktura za vrijeme Kandijskog rata, ali i konsternacija povodom Karamustafinih zahtjeva; gomilanje zlata i dragocjenosti po dubrovačkim kućama i palačama, ali i užasna katastrofa potresa.

Zaustavimo se na razdoblju Kandijskog rata (1645.-1669.), u kojem je Dubrovnik svim raspoloživim sredstvima, ne isključujući ni otrove, štitiio svoj privilegirani trgovački položaj. Kako je poznato, za vrijeme ovoga rata između Turske i Mletaka, dubrovačka trgovina postala je naročito živa. Porta je, naime, odmah početkom rata obustavila trgovinu sa svim lukama na jadranskoj obali, osim s Dubrovnikom, koji je bio zaštićen starim privilegijama. Ujedno, Dubrovnik je zadržao unosni monopol trgovine soli u Neretvi. Razumljivo, ova je činjenica pojačala onu vjekovnu mržnju Mletačke Republike prema svom trgovačkom konkurentu na istočnoj obala Jadrana. Radilo se o trgovačkom prestižu na Mediteranu, zbog kojeg se ta mržnja odavno pretvorila u napor da uništi nezavisnost ove Republike. Taj napor očitovao se sada time, što su Mleci upućivali svoje hajdučke čete da usput, ratujući protiv Osmanlija, upadaju i prolaze preko dubrovačkog teritorija, pljačkaju dubrovačka sela, razbijaju karavane i da ujedno na taj način izlože Dubrovnik i izazovu odmazdu Osmanlija. Hajdučke čete s mletačkih posjeda u Dalmaciji i Boki upadale su gotovo svakodnevno preko dubrovačkog teritorija, koji je svojim malim lukama i zaljevima bio kao stvoren za takve akcije. Namjera Mletaka je postignuta. Dubrovnik je bio diskreditiran. Navukao je na sebe bijes bosanskih i hercegovačkih Turaka, koji su optuživali Dubrovčane da daju podršku hajducima.

Dubrovnik se, dakle, našao u vrlo delikatnom položaju. S jedne strane, nije se smio zamjeriti jakim hajdučkim četama, koje su ga opsjedale i sa kopna i sa mora, a ni otvoreno istupiti protiv njih, kao boraca protiv Turčina, da ne bi izazvao neraspoloženje Zapada. S druge strane, samom činjenicom da su hajduci s dubrovačkog teritorija napadali Turke, dovodio je u pitanje njihovu neutralnost i izvrgavao opasnosti da doživi represalije od strane Osmanlija.

¹¹² Vidi: Radovan Samardžić, »Borba Dubrovnika protiv mletačkih pokušaja da unište njegovu nezavisnost u XVII. veku.«, u: *Dubrovačko pomorstvo. U spomen sto godina Nautičke škole u Dubrovniku*, Dubrovnik, 1952: 367-386.

¹¹³ Vidi: Grga Novak, »Borba Dubrovnika za slobodu 1683-1699.« *Rad JAZU* 253 (1935): 1-165.

Senatu, postavljenom na ovaj način između čekića i nakovanja, nije preostalo drugo nego diplomatskim putem nastojati ublažiti svoj teški položaj protestiranjem kod Mletačke Republike zbog kršenja dubrovačke neutralnosti od strane hajduka i dokazivanjem u Bosni i na Porti da se krstarenje mletačkih hajduka po dubrovačkom teritoriju i njihovi upadi na turske posjede događaju protiv njegove volje. Ogromna sačuvana korespondencija s mletačkim providurima i drugim predstavnicima mletačkih vlasti, a naročito korespondencija Senata s Mihom Sorgo-Bobalijem, koji je posredovao u Mlecima,¹¹⁴ kao i korespondencija s bosanskim pašama i Portom,¹¹⁵ najrječitije govore o diplomatskim naporima Senata u ovom pitanju.

Položaj Dubrovnika bio je dodatno otežan time što su u to vrijeme, djelomično kao represalije zbog propuštanja hajduka, bili pojačani i učestali napadi turskih odmetnika, posebno novskih "zlića", kojima su vođe bili Omer-aga Begzadić i Alaga Šabanović. Oni su na svoju ruku udarali namete na robu dubrovačkih trgovaca, upadali na dubrovački teritorij, pljačkali, palili i ubijali a da za to, što je najviše zabrinjavalo Senat, nisu zvani na odgovornost. Senat je uzalud dobio desetke sultanovih naređenja protiv novskih odmetnika,¹¹⁶ koje se bosanski paše nisu usudili, a ni htjeli provesti u djelo.¹¹⁷

Kako se, dakle, riješiti opasnih novskih zlića a da se ne izazove odmazda neraspoloženih Osmanlija, koji su u ovom času, iako se radilo o odmetnicima, radije bili na njihovoj strani nego li na strani Dubrovčana?

U toj teškoj situaciji Senat je, pored raspisivanja ucjena na glave pojedinih odmetnika,¹¹⁸ u otrovu vidio najprikladnije sredstvo da ih se oslobodi i osveti

¹¹⁴ Vidi: A. Vučetić, *Dubrovnik za Kandijskog Rata 1645-1669. Dopisivanje Republike sa M. i Sorgom-Bobalijem*. Dubrovnik: vlastita naklada, 1896.

¹¹⁵ *Lit. Com.*, passim.

¹¹⁶ *Acta Turcarum (Turski dokumenti vraćeni iz Beča)*, br.: 494, 541, 553, 560, 561, 566, 567, 569, 570, 571, 575, 590, 598, 599 (PAD).

¹¹⁷ Vidi: Radovan Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika od 1656 do 1662.« *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine* (Sarajevo) 8 (1956): 87-173; Radovan Samardžić, »Hajdučka pisma.« *Zbornik Filozofskog fakulteta Beograd* 3 (1955): 172-195; Radovan Samardžić, »Jedna seča narodnih prvaka u Hercegovini 1662.« *Istoriski glasnik* 2 (1956): 68-77.

¹¹⁸ 18. studenog 1654. Senat je ovlastio Marina Ragninu, poklisara kod bosanskog paše, da može ponuditi paši "usque ad tallaros 500 pro quolibet ex dictis slichis, quem mori faceret". *Cons. Rog. sv. 105, f. 203'*. Dana 9. srpnja 1655. odlučeno je da se tajnoj osobi ponudi "quae vita privaret Omer agam Begsadic... ducatos mille et illud de pluri quid videbitur consilio rogatorum". *Sec. Rog. sv. 4, f. 254'*. Dana 7. rujna 1657. odlučeno je da se za glave Begzadića i Šabanovića bosanskom paši ponudi "ad tallaros bis mille pro quolibet. *Sec. Rog. sv. 4, f. 271.*

im se za njihova “nepodnošljiva nasilja i okrutnosti”.

Prvi među zlicima kojima je Senat, prema podacima koje nalazimo u tajnim zapisnicima vlade, namijenio smrt “otrovom ili na drugi način”, bila su braća Ereizovići iz Novoga.¹¹⁹ To je bilo u svibnju 1641. godine, kada su Dubrovčani bili u velikom sporu sa Šahin pašom bosanskim zbog nekih Šarića iz Krajine, koji su radi ubojstva na Pelješcu navodno bili smaknuti u dubrovačkim tamnicama. Tom prigodom paša je dao zatvoriti Miha Gavđe Sorga, prodavača soli na Neretvi, a očekivalo se da će na prolazu za Novi proći kroz Konavle sa 1000 konjanika i 300 pješaka ne bi li se na taj način osvetio Dubrovčanima.¹²⁰ Nepoznat nam je točan razlog zbog kojega je protiv braće Ereizovića izrečena smrtna presuda, ali se vjerojatno radilo o nekoj pljački na dubrovačkom teritoriju.

U ožujku 1650. godine, na tajnoj sjednici Senata donesena je odluka da se smakne Murat Omerović, Turčin iz Novoga *quovis modo*, te da se u tu svrhu smije potrošiti do 500 dukata,¹²¹ a u studenome 1653. Alaga Šabanović *veneno seu aliter*.¹²²

Izgleda da se aktivnost zlića naročito pojačala krajem 1654. i početkom 1655. godine, tako da je Senat 10. studenog 1654. donio odluku da se otruju neki novski zlići, koji su ranije bili osuđeni na smrt i neki od onih koji pljačkaju robu dubrovačkih trgovaca, odobravajući u tu svrhu iznos od 200 dukata.¹²³

¹¹⁹ “...quatenus secreto medio veneno seu aliter ... curent vita privare fratres Ereisovich de Castro Novo”. *Sec. Rog.* sv. 4, f. 127.

¹²⁰ *Littere et commissiones Levantis* (dalje: *Lit. Com. Lev.*), ser. 27.1, sv. 48. 25'-27, 28-30, 41-41', 46 (PAD).

¹²¹ “...deprocuro quovis modo mortem Murati Omerovich Turcae de Castro Novo ob causas notas presenti consilio expendendo ... usque ad ducatos quingentum ...”. *Sec. Rog.* sv. 4, f. 202'. Na tajnoj sjednici od 8. lipnja 1651. raspavljano je o nekom otrovu “venenum notum” (*Sec. Rog.* sv. 4, f. 219'), koji je po svoj prilici bio namijenjen eminu na Pločama ili njegovim ljudima, zbog poteškoća koje su pravili trgovcima. Situacija je bila vrlo zategnuta, tako da je odred plaćenika trebao biti upućen na Ploče sa zadatkom da svakoga koji bi pravio poteškoće udare željeznom motkom po glavi. *Cons. Rog.* sv. 103, f. 90', 91'-92.

¹²² *Sec. Rog.* sv. 4, f. 241. Želja Dubrovčana da vide Šabanovića mrtvoga ispunila se istom u prosincu 1659., kada je bio zadavljen po naredbi Meleć-Ahmed paše. Vidi: R. Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika: 161.

¹²³ “...de committendo... quatenus de Turcis slichis per antea declaratis reis mortis et de iis etiam, qui rapiunt res nostrorum mercatorum curent secreta facere aliquos mori cum veneno seu aliter, expendendo ultra tallea adhuc facta usque ad ducatos ducentum...”. *Sec. Rog.* sv. 4, f. 247. Dana 14. siječnja 1655. naredeno je knezu i Malom vijeću da pošalju čauša bosanskog paše u Trebinje i Velinac zbog oslobađanja opljačkane robe dubrovačkih trgovaca od strane Novljana.

Učestala aktivnost turskih odmetnika navela je Senat da počne misliti na efikasniju obranu, ali opet u okviru upotrebe otrova. Senat je smatrao da bi mu u borbi sa zlicima najbolje poslužili otrovi koji djeluju u određeno vrijeme, na pr. poslije 8, 10, 15 ili mjesec dana, jer se tako ne bi mogli dosjetiti da su otrovani. Budući da takve otrove nitko u Dubrovniku nije znao preprediti, Senat se u prosincu 1654., preko svog konzula u Firenci, obratio toskanskom nadvojvodi Ferdinandu II. Mediciju.

Kutija medičjskih otrova uistinu je stigla u Dubrovnik početkom travnja 1655. godine. Od tada se tri puta spominje *aqua nota, veneno noto*, što se bez sumnje odnosi na otrov primljen iz Firence.¹²⁴ Senat je također vrlo vjerojatno imao u vidu taj otrov kada je 6. lipnja 1656. donio odluku da se, po mogućnosti, otruje čitava družina Omer-age Begzadića, koji je već ranije bio osuđen na smrt.¹²⁵

U dosad navedenim slučajevima radilo se samo o odlukama o trovanju osmanskih odmetnika, bez ikakvih podataka o izvršenju tih odluka. U slučaju, pak, koji ćemo sada navesti, imamo i taj podatak. Radi se o novskom odmetniku Muhu Mirmiloviću, koji je, ne znamo na koji način, upao u dubrovačke tamnice, ali sigurno radi ponovljenih sudjelovanja u pljački na teritoriju Republike ili u razbijanju neke dubrovačke karavane.¹²⁶ On je 22. kolovoza 1656. proglašen krivim i osuđen na smrt trovanjem, tako da otrovan bude predan nekom od

Cons. Rog. sv. 106, f. 7. U veljači 1655. zaključeno je da se ubije Izak, sin Muharema Čehajića iz Novoga, i zagarantirano oslobođenje od svih smrtnih kazni onim osuđenim Konavljanima koji ubiju Izaka. Isto oslobođenje obećano je i Cavtaćanima koji ubiju bilo kojeg od ranije osuđenih Turaka. *Sec. Rog.* sv. 4, f. 251-251'.

¹²⁴ *Sec. Rog.* sv. 4, f. 255', 260, 262.

¹²⁵ "...de dando libertatem D. Rectori et minori consilio ut caute possendo, debeant et possint veneno interimere omnes socios Omer aghe Begasdich..." *Sec. Rog.* sv. 4, f. 261. Begzadić je poginuo 1658. u borbi s onima koje je Seidi Ahmed paša poslao da ga uhite. Vidi: R. Samardžić, »Odnosi Bosne i Dubrovnika: 116.

¹²⁶ Sudjelovao je u pljački 150 tovara vune i kože dubrovačkih trgovaca u studenom 1654. kod Slanoga zajedno s Hasanom i Mustafom Avdibegovićima, Sulejmanom Vafirovićem, Hađovićem, Muhom Britvićem, Kurt Agićima, Alagom Šabanovićem i nekolicinom Vlaha. O tome Senat piše poklisarima harača Giorgiju i Sorgu 13. studenog 1654., stavljajući im u zadatak da ishode od sultana "un rigoroso teftisc", jer paša bosanski i sandžak hercegovački ne žele stati na kraj zulumima. Tom prigodom poklisari su morali tražiti promjenu paše, koji bi trebao biti *asiatico*, a ne iz ovih strana, kako bi bez ikakvog obzira mogao "far morire li detti slich, abrugiar le loro case, levar le ulaffe che hanno di gran signore et farne restituire, resarcire et emendar tutti li danni et castigar ancora turri gli altri, she havessero havuto partecipazione con simili slich et haramie..." *Lit. Com. Lev.*, sv. 55, f. 215-217'.

predstavnik turskih vlasti.¹²⁷ Najprije je bilo odlučeno da se otrovan izruči hercegovačkom sandžaku, ali je kasnije ta odluka izmijenjena i odlučeno da se preda poklisarima poglavica i aga novskih.¹²⁸ Senat je morao predati Mirmilovića, jer mu kao osmanskome podaniku nije mogao suditi dubrovački sud. Ali, budući da ga je odlučio kazniti smrću, a nije imao povjerenja da će isto uraditi i osmanski sud, donio je odluku da ga otrovanog preda Turcima.

Mirmilović je gotovo dva mjeseca čamio u dubrovačkim tamnicama. Istom 20. listopada dan je nalog da se izvrši odluka o njegovu trovanju.¹²⁹ Senat je nakon davanja otrova budno pazio na njegovo djelovanje, čvrsto riješen da Mirmilović ne smije iznijeti živu glavu. Treći dan po davanju otrova, naredio je knezu i Malom vijeću da osuđenome mogu dati još jednu dozu otrova koji budu smatrali najzgodnijim, ako po sudu liječnika nađu da je u dobrom stanju i izvan opasnosti da umre u tamnici, pa da ga onda predaju poklisarima poglavica i aga novskih. U slučaju, pak, da ga nađu u vatri i u opasnosti da umre u tamnici, moraju ga bez ponavljanja doze otrova predati spomenutim poklisarima.¹³⁰

To je posljednja vijest koju smo našli o Mirmiloviću. Na margini nema nikakve zabilježbe, ali ipak možemo s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je Mirmilović izveden iz dubrovačkih tamnica, noseći u sebi sigurnu smrt.

Usprkos mletačkim makinacijama, ometanju trgovine od strane mletačkih hajduka i turskih odmetnika, čiji su napadi smrću njihovih prvaka Omer age Begzadića (1658.) i Alage Šabanovića (1659.), te dolaskom u Bosnu Meleć Mehmed paše, znatno jenjali, dubrovačka trgovina je u dugom periodu Kandijskog rata bila vrlo živa i unosna. Da Dubrovnik nije, na nesreću, pred kraj tog rata doživio katastrofu potresa (1667.), pretjerana Kara-Mustafina

¹²⁷ "...de privando veneno noto ei (M. Mirmilović) dando quando postea dicitur, et si haec capietur, posmodum dicitur cuinam sic avenenatus erit consignandus". Per 20, contra 18. *Sec. Rog. sv. 4, f. 262.*

¹²⁸ *Sec. Rog. sv. 4, f. 263'-264.*

¹²⁹ "... de committendo D. Rectori et minori consilio quatenus decreta super Muhum seu Mehmed Milmilovich Turcum de Castro Novo... et super veneno eidem dando, exequatur..." *Sec. Rog. sv. 4, f. 264'.*

¹³⁰ "...de committendo... quatenus inveniedo eum parere phisici nostri in statu sufficienti absque periculo moriendi in carcere supra scriptum Turcam Milmilovich, possendi eidem dari et replicari venenum eisdem bene vedendum, dent et replicent ipsi eumque consignent et tradant oratoribus Castelli Novi, pro ut terminatum est. Et non inveniendo eum in huiusmodi statu, sed febre gravatum et cum periculo moriendi in carcere, debeant eundem absque replicatione veneni consignare et tradere dictis oratoribus". *Sec. Rog. sv. 4, f. 265.*

pretenzija da Dubrovčani moraju u 1677. godini isplatiti 4300 kesa na račun povećane carine, koju su ubirali od bosanskih trgovaca tijekom spomenutog rata, kao i prijatnja Abas paše, kojemu je bilo povjereno utjerivanje tog novca, da će okupirati Dubrovnik ne bi proizveli u Dubrovniku onakvu konsternaciju kakvu su proizveli.

U rješavanju ovog teškog spora između velikog vezira Kara Mustafe, odnosno Abas paše i Dubrovnika, odlučnu ulogu odigrali su dubrovački poklisari na bosanskom dvoru, Nikolica Bona i Marin Gozze, a na Porti Marojica Caboga i Đivo Buća. Sva četvorica bili su bačeni u tamnicu, prvi u Silistriji, a drugi u Istambul, ne bi li prihvatili uvjete i pristali na Kara Mustafine pretenzije. Postojanost dubrovačkih poklisara mnogo je pridonijela povoljnom rješenju ovog spora, ali ih je stajala teških patnji i stradanja, a jednoga od njih, Nikolicu Bonu, i života.

Borba, možemo reći, na život i smrt, koju je tada vodio Dubrovnik, nosi u sebi i jedan pokušaj trovanja. Taj pokušaj nije značajan po osobi protiv koje je učinjen, nego po osobama koje su ga učinile.

Dokument smo našli u fondu dubrovačkog arhiva, koji još nije potpuno sređen, u tzv. *Massi Negrini*.¹³¹ Pisan je talijanskim jezikom na komadiću papira, bez datuma i potpisa, a u prijevodu glasi: "S onim nitkovom Rafom Koronelom Židovom, namjerno smo, pod raznim izlikama, odugovlačili pregovore koje smo s njim vodili, kako bismo dobili prigodu da ga otrujemo. I premda smo mu jednom uspjeli dati neki napitak pomiješan s malvazijom, nije bilo nikakva učinka. Ne znamo, ili je roba bila stara ili nije imala takvu moć, a poslije više nismo imali prilike ponovno mu dati. Sada pregovaramo s njime da dođe s nama do Sofije, obećavajući mu ondje udovoljiti svim željama. Ali, ako Bog dâ da dođe s nama, ostavit ćemo ga posred pustoši gavranima, pošto mu torturom iznudimo istinu o svom njegovom spletkarenju." S upozorenjem *volta* (okreni) tekst se nastavlja s druge strane lista: "Gore spomenuti Židov, osam dana pred naš odlazak iz Istambula, nije se više pojavio u našoj kući, niti smo znali što se s njim događalo dok smo bili tamo. Možda je gospodin Gozze naknadno pisao Vašim ekscelencijama što se dogodilo.

Priložena šifra istog je sadržaja, pa je ne treba dešifrirati, samo je šaljem sa sigurnošću odavle iz blizine da Vaše ekscelencije vide da ja sa svoje strane nisam učinio nikakav propust."¹³²

¹³¹ Nalazio se je u šestom svežnju ovog fonda. Sada se nalazi u *Miscellanea*, seac. XVII.

¹³² "Con quel vigliache di Rafael Coronello ebreo habiamo apostata menato in longo il trattato del negotio acenatoli sotto varij pretesti, per haver occasione di atosicarlo e benche una volta ci

Kako se vidi, dokument ima dva dijela: prvi se odnosi na vrijeme kada je onaj koji piše bio još u Istambul, a drugi kad se vraćao u Dubrovnik, negdje pri kraju putovanja.

Dokument je pisan u množini, istom rukom i odjednom, što znači da onaj dio koji se odnosi na vrijeme u Istambul nije tada bio upućen Senatu, već je dopunjen na povratku i tek potom upućen. Onaj koji je pisao dokument, preveo je šifru i prvog i drugog dijela, koji je samo reda radi bio šifriran.

Tko je pisao taj dokument, kada, tko je Rafo Koronel i zašto je morao biti otrovan ili ostavljen gavranima u pustoši na putu za Sofiju?

Po rukopisu smo utvrdili da je dokument pisan rukom Marojice B. Caboge, a iz drugih podataka da je to bilo između 24. travnja i 2. svibnja 1680. godine, t.j. na povratku u Dubrovnik dubrovačkih poklisara u Istambul, Marojice Caboge i Điva Buće.¹³³ Ovaj zaključak potpuno se slaže s pasusom u dokumentu u kojemu se govori o eventualnim Gozzinim obavijestima u vezi Koronela. Gozze na kojega misli Caboga jest Rafo Gozze, koji je kao poklisar stigao u Istanbul pred Cabogin i Bućin odlazak.¹³⁴ Rafo Gozze je stvarno, iako nešto kasnije, u dva pisma (17. svibnja i 28. kolovoza 1680.) pisao Senatu o Židovu

risci di darli una bevanda conposta con malvasia, non fece verun effetto, non sappiamo o sia stata robba vecchia o che non habbi havuto tale virtu e poi non potemo replicare piu. Hora tratamo con lui che venga con noi sino a Soffia, prometendoli ivi dar ogni sodisfatione che desidera. Ma se vorra Iddio che venga con noi in piena campagna deserta lo lasaremo alli corvi, procurando prima con tormenti cavar da lui la verita di tutta la machina.

Sudetto ebreo prima otto giorni dell nostra partenza di Constantinopoli non comparve piu nella casa nostra ne sepimo cosa si P fatto di lui sino che noi fumo cola. Forsi che dipoi il signor Gozze havere scritto all' EE.VV. cosa e segvito.

La zifra che si manda e di questo istesso tenore ne ochore interpretarla, ma solamente la mando con sicurezza qui da vicino, accio l'EE.VV. vedino che io non ho mancato per parte mia in cosa veruna”.

¹³³ M. Caboga imenovan je poklisarom na Porti 27. siječnja 1677. (*Cons. Rog.* sv. 122, f. 173.). Skupa s Bućom, koji mu se nešto kasnije pridružio, bio je zatvoren u Babagjaferu, odakle je pušten u kolovozu 1679. (*Lit. Com. Lev.* sv. 63, f. 279). Iz Istambula je krenuo put Dubrovnika početkom travnja 1680. Dana 20. travnja iste godine Senat piše Cabogi i Bući, *per strada*, naređujući im da se zaustave koliko im bude potrebno kad ih susretne dubrovački kurir, kako bi potanko izvijestili Senat o odnosima između Porte, Poljske i Rusije; postoji li opasnost rata i s kime, te o eventualnim ratnim pripremama u Istambul. (*Lit. Com. Lev.*, sv. 64, f. 14). Vrlo je vjerojatno naš dokument bio priložen odgovoru na ovo pismo Senata. Caboga i Buća sigurno se nalaze na Pločama 2. svibnja 1680. (*Cons. Rog.* sv. 122, f. 173), pa prema tome zaključujemo da je dokument pisan između 24. travnja i 2. svibnja 1680.

¹³⁴ *Lit. Com. Lev.*, sv. 64, f. 14.

Rafu Koronelu. "Uvjeren sam - piše u prvom pismu - da su vas gospoda Gozze (radi se o Sekondu Gozze, koji je također u to vrijeme bio u Istambulu), Caboga i Buća s dužnom vjernošću usmeno izvijestili što nam se dogodilo sa Židovom Rafom Koronelom."¹³⁵

Iz ovog Gučetićevog pisma saznajemo kako je spletkario Koronel.¹³⁶ On je, naime, u onoj kritičnoj situaciji Kara Mustafinih pretenzija, širio po Istambulu glasine o velikom bogatstvu Dubrovnik. U svojoj zlobi je išao tako daleko, da je tvrdio kako se tamo nalaze dva vrlo bogata rudnika, jedan zlata a drugi srebra. Po odlasku Caboga i Buće iz Istambula, on je (12. svibnja) službeno saopćio ćehaji velikog vezira, koji ga je primio na preporuku Husein-age džumrukčije i Cupelioglu, Židova Huseinaginog ćehaje koji je, po riječima Gozze, bio *fac totum* u carinama. Koronel se ponudio ćehaji velikog vezira da će uz tursku oružanu pomoć s velikim profitom eksploatirati te rudnike.¹³⁷

Premda je Gozze ovu izjavu Koronela smatrao krajnje smiješnom (*ridicolosissima*), i premda je ćehaja odgovorio Koronelu: "Bre ostavi za sada ti poso", Gozze je ipak, čim je za to saznao preko svoga dragomana Baletina i kapelana D. Antuna Vučice, koji su opet sve to doznali od nekog konfidenta Markantonija Mamuka, prisutnog na razgovoru između Koronela i ćehaje velikog vezira, poduzeo sve mjere opreza kako bi prekinuo akciju Koronela, koja bi, koliko god glupava bila, mogla ponovno razbuktati tursku pohlepu za navodnim dubrovačkim blagom. Stoga je smjesta na dvor ćehaje poslao dragomana i kapelana da se uvjere u točnost Mamukinog izvještaja. Kad su se u to uvjerali preko nekog Ičoglana, kojega su podmitili sa 2 ongara, dobili su od Gozze naređenje da od jutra do mraka ne napuštaju vrata vezirovog ćehaje i paze na svaki pokret Koronela. Poslije tri dana (15. svibnja) on se uistinu

¹³⁵ *Isprave i akti*, XVII. st., br. 1802/4.

¹³⁶ Rafo Koronel pripadao je vjerojatno porodici španjolskih židova. Krajem 16. stoljeća spominje se Abraham Koronel kao suvlasnik u teretu na nekom dubrovačkom brodu. (Jorjo Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII. st.* Sarajevo: La Benevolencia, 1937: 237). Gozze kaže da je više godina bio u službi bogatog dubrovačkog židova Rafa Koena. Mi smo ga našli dva puta u seriji *Lamenta del Criminale*: 15. lipnja 1676. bio je preslušan u procesu koji je pokrenuo Kristo Vlajki protiv Marka Markova zlatara, u vezi izmjene dijamanata na prstenu, koji mu je dao na popravak, a 14. lipnja 1676. prijavio ga je (ne kaže se zašto) sluga Ivana P. Giorgija i tom je prigodom zatvoren, ali je 17. lipnja pušten, pošto je Abraham Lucena dao kauciju od 100 dukata. *Lam. Crim.* sv. 11, f. 75.

¹³⁷ "Disse, che... a Ragusa, si trovavano due richissime (miniére) una di oro et altra d'argento, e che con assistenza del braccio loro si esibiva cavarli con grandissimo guadagno et emolumento".

pojavio s nekim drugim Židovom ali, kad je vidio da su oni tu, smjesta se okrenuo i otišao.

Gozze je i dalje budno pazio na Koronela i uvjeravao Senat da će završiti na galiji, jer na osmanskome dvoru nema šale. Ono što se kaže mora odgovarati istini.

Širenje, dakle, spomenutih glasina o navodnom bogatstvu Dubrovnikana po Istantulu, u vrijeme dok su dubrovački poklisari čamili u tamnicama Babagjafera i Silistrije i muku mučili da uvjere Portu u svoje siromaštvo, a možda i još kakva druga spletko, navela je Cabogu i Buću, kad su izišli iz tamnice, da zlonamjernom Židovu u slatku dubrovačku malvaziju zamiješaju malo otrova.

Druga i posljednja vijest o Koronelu nalazi se u Gozzinom pismu Senatu od 28. kolovoza 1680., u kojemu Gozze za njega kaže, da od zadnjeg puta (vjerojatno od 15. svibnja) više nije viđen i izražava mišljenje da je Koronel, vidjevši da ne može ništa učiniti, otputovao na Krf ili je umro, što smatra najvjerojatnijim.¹³⁸

Ovdje nam upada u oči mišljenje Rafa Gozze o konačnoj sudbini Koronela. Zašto Gozze smatra da je Koronel najvjerojatnije umro? Smijemo li možda iz toga zaključiti da su protiv Koronela izvršeni novi pokušaji trovanja, o kojima Gozze ne nalazi za potrebno pisati Senatu, jer ni sam ne zna jesu li bili uspješni?

Bilo kako bilo, dokument koji smo naveli potvrđuje da su se dubrovački diplomati u svojim misijama znali poslužiti i otrovima.

U ljeto 1671. bosanski paša, kojemu je bio priređen prijem na mletačkim galijama, iznenada je umro, pa se odmah počelo pričati da je otrovan i to, naravno, od Mlečana. Ali, kako je na tom prijemu bio i dubrovački izaslanik, Mlečani, s namjerom da otklone sumnju sa sebe, nisu propustili proširiti glasine da ga je otrovao upravo dubrovački izaslanik.

Čim je dubrovačka vlada saznala za te glasine, odmah je o tome obavijestila svoje izaslanike na Porti i dala im instrukcije što kazati u slučaju da im to na Porti netko spočitne. Trebali su kazati da Dubrovčani nisu imali nikakav spor s pokojnim pašom, da im je paša bio čak prijatelj i nije bilo razloga da bude neprijateljski raspoložen; da su ga Dubrovčani uvijek ne samo cijenili i poštovali, nego i voljeli kao dobrog susjeda. Izaslanici su, nadalje, morali ukazati kako

¹³⁸ "...si è partito per Corfù, o pure è morto, che è la più credibile". *Isprave i akti*, XVII. st., br. 1802/8.

su neosnovane Mletačke tvrdnje pomalo naivne: Dubrovčani nikada tako nešto ne bi učinili, jer im se ne isplati česta promjena bosanskih paša zbog troškova kojima se vlada izlaže prigodom stupanja na dužnost svakog novog paše!¹³⁹

Vjerojatno Dubrovčani ovoga puta i nisu imali težih posljedica zbog klevete Mlečana, osim što su, htjeli ne htjeli, uskoro morali novom bosanskom paši uputiti skupo poslanstvo.

Dubrovnik je jedva prebrodio krizu u koju ga je bio doveo Kara Mustafa svojim pretenzijama, kad je upao u još ozbiljniju, onu iz vremena Morejskog rata (1683.-1699.), u kojoj je njegova sloboda i nezavisnost više puta bila dovedena u pitanje.¹⁴⁰

Na dubrovačku vladu pala je sumnja da je otrovala jednog diplomatskog predstavnika strane države u Dubrovniku. Radi se o austrijskom carskom rezidentu Dominiku Corradino. Za to saznajemo iz pisma generalnog providura Giovannija Calbo, koje je ovaj u travnju 1690. uputio svojoj vladi u Mletke. Obavijestio ju je da je Corradino iznenada umro u Dubrovniku i dodao da se javno govori da su ga Dubrovčani otrovali kako bi na taj način spriječili da njihova zlodjela otkrije svom dvoru.

Teško je kazati koliko je bilo osnovano ono što se o slučaju Corradino "javno govorilo", ali je sigurno da se dubrovačkoj vladi nije nipošto sviđalo njegovo diplomatsko djelovanje u Dubrovniku. Treba znati da je Corradino došao u Dubrovnik u vrlo kritično vrijeme (početkom 1687.). Baš tih godina Mlečani zauzimaju Novi i zavlade se iza leđa Dubrovniku zauzimanjem Trebinja. To znači da je Dubrovnik bio odsječen od svog zaleđa na najvažnijem trgovačkom putu i time doveden u vrlo nepovoljan položaj. Ovdje treba kazati i to da je Dubrovnik u početku ovoga rata (1684.) prešao pod austrijsku zaštitu i time sebe doveo u više nego nezgodan položaj u odnosu na Osmanlije, kojima je do tada vjerno plaćao harač. Dubrovčani su se, istina, brzo trgli i nastavili sa svojom vjekovnom "lojalnošću" prema Velikom Gospodinu, ali su zato morali posebno paziti na svaki svoj politički i diplomatski korak i iznad svega sačuvati neutralnost. U takvoj situaciji Corradino podržava kršćansku koaliciju protiv Osmanlija i u nju nastoji uvući i Dubrovčane, a uz to budno motri na svaku akciju dubrovačke vlade, spreman optužiti je pred saveznicima zbog suradnje s Turcima. Očito je, dakle, da su Dubrovčani morali biti kivni na Corradina i da su odahnuli kad su čuli za njegovu smrt. Iako mu oni možda nisu pružili

¹³⁹ *Lit. Com. Lev. sv. 62, f. 78.-79.*

¹⁴⁰ G. Novak, »Borba Dubrovnika za slobodu: 106.

čašu otrova, njihove misli o njemu bile su, svakako, otrovne.

U vrijeme tog rata Dubrovčani su se upoznali sa silovitim peraškim kapetanom Vickom Bujovićem, koji je sa svojim Peraštanima 1689. sudjelovao u prvom neuspjelom pokušaju Mlečana da zauzmu Trebinje, a kasnije, priključivši se sa svojim brodovima Priulovoj eskadri, vodio pomorske operacije u alban-
skim vodama.

Relativno prijateljski odnosi, koji su vladali između Senata i Bujovića, pretvorili su se pod kraj 1698. u krvavo neprijateljstvo. Bujovića je, naime, u lipnju 1698. napao bodežom pred Orlandovim stupom u Dubrovniku Tripo Fiamengo, kojemu je Bujović prethodno ubio brata Nika u Cavtatu. Lakše ranjeni Bujović tražio je tada od Senata da osudi na smrt njegova napadača Tripa. Kad Senat na to nije htio pristati i kad je osudio Tripa na samo "tri poteza konopa" (*tre tretti di corda*) i izgon iz Republike, a još više kad je malo kasnije usvojio Tripovu molbu za pomilovanje i oslobodio ga svake krivnje, Bujović je postao zakletim neprijateljem Dubrovnika. Otada nije prestajao pljačkati dubrovačke brodove gdje god ih je stigao, te praviti zasjede i zlostavljati vlastelu preko svojih brava. Krajem 1698. uspio je preko svoga brava Tripa Lale ugrabiti na Lapadu vlastelina Vlaha Cervu, odvesti ga na pučinu, dobro ga isprebijati i tako ostaviti na nekoj osamljenoj hridini.

Ovaj slučaj duboko je uvrijedio Senat, koji je sada preko svih predstavnika mletačkih vlasti, sve do dužda, tražio zadovoljštinu strogim kažnjavanjem krivca, ali bez uspjeha. Kad je konačno Senat uvidio da će ovim putem kasno dočekati zadovoljštinu, odlučio se sam osvetiti. Na tajnoj sjednici od 4. listopada 1699. osudio ga je na smrt vješanjem, s tim da mu se leš poslije smrti rasiječe na 4 dijela i istodobno raspisao ucjenu na njegovu glavu u visini od 600 mletačkih cekina.¹⁴¹

Izvršenje ove odluke stajalo je Senatu na srcu. Uspomena na otmicu Cerve bila je tako gorka "da nikada nećemo moći biti mirni, ako mu ne učinimo da životom plati zločin. Od početka smo mu sa svim nastojanjem držali razapete zasjede, ali nikako da u njih upadne, jer nikada nije došao ne na naš teritorij, nego ni u njegovu blizinu". Tako je Senat pisao svom agentu Cremoni u Veneciju 4. prosinca 1699., kada je doznao da je Bujović u Veneciji, tražeći od Cremona da iskoristi njegov boravak u Veneciji i oprezno nađe ljude koji će ga lišiti života. Iznos od 200 cekina, koje tom prigodom Senat žrtvuje za izvršenje zadatka, nije ništa prema zadovoljstvu koje će osjetiti kad vidi da je Bujoviće

¹⁴¹ *Sec. Rog.* sv. 5, f. 61-62.

drskost kažnjena smrću.¹⁴²

Cremona je, kako šifrom javlja Senatu u pismu od 12. veljače 1700., sve pripremio. Već su bili spremni ljudi koji su prvih dana karnevala otrovnim bodežima odlučno namjeravali izvršiti svoj zadatak, ali Bujović je iščezao.¹⁴³

I daljna nastojanja Senata da se preko Cremone osveti Bujoviću ostala su bez uspjeha. Ali, Senat mu nikada nije oprostio. Ima jakih indicija da je aktivno bio umiješan u njegovo umorstvo na peraškom trgu 1709. godine.¹⁴⁴

Iz svega što smo u ovom poglavlju iznijeli jasno proizlazi da se dubrovački Senat služio otrovima kad god je smatrao da je to najprikladnije sredstvo da se riješi svojih neprijatelja, a isto tako i da je otrov stavljaao na raspoloženje svojim diplomatima.

Ovdje se samo po sebi nameće pitanje jesu li Dubrovčani ili dubrovački diplomati, koji su znali posegnuti za otrovima, ponekad bili i njihove žrtve?

U dokumentima dubrovačkog arhiva nismo našli ni jedan podatak o tome da bi nekog običnog dubrovačkog građanina, plemića ili pučanina netko otrovao izvan teritorija države. Slučaj maloljetnog plemića Miha Đivovog Sorga, koji je umro u Beogradu početkom 1640. godine pod sumnjom da je bio otrovan, ne pripada ovdje, jer je tom prigodom istraga vođena među trgovcima dubrovačke kolonije u Beogradu, što znači, da bi među dubrovačkim trgovcima, a ne među strancima, trebalo tražiti eventualnog trovača.¹⁴⁵

Što se pak tiče dubrovačkih diplomata, našli smo jedan pokušaj trovanja, koji je nekoliko godina poslije samog pokušaja dobio veliki publicitet. Iznijet ćemo ga ovdje bez obzira je li bio stvaran ili ne. On će nam dati atmosferu straha od otrova u kojoj je taj diplomat živio, a iz činjenice da je dotični diplomat imao spremne protuotrove, dobit ćemo posrednu potvrdu da su se dubrovački diplomati služili otrovima.

¹⁴² "...che col farci veder l'effetto, ci pare cosa, che non potra esser di maggior publico gradimento...". *Littere et commissiones Ponentis* (dalje: *Lit. Com. Pon.*), ser. 27.1, sv. 42, f. 35 (PAD).

¹⁴³ "...che risolutamente pensavano con stili avelenti di sbrigarasi ne primi giorni delle mascare... non si vide e trovai che se ne parti...". *Isprave i akti*, XVIII. st., br. 31116/4.

¹⁴⁴ Vidi: Bruno Moravec, »Novi prilozi monografiji o Vicku Bujoviću.« *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 7 (1958): 70-72. Ovaj članak poslužio nam je i za ostale podatke o Bujoviću.

¹⁴⁵ *Isprave i akti*, XVII. st., br., 1913/48; *Lit. Com. Lev.*, sv. 47, f. 235'-236.

Slučaj o kojemu ćemo govoriti, dogodio se u Istanbulu 7. veljače 1633., s dubrovačkim dragomanom Vickom Bratuttijem.¹⁴⁶ U to vrijeme, Bratutti je s poklisarima Bobalijem i Sorgom rješavao na Porti spor s Mlečanima u vezi njihovih pretenzija na otoke Lokrum, Molunat i Sušac.¹⁴⁷

Spomenutoga dana, carski rezident na Porti, Rudolf Schmid, pozvao je Bratuttija na ručak. Uz rezidenta, na ručku su bili: vikar dominikanaca s još jednim fratrom, neki Armenac, kojega Bratutti smatra špijunom, i dragoman rezidenta Mihajlo D'Asquier. "Na sredini ručka - piše Bratutti Senatu 20. veljače 1633. - rezidentov sluga pružio mi je čašu otrovanog vina od koje mi se, čim sam je ispio, izmješala sva utroba".¹⁴⁸ Dalje Bratutti pripovjeda kako je povraćao i tražio pomoć od prisutnih, ali mu je nisu htjeli pružiti. Štoviše, nisu ga htjeli pustiti da ode, kako bi otrov imao vremena djelovati. Istom poslije borbe s janjičarom, kojega je rezident pozvao da ga zadrži, i uz pomoć svoga sluge, koji mu je na njegovo zapomaganje pritekao u pomoć, Bratutti se jedva dočepao rezidencije dubrovačkih poklisara, gdje je i on stanovao, te odmah uzeo *Fariacha di leoncornio* i druge protuotrove. Pretpostavljajući da će rezident razglasiti da je bio pijan a ne otrovan, pozvao je 10 ljudi da mu budu svjedoci da nije bio pijan, nego otrovan. Nekoliko dana ostao je u krevetu s vatrom, gubljenjem svijesti i paroksizmima, a liječio ga je liječnik francuskog izaslanika.

Bratutti je smatrao da su trovanje inicirali carski rezident i bailo. Bailo, da bi lakše mogao riješiti spor između Dubrovnika i Mletaka, a rezident, da bi uklonio konkurenciju svom štićeniku Mihajlu D'Asquieru, vrhovnom dragomanu austrijskog cara, jer je Bratuttija već ranije pozivao na to mjesto bivši rezident Lustrier. I fratre je, kao Mlečane, smatrao suučesnicima, tim više što je vikar sjedajući za stol rekao rezidentu: "Neka naši neprijatelji pričaju, mi radimo svoj posao."¹⁴⁹ Isto tako, Bratutti je smatrao suučesnikom i Armenca,

¹⁴⁶ Vicko Bratutti bio je dugogodišnji dubrovački dragoman u Istanbulu. Kao vrsni poznavalac turskog i arapskog jezika, poslije 1636. god. bio je tumač za turski jezik kod austrijskog cara Ferdinanda III., a kasnije kod španjolskog kralja Filipa IV. Umro je u Madridu prije 1678. god. Preveo je s turskog na talijanski Saidinovu kroniku o osmanskim carevima, a na katalonski političko moralno ogledalo *Bidpaia Espejo politico y moral, para principes, y ministros, y todo genero de personas. Traducido de la lengua turca en la castellana, por Vicente Bratutti raguseo interprete de la lingua turca de Filippo quarto el gran rey de las Españas etc.* I. dio, Madrid 1654., II. dio, 1658. Vidi Simeone Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna: Lechner Libraj, Zara Battara e Abelich Libraj., 1856: 61-62.

¹⁴⁷ R. Samardžić, »Borba Dubrovnika protiv mletačkih pokušaja: 374-375.

¹⁴⁸ "...mi diede un bichiere di vino auenenato...". *Isprave i akti*, XVII. st., 1860/11.

¹⁴⁹ "Lassate che i nostri nemici parlano parole, noi facciamo fatti".

koji mu je na ručku dobacio: "Tko ste vi i vaša gospoda. Imate četiri pet sela, a stavljate se sa vladarima i velikom gospodom."

Kako bilo da bilo, Bratuttiju je ušao strah u kosti, tako da na kraju pisma moli Senat neka ga opozove i vrati u Dubrovnik, jer će njegovi neprijatelji i dalje nastojati ostvariti svoj naum. Međutim, njegova prisutnost u Istanbulu bila je prijeko potrebna, pa Senat ne samo da nije uvažio njegovu molbu, nego ga je još i ukorio što se tako prestrašio. On treba ostati na svom položaju i biti spreman i život žrtvovati za domovinu. Što se pak tiče pogibelji kojih se boji, lako će ih otkloniti ako izbjegava sumnjiva društva i stoji na oprezu.¹⁵⁰

Prije nego što je primio odgovor Senata, Bratutti je još jednom (15. ožujka), u paničnom strahu, zaklinjući Senat utrobom Kristovom i poručujući mu da će im više vrijediti živ nego mrtav, tražio dozvolu da napusti Istanbul, gdje nikako ne namjerava ostati. Posebno spominje prijetnju mletačkog baila, koji mu je pred vratima velikog vezira rekao: "... vaš život je u mojim rukama..."¹⁵¹

Dobar lijek protiv Bratuttijevog straha bilo je Senatovo pismo. Ono je pomoglo da osjećaj dužnosti i patriotizma pobijedi strah, pa je Bratutti odlučio do daljnjega ostati u Istanbulu. Senat je pozdravio ovu njegovu odluku u pismu koje mu je uputio 15. srpnja, ali mu je uskoro (7. kolovoza), iz nama nepoznatih razloga, naredio da se vrati u Dubrovnik zajedno s poklisarima Bobalijem i Sorgom.¹⁵²

Ali time navodni pokušaj trovanja nije bio stavljen *ad acta*. Bratuttiju se on usjekao u pamet, pa nije prestajao o njemu govoriti i tražiti povoljna svjedočanstva da je taj pokušaj stvarno postojao. Takav njegov postupak doveo ga je poslije niza godina pred bečki sud, kad je bio u službi Ferdinanda III. kao njegov dragoman. Sudu ga je predao, vjerojatno krajem 1638., nama poznati rezidentov dragoman Mihajlo D'Asquier. Tužio ga je zbog klevete.

Sada je sud tražio od Bratuttija da dokaže svoje tvrdnje, što je ovaj i pokušao učiniti pozivajući se i na svjedoke u Dubrovniku. Podnio je sudu *articulos*

¹⁵⁰ "... per la gran paura concepta siate stato astretto di dirci in quelle cose, che... non si sariamo mai aspetate da un nostro ministro e cittadino... non poco disgusto ci ha causato... e loro (ambasciatori) e uoi sete tenuti di metter in mezzo la vita propria... e quanto alli sospetti uostri con ogni poco di auertenza è facil cosa a rimouergli astenendoui delle pratiche, che ue li possono causare...". *Lit. Com. Lev. sv. 46, f. 64^r-65.*

¹⁵¹ "Dragomano mi piace d'hauerui visto, per auertirte che la vostra gratia (cioè uita) sta in mano mia, pero se la uuoi et domandi, te la donaro, altrimenti no". *Isprave i akti, XVII. st., 1937/4.*

¹⁵² *Lit. Com. Lev. sv. 64, f. 94^r, 182.*

probatoriales, devet na broju, prema kojima su morali biti ispitani u Dubrovniku ondašnji poklisari Jakov Bobali i Marin Sorgo, njihovi sluge, kapelan i *barbir* (brijač).

Dobavivši kopiju ovih artikula, D'Asquier ih je 8. siječnja 1639. uputio dubrovačkom Senatu preporučujući mu stvar rezidenta uz napomenu da je Senat "više puta odbacio zahtjeve Bratuttija, koji je preuzetno tražio povoljna svjedočanstva za ovu njegovu zlobnu i himeričnu izmišljotinu."¹⁵³

Senatu je, razumljivo, čitava ova stvar bila vrlo neugodna. Budući da se nipošto nije htio zamjeriti carskom rezidentu, koji im je u Istambul mogao i pomoći i odmoći, Senat je uskoro ispitao sve navedene svjedoke (osim brijača Jakova, koji je bio u Španjolskoj), nastojeći da njihova svjedočanstva budu što povoljnija za rezidenta, te ih uputio D'Asquieru,¹⁵⁴ a sutradan njihovu kopiju samom rezidentu u Istanbul.¹⁵⁵

Da je Senat poslao povoljna svjedočanstva proizlazi iz pisma D'Asquiera od 26. svibnja 1640. u kojem se ispričava što prije nije zahvalio za uslugu koju su se udostojali učiniti rezidentu Schmidu i njemu prilikom ispitivanja svjedoka koje je naveo Vicko Bratutti, primjećujući ipak da se kod izjava nekih svjedoka zapaža utjecaj Bratuttijeva oca.¹⁵⁶

Iste ove probatorijalne artikule uputio je Senatu 28. travnja 1639. predsjednik carskog ratnog Savjeta, na koji je u međuvremenu, na carev zahtjev, prenesen taj spor.

Međutim, Senat se oglušio na ovaj poziv i nije poslao svjedočanstva sve do primitka ponovnog pisma predstavnika ratnog Savjeta od 13. siječnja 1640. kojim su ponovno tražena. Dostavljajući svjedočanstva, ispričali su se što ih ranije nisu poslali: oni su, naime, mislili da ih je sam rezident prosljedio Savjetu.¹⁵⁷

Očito je da Senat u ovoj stvari nimalo nije podržavao Bratuttija. To se vidi i iz toga što mu nisu odgovorili na pismo iz Beča od 23. svibnja 1639., u kojem im je i on poslao *articulos probatoriales* s molbom da budu ispitani dubrovački svjedoci.¹⁵⁸

¹⁵³ *Isprave i akti*, XVII. st. br., 2057/4.

¹⁵⁴ *Lit. Com. Pon.* sv. 17, f. 104 (PAD).

¹⁵⁵ *Cons. Rog.* sv. 96, f. 75.

¹⁵⁶ *Isprave i akti*, XVII. st., br. 2057/7.

¹⁵⁷ *Lit. Com. Pon.* sv. 17, f. 123.

¹⁵⁸ *Isprave i akti*, XVII. st., br. 2057/6.

Kako je stvar svršila u Beču nije nam poznato, ali je sigurno da je Senat ostao u prijateljskim odnosima s rezidentom Schmidom, kojemu se u pismu od 13. lipnja 1643., prigodom njegova odlaska sa dužnosti u Istanbulu, zahvaljuje za dobar odnos prema dubrovačkim poklisarima za vrijeme njegova službovanja u Istanbulu.¹⁵⁹ Iz toga bi se dalo zaključiti da se stvar završila povoljno za rezidenta, a nepovoljno za Bratuttija, koji je malo kasnije, možda i zbog neugodnosti koje mu je priredila ova parnica, promijenio bečki sa španjolskim dvorom.¹⁶⁰

O trovanjima u privatnom životu u Dubrovniku

O trovanjima u privatnom životu u Dubrovačkoj Republici, imamo indirektnu potvrdu u Statutu grada Dubrovnika, kodificiranom 1272. godine. Otrov se izričito spominje u IV. knjizi u glavi 33, gdje se njegova upotreba protiv oca ili majke navodi kao razlog zbog kojeg otac ima pravo razbaštiniti djecu.¹⁶¹ Dalje, u VI. knjizi, glavi 7, propisuje se stroga kazna, kazna spaljivanja za svakoga, koji bi izvršio herbariju¹⁶² ili zločin herbarije, zbog koje bi netko mogao umrijeti ili izgubiti svijest, a moglo se dokazati da je smrt ili gubitak svijesti posljedica izvršene herbarije. U slučaju, pak, da netko postavi djelo herbarije ali ono ostane bez posljedica, knez je trebao odlučiti kako postupiti protiv izvršitelja herbarije. I u slučaju nedokazane herbarije, ako bi postojala

¹⁵⁹ *Lit. Com. Pon.* sv. 17, f. 244'.

¹⁶⁰ U *Lit. Com. Pon.* nalazimo samo tri pisma koja je dubrovački Senat uputio Bratuttiju u Madrid. Prvo je od 12. veljače 1659., a posljednje od 20. srpnja 1663. Kad se Senat u teškoj situaciji 1678. više puta obraćao na španjolskom dvoru, nigdje se ne spominje Bratutti, pa se s velikom vjerojatnošću može pretpostaviti da je tada već bio mrtav.

¹⁶¹ "...aut si vitae ipsius patris vel alio modo insidiare temptaverit". V. Bogišić i C. Jireček (ur.), *Liber Statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272*. Zagreb: JAZU, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium (dalje: MHJSM), 9, 1904: 91. Isti propis ima i poljički statut, koji u čl. 49 navodi da otac može razbaštiniti sina kad sin "zaside zapinje životu svoi roditelja, oli po otrovu, oli po drugom načinu". Franjo Rački, Vatroslav Jagić, Ivan Črnčić (ur.), *Hrvatski pisani zakoni*. Zagreb: JAZU, MHJSM, 4, 1890: 57-58.

¹⁶² Riječ herbarija u dalmatinskim statutima upotrebljava se u značenju trovanja, maleficija i zločina trovanja - *veneficium, maleficium, crimen veneficium*. Vidi: Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjesni riječnik*. Zagreb: JAZU, 1908-1922: 377-378. Inače herbarius je travar, čovjek koji od trava zna praviti ljekove. Dobar ljekarnik - *bonus speciarius*, treba biti *bonus erbarius*. Josephus Gelcich, *Monumenta Ragusina. Libri reformationum*. Tomus IV. Zagabriae: JAZU, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 1896: 83.

sumnja, knez je imao pravo, prema uviđavnosti, povesti istragu.¹⁶³ I drugi dalmatinski statuti¹⁶⁴ propisuju stroge kazne protiv onih koji vrše herbariju. Svi osim hvarskog, koji ostavlja na volju knezu i njegovim sucima kakvu će kaznu primijeniti, propisuju spaljivanje, a trogirski dodaje do u pepeo (*usque ad cinerem*).¹⁶⁵

Najstariji podatak koji smo našli o jednom trovanju u privatnom životu u Dubrovačkoj Republici potječe iz 1373. godine. Slučaj se dogodio u Stonu, gdje su bile otrovane četiri osobe, među kojima je bilo dvoje djece, jedno od 4 a drugo od 5 godina. Sumnja je pala na Radoslavu, ženu Miloševu. Prvu istragu proveo je stonski knez, koji je, jer nije bilo u njegovoj nadležnosti suditi ovakav zločin, pod dobrom stražom uputio Radoslavu u Dubrovnik zajedno s rezultatima svoje istrage. Iz ove istrage doznajemo da je Radoslava napravila neku tortu od trava (una torta d'erbe), od koje je dala Mariji Miloševoj i Miluši Vučićevoj. Torte je jeo i Vučićev sin, koji je opet dao komadić Gučetićevoj četverogodišnjoj kćerki, dok se s njom igrao na ulici. Svi koji su jeli tortu odmah su se osjetili zlo, a tijekom noći nastupili su jaki bolovi u želucu s velikim povraćanjem. U roku od dva dana svi su bili mrtvi.

Sumnja je pala na Radoslavu, jer je bila u zavadi s Marijom Miloševom, koja joj je preotela muža. Prema mišljenju stonskog kneza, Radoslava je vjerojatno htjela otrovati samo Mariju, ali se dogodilo da su otrovane četiri osobe. Sumnja je tim lakše pala na Radoslavu jer se pripovjedalo da je ona već ranije tako nešto učinila ili pokušala učiniti dok je bila sluškinja u kući Đive de Tidinys.

Radoslava, koja je bila u drugom stanju, u istrazi pred stonskim knezom poricala je da je otrovanima dala torte. Ona je, istina, napravila tortu, ali je dala drugima a ne otrovanima. A Mariji i Miluši je samo kazala kako pravi tortu, jer su je one pitale.

¹⁶³ De herbariis. Quecumque persona fecerit herbariam uel maleficium herbarie de quo aliquis posset mori uel perdere sensum et hoc possit probari, quod per ipsam herbariam sit mortuus uel amiserit sensum, comburatur, et si non moriretur, nec amiserit sensum, sit in providencia domini comitis. Eciam si non probabitur maleficium herbarie sed de eo suspicio habeatur, dominus comes, secundum quod ei placet inquirat maleficium supradictum.

¹⁶⁴ Korčulanski (cap. XII. MHJSM, 1, 9), hvarski (cap. 10. MHJSM, 3, 193), splitski (cap. 87. MHJSM, 2, 174), skradinski statut (cap. 76. MHJSM, 3, 137). I Dušanov Zakonik ima član 109 protiv trovača, koji treba biti kažnjen "po zakonu svetih etc." S. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog* 1349 i 1354. Beograd: Državna štamparija, 1898: 84.

¹⁶⁵ Trogirski statut (Liber II. cap. 26, MHJSM, 10, 64).

Ishod procesa nam je nepoznat. Dalje od onoga što smo doznali iz istrage koju je proveo stonski knez nismo uspjeli doći.¹⁶⁶ Prema simptomima koje su pokazivali otrovani: bolovi u želucu, povraćanje i nadutost poslije smrti, reklo bi se da je riječ o trovanju.

Ono što nas naročito zanima u ovom procesu, to je veza između otrova i trave koja je u njemu jasno izražena. U dokumentu se, naime, poistovjećuju trave i otrov (*venem o erbe*), a Vukac na saslušanju kaže za otrovane da su bili *otrovanjeni (aderbadi)*. Dodali bismo i to da je stonski knez dobro poznao poglavlje iz statuta o herbariji i veliku važnost koja mu se pridaje. To se jasno vidi iz završnih riječi dokumenta.¹⁶⁷

Najveći broj podataka o trovanju u privatnom životu u Dubrovniku našli smo u knjigama serije *Lamenta del Criminale*, koje obuhvaćaju vremensko razdoblje od 1667. do 1808. godine,¹⁶⁸ a poneki slučaj u odvojenim procesima, koji se čuvaju u seriji *Isprave i akti* - 17. i 18. st. Kad se saberu svi slučajevi trovanja i pokušaja trovanja koje smo našli, dolazimo do zaključka da je ovakav način obračunavanja među stanovnicima Dubrovačke Republike ipak bio rijetkost.

Poslije 1373. godine, kada je zabilježeno spomenuto trovanje u Stonu, sljedeći slučaj našli smo 30. kolovoza 1547. godine (*crimen veneni*). Toga dana

¹⁶⁶ Dokumentat predstavlja originalno pismo stonskog kneza Gugna de Crede, u kojem je sadržano preslušanje svjedoka povodom tog trovanja. Nije datiran, a nalazi se kao prilog u knjizi *Lamenta de intus et de foris*, 1373-74. Svojedobno se nalazio uz folium 217, a sada na kraju knjige.

¹⁶⁷ Navest ćemo glavne dijelove teksta: "Sapia la vostra signoria che questa femena a nome Radoslaua uxor de Milos mando in bona guardia a la vostra signoria, perche per presuncionj par a mi che ela abia fato morir per venen o erbe Maria... Volchec merido de la dita Milussa dixè... quando vegni a casa io trouie... tuti infermj de una grande angustia e dolor a la parte del stomego con gitar de gola e angustiarse forte, per tal che io incontiente sospetie che sia aderbadi... Io ue scrissi tuto a ponto che uuy e le vostre consciencie soura questo possa esser declarade per lo arbitrio che uuy aue per lo statuto del erbarie assay grandò". U pogledu veze između otrovati - otraviti imamo svjedočanstvo i kod Šiška Menčetića (M. Rešetar (ur.), *Pjesme Šiška Menčetića Vlahovića i Gore Držića i ostale pjesme Ra'inina zbornika*. Zagreb: JAZU, 1937: 13) u stihovima:

Kriv pravi i togaj sud čeka
Tkogodir otravi jednoga človjeka

U riječniku Stulića, otrovati znači "otrovnom travom koga usmrtiti". Vidi: *Riječnik JAZU*, sv. 40. Zagreb: JAZU, 1925: 446-449.

¹⁶⁸ Sličnih podataka moglo bi se naći i u drugim serijama *Lamenta* (ima ih tri) koje nismo detaljno pregledali. U velikom broju pregledanih nismo našli nijedan slučaj trovanja.

Ivan zdur, po naredbi Malog vijeća, proglasio je sa luže da onaj koji krije Antuna Lučina iz Urbina, optuženog zbog zločina trovanja, mora ga tijekom sutrašnjeg dana predati knezu i vijeću. U slučaju da je pobjegao, mora se prijaviti onaj koji mu je pomogao pri bijegu, ili onaj koji zna kako je pobjegao i tko mu je pomogao, pod prijetnjom kazne kojom bi bio kažnjen sam izvršitelj zločina.¹⁶⁹ U 17. i 18. stoljeću zabilježeno je nešto više slučajeva.

Čitajući razne procese, od kojih su neki vođeni na dugo i široko, naišli smo na najrazličitija trovanja ili pokušaje trovanja: susjed pokušava otrovati susjeda;¹⁷⁰ mladić djevojku koja je ostala noseća, da je ne bi morao oženiti;¹⁷¹ sluga svećenika;¹⁷² djetić svoga gazdu;¹⁷³ sestra je osumnjičena da je htjela otrovati brata,¹⁷⁴ a isto tako brat brata; susjedi jedan drugome truju kokoši, svinje, lovačke pse i pse čuvaru;¹⁷⁵ susjeda baca na susjedovu baštinu otrovanu smokvu kako bi se netko od susjedove porodice otrovao, a druga se prijeti da će susjedu otrovati vodu;¹⁷⁶ žena je optužena jer je htjela otrovati muža;¹⁷⁷ vračara truje dijete mašču kojom ga je htjela izliječiti;¹⁷⁸ djevojka se truje pomadom koju je nabavila da skine mrlje s lica;¹⁷⁹ druga djevojka skoro se otrovala lijekom koji je kupila u apoteci.¹⁸⁰ U trovanjima se najviše spominju otrovane pogače, pogačice i kolačići. Otrovi se sipaju u juhu, hranu i vino.

¹⁶⁹ "...quod ille qui occultat Antonium Luce de Urbino, accusatum crimine veneni, debeat illum presentare coram magnifico domino rectore et consilio per totam diem crastinam...". *Cons. Min.* sv. 41, f. 32.

¹⁷⁰ *Lam. Crim.* sv. 28, f. 141; sv. 36, f. 290'; sv. 43, f. 176'; sv. 66, f. 107; sv. 67, f. 220'; sv. 188, f. 32.

¹⁷¹ *Lam. Crim.* sv. 27, f. 203; sv. 162, f. 119.

¹⁷² *Lam. Crim.* sv. 175, f. 159; sv. 204, f. 118'.

¹⁷³ *Lam. Crim.* sv. 35, f. 87'. Nikola Ilijin Milić, star oko 12 godina, stavio je sičan u pržena jaja svome gazdi Luki Voihniću kako bi ga spriječio da ne pripovjedi njegovom ocu kako ga je potkradao.

¹⁷⁴ *Lam. Crim.* sv. 41, f. 50; sv. 221, f. 58.

¹⁷⁵ *Lam. Crim.* sv. 36, f. 295'; sv. 66, f. 145'; sv. 68, f. 4'; sv. 75, f. 125; sv. 86, f. 34; sv. 99, f. 360; sv. 119, f. 24; sv. 130, f. 91'; sv. 151, f. 91'; sv. 167, f. 51'; sv. 174, f. 16', 22', 35, 143; sv. 197, f. 48; sv. 209, f. 117; sv. 213, f. 154; sv. 218, f. 116'.

¹⁷⁶ *Lam. Crim.* sv. 192, f. 107; sv. 124. 75'.

¹⁷⁷ *Lam. Crim.* sv. 99, f. 240.

¹⁷⁸ *Lam. Crim.* sv. 56, f. 86'.

¹⁷⁹ *Lam. Crim.* sv. 95, 56'.

¹⁸⁰ *Lam. Crim.* sv. 99, f. 134'.

Svi spomenuti slučajevi odnose se na seljake i građane. Je li bilo trovanja među vlastelom, dokumenti ništa ne govore. Ukoliko ih je i bilo, vjerojatno su procesi o njima vođeni u nekim tajnim zapisnicima koji nisu doprli do nas. Našli smo samo jedan proces u vezi navodnog trovanja vlastelina Jera Martolice Ghetaldija. On je umro 13. veljače 1640. u 26-oj godini života, pod sumnjom da ga je otrovala Maruša Nikolina iz Točionika, sluškinja njegovog strica Andrije Ghetaldija, koja mu se, navodno, osvetila jer ju je tukao. Međutim, dugi proces nije dokazao Marušinu krivnju.¹⁸¹

Ni među mnogobrojnim redovnicima i redovnicama u Dubrovniku nismo našli ni jedno trovanje. Sačuvan je samo jedan proces, koji je vođen pred Malim vijećem od 6. do 8. veljače 1661., o pokušaju trovanja fra Vicka Komnena iz reda sv. Dominika.¹⁸² Samo Vijeće umoljenih posredovalo je u ovom procesu.¹⁸³ Pročulo se, naime, da je vikar samostana, fra Augustin Luče, nagovarao fra Martina ljekarnika da otruje fra Vicka, jer je ovaj, navodno, neke samostanske stvari iznio pred Malo vijeće. Tako je na saslušanju izjavilo više fratara, jer im je to povjerio sam fra Martin kad se jednom bio naljutio na fra Augustina, koji ga je za neki prekršaj kaznio postom. Fra Martin to nije htio priznati. Priznao je samo da je možda rekao: "valjalo bi ga otrovat" kad su drugi govorili "valjalo bi ga zadušit", "valjalo bi ga ubit".¹⁸⁴ Što je bilo dalje, ne znamo, jer tekst procesa ništa više ne kaže. Izgleda da se Malo vijeće zadovoljilo sa izjavom fra Martina, što, međutim, ne isključuje mogućnost da je ona druga izjava fra Martina, učinjena pred nekim fratrima, bila istinita.

Zabilježili smo samo jedno samoubojstvo trovanjem, ako se uopće radilo o samoubojstvu.¹⁸⁵ Sirotu redovnicu s Danača, sestru Jelu, kćer Petra Kulundije iz Podimoća, neprestano su progonili prokurator crkve na Dančama Nikola N. de Bona i župnik Pila don Toma Tomičić. Stalno su je, naime, korili za navodno skandalozan život, predbacujući joj da je vodila ljubav i imala dijete s nekim Tomom Jakova Tomasova, mastioca. Zbog toga su je više puta tjerali

¹⁸¹ *Isprave i akti*, XVII. st., br. 2238/10. *Cons. Rog.* sv. 96, f. 200.

¹⁸² Sam se nazvao Komnenom pretendirajući na porijeklo iz bizantske porodice Komnena. Njegov prijatelj Benedikt Orsini, koji je sâm htio potjecati od rimske porodice Orsina, a bio je iz Popova, napisao je čitavu raspravu o Komnenskom porijeklu fra Vincenca. Vidi: Milan Rešetar, »Dva dubrovačka švindlera iz 17-og vijeka.« *Dubrovački list*, 10, od 7. ožujka 1925. S. Gliubich, *Dizionario biografico*: 88-89.

¹⁸³ *Cons. Rog.* sv. 110, f. 136'.

¹⁸⁴ *Isprave i akti*. XVII. st., br. 2050 /10.

¹⁸⁵ *Lam. Crim.* sv. 103, f. 136'.

da napusti samostan. Bona joj je na kraju poručio po don Tomi “da pokli ona nije hoćela na mirne otiti s Danača, da ću je odoneka činiti prognati u Pugliu i tada će se razglasit svi nje difeti”.¹⁸⁶ Pod takvim pritiskom, bojeći se progonstva i sramote, ona je navodno izvadila iz škrinjice, u kojoj je držala otrov kupljen kod zlatara Pava Rude za tamanjenje miševa, dobru dozu sičana i njime dokrajčila vlastiti život. Proces o ovom slučaju vođen je pred sucima kaznenog suda 5. svibnja 1744. Iz podataka koje u procesu nalazimo stvara se sumnja je li se Jele uistinu otrovala ili je možda bila otrovana. Čudno je da su se od časa uzimanja otrova do smrti kod nje izmjenila tri svećenika: don Toma Tomičić, don Đuro Bašić, jezuit i don Nikola Natalić, a ni jedan liječnik. Istom poslije Jeline smrti, suci kaznenog suda poslali su sa svojim koadjutorom liječnika fizika Marka Florija, kirurga Buzatija i inčizora (prosektora) Dominika Padovana da utvrde razlog smrti. Kad su obdukcijom ustanovili da je otrov, i to sičan, uzrokovao njezinu smrt, svećenici su jednoglasno izjavili kako im je u času smrti Jele priznala da se sama otrovala. I na tome je sve završilo. Najmanje što se iz ovog precesa može zaključiti jest to da svećenicima baš nimalo nije bilo stalo do života ove redovnice, jer bi u protivnom bili pozvali liječnika da je protuotrovima pokuša spasiti.

Posebno ćemo spomenuti jedno masovno trovanje sirom, koje se dogodilo u Župi dubrovačkoj krajem mjeseca travnja 1736. Bilo je 49 otrovanih osoba, od kojih je umrla samo jedna žena, jer su na vrijeme intervenirali dubrovački liječnici, a napose Marko Flori.¹⁸⁷ Razboljeli su se samo oni koji su jeli sir kupljen kod Vlaha iz Ljekove Save Ukropine i njegove žene Daine. Dubrovčani su tvrdili, na temelju konstatacije liječnika koji su izvršili obdukciju umrle žene, da je u siru bilo sičana. Stoga je Senat uporno tražio od mirimirana u Trebinju da najstrože kazni Savu i njegovu ženu kako se u buduće nešto slično ne bi dogodilo. “Potrebito je sada, pisali su mirimiranu 2. svibnja 1736., da Vaše Gospodstvo, uhapsi rečene zločince Vlahe, da ih žestoko ispita zašto onako zlo učiniše i koja je otrov i koji je lijek za priboljet... a paka da teško dođete do haka rečenijem Vlasim, da budu za izgled svakom, er inako moglo bi po ovemu putu od otrovi puno smuća i zala dogodit se.”¹⁸⁸

¹⁸⁶ *Lam. Crim.* sv. 103, f. 118.

¹⁸⁷ Flori je ušao u Roncallijevu evropsku medicinu (Franciscus Roncalli, *Europae medicina a sapientibus illustrata*. Brixiae, 1747). Roncalli je zamolio Florija da mu opiše oboljenja i terapije svoga kraja. U opisu koji mu je poslao, govori o ljekovitim izvorima oko Travnika iz kojih se donosi voda u Dubrovnik, zatim o nekoj biljci protiv zmijskog otrova, koju upotrebljavaju drvosječe i lovci na zmijske.

¹⁸⁸ *Coppia Litterarum Diversarum* (dalje: *Cop. Lit.*, ser. 27.2, sv. 2, f. 79'-80 (PAD)).

Mirimiran je na traženje Dubrovčana uhitio Savu i njegovu ženu i ispitao ih. Kad oni nisu priznali da su stavili u sir bilo kakav otrov, izjavljujući, štoviše, da i ne znaju što je otrov, mirimiran je pokušao stvar izgaditi. Ali Senat nije htio ni čuti. Ponovno su mu pisali i odlučno tražili provođenje oštre istrage, napominjući mu da pravda ima načina kako doći do priznanja istine. Posebno su naglasili da nipošto ne odgovara istini tvrđenje Vlaha da ne znaju što je otrov, jer ga slobodno prodaju u Mrcinama.¹⁸⁹ Odlučnost u traženju kazne za spomenute Vlahe išla je tako daleko da su se prijetili mirimiranu da će, bude li potrebno, tražiti pravdu u Bosni i na Porti.¹⁹⁰

Na toliku upornost Senata mirimiran je pristao provesti postupak. Pozvao je kadiju iz Nikšića, kojemu su Dubrovčani poslali svoje svjedoke iz Župe, a Marin Martellini, po svom poslu poslan u Trebinje, imao ih je podučiti što i kako im trebaju kazati.¹⁹¹

Nije nam poznato kako su na ovom suđenju prošli prodavači, po tvrđenju dubrovačkih liječnika, a za njima dubrovačkog Senata, otrovanog sira. U svakom slučaju, nemoguće je kazati je li se radilo o namjerno otrovanom siru.

Na kraju ovog poglavlja o upotrebi otrova u privatnom životu u starom Dubrovniku treba svakako spomenuti jednu nepoznatu i nečuvenu tradiciju koja se, inače, ne može dokazati nijednim autentičnim dokumentom. Tu tradiciju zabilježio je Gospodin Le Maire, francuski konzul u Koronu, u iscrpnom izvještaju svojoj vladi (oko 1776.) o Dubrovačkoj Republici.

Pišući o privatnom životu u Dubrovniku, posebno o nazorima muškaraca i žena prema seksualnim odnosima, Le Maire kaže da su u tom pogledu i jedni i drugi bili prilično slobodni i da se lako prelazilo preko eventualnih posrnuća, samo ako je bila sačuvana diskrecija, koja je, po sebi se razumije, morala biti tim veća što je žena ili djevojka pripadala višem sloju. Ali ako bi stvar izbila na javu, ako bi došla u pitanje čast obitelji, da bi tada dubrovački građani bili neizmjereno stroži. Jer bi i najmanja ljaga takve vrste toliko pogađala obitelj jednog građanina da se iz takve obitelji nitko više nije mogao ni ženiti ni udavati. Ovdje Le Maire navodi gore spomenutu tradiciju, a ta je da su Dubrovčani u stara vremena, kad se radilo o vraćanju izgubljenje časti njihovim obiteljima zbog otkrivene ljubavne afere, posizali čak za otrovom; naime, da su roditelji

¹⁸⁹ "Vi eran i tormenti forti e replicati i quali in fin scavan la verita". U pismu Martelliniju u Trebinje 15. svibnja 1736. *Isprave i akti*, XVIII. st., br. 3242/28.

¹⁹⁰ *Cop. Lit. sv. 2. 81.*

¹⁹¹ *Isprave i akti*, XVIII. st., br. 3242/27; br. 3333/124, 125, 126; *Cop. Lit. sv. 2, f. 80-82.*

ženama ili djevojkama, kad bi ih uvjerali da su pogriješile, davali da ispiju otrov i takva bi okrutna smrtna presuda vraćala čast obitelji.¹⁹²

Ovakva strašna praksa nije postojala za vrijeme Le Maireova boravka u Dubrovniku. On sam kaže da su dubrovački građani njegova vremena bili uviđavniji u tim stvarima i da su izbjegavali prekapati po eventualnim ljubavnim avanturama o kojima se govorkalo.

Odakle La Maireu podatak o čašama otrova kojima su nesretne žene i djevojke morale oprati čast svojih obitelji, okaljano njihovim nedozvoljenim ljubavnim zagrljajima, je li taj podatak točan i, u slučaju da je točan, koliko je takvih čaša ispijeno u dugoj povijesti starog Dubrovnika, ostaje nepoznato.

Pošto smo govorili o trovanjima u privatnom životu i trovanjima radi obrane državnih interesa, preostaje nam kazati nešto o čuvanju otrova u Dubrovačkoj Republici, o vrstama otrova i njihovoj provenijenciji, o nivou ondašnje toksikologije, koliko je možemo poznati iz medicinske prakse dubrovačkih liječnika u službi kaznenog suda, o terapiji koja se primjenjivala u slučajevima trovanja, odnosno o protuotrovima.

Čuvanje otrova

Podaci s kojima raspolažemo u pitanju čuvanja otrova i staranju oko njih od strane dubrovačke vlade, nažalost, vrlo su oskudni. Radi se, zapravo, o jednoj odluci Vijeća umoljenih, iz koje možemo izvesti samo to da je u 16. st., barem u određenom razdoblju, postojala posebna služba ili ured koji je morao voditi brigu oko otrova. Kada je ta služba bila zavedena i kako je bila organizirana, nije nam poznato. Odluka o kojoj govorimo donesena je na tajnoj sjednici Vijeća umoljenih 16. prosinca 1561. godine. Naime, na toj sjednici odlučeno je sa 28 protiv 7 glasova da se opozove i ukine ustanovljena služba o

¹⁹² Dès qu'une femme ou une fille étoit convaincue par ses parens d'avoir manqué on lui faisoit avaler le poison et cette execution cruelle reparoit l'honneur de la famille. Izvještaj Gosp. Le Mairea franczckoga konzula u Koronu o Dubr. Rep. (oko 1776.). Šime Ljubić, »Velevažni izvještaj o Dubrovačkoj republici sastavljen oko 1766 od franczckog konzula u Koronu, a prije vjerovatno u Dubrovniku Monsieur La Maire.« *Starine JAZU* 13 (1881): 107.

staranju oko otrova.¹⁹³ Tom odlukom bili su sigurno razriješeni dužnosti i funkcionari te službe, tajni službenici nad otrovima (*officiales secreti super venenis*), koji se spominju dva mjeseca ranije.¹⁹⁴

Zašto je došlo do ukidanja ove službe, možemo samo nagađati. Odluka je donesena u vrijeme kad se bezuspješno radilo na trovanju slijepoga Pavla i ledeničkog emina Mahmuta, o kojima je već bilo govora. Možda je neuspjeh tajnih službenika nad otrovima, ili neka njihova indiskrecija bila razlog, zbog kojeg je služba u tom času ukinuta. U svakom slučaju, njeno ukidanje ne znači da je Senat pobacao u more svoje flašice i vrećice otrova, već samo da je našao neki bolji i sigurniji način njihova čuvanja.

Jedan podatak iz 17. st. govori da su se otrovi čuvali u posebnom sanduku (*cassonetto*), nad notarijatom, pod tri ključa: jedan ključ držao je knez, drugi je stajao u blagajni rizničara i prokuratora sv. Marije, a treći kod državnog sekretara. Sanduk je bio zapečaćen velikim pečatom Republike i nije se smio otvoriti bez posebne odluke Vijeća umoljenih. I svaki put kad bi bio otvoren, morao je ponovno biti zapečaćen.¹⁹⁵

Premda se ovaj posljednji podatak odnosi na čuvanje specijalnih otrova, koje je Senat nabavio kod toskanskog nadvojvode, možemo pretpostaviti da su se u ovom ili sličnom sanduku i inače čuvali otrovi, za kojima je dubrovački Senat, odnosno vlada, u slučaju potrebe posizala.

Iz ovo malo podataka o brizi oko otrova, o službenicima nad otrovima, o sanduku u kojem su čuvani, možemo zaključiti da upotreba otrova u Dubrovačkoj Republici nije bila samo slučajna i prigodna, nego organizirana i ozakonjena.

¹⁹³ "Prima pars est de revocando et tollendo officium creatum super cura ve nenorum". *Sec. Rog. sv. 2, f. 83'*.

¹⁹⁴ *Sec. Rog. sv. 2, f. 70.*

¹⁹⁵ 13. svibnja 1655.: "Prima pars est, de reponendo capsulam cum venenis nobis missis per serenissimum duces Haetruriae in uno, ut dicitur, cassonetto sub tribus clavibus reponendo in mansione supra notariam, quarum clavium una stare debeat in posse excellentissimi domini rectoris, altera in capsula sub custodia dominorum thesaurariorum sancraea Mariae maioris et tertia penes secretarium nostrum. Cum hac conditione, quod unquam aperiri possit dicta capsula, absque expressa et speciali parte consilij rogatorum et quod quando sic aperietur dicta capsula, quae semper manere et stare debeat in predicto cassonetto, debeat semper eadem sigillari toties quoties cum sigillo magno Reipublicae nostrae." *Sec. Rog. sv. 4, f. 252'*. Vidi: R. Jeremić i J. Tadić, *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture*, II: 168, bilješka 31 (spominje se ova odluka i nekoliko slučajeva upotrebe otrova u vremenu od 1641. do 1655. godine.

Vrste otrova

Da su u Dubrovniku, koji je stalno bio u vezi sa svim kulturnim središtima Istoka i Zapada, bili poznati najraznovrsniji otrovi onoga vremena, izvan svake je sumnje. Nadalje, ima i izravnih podataka da su dubrovački ljekarnici i liječnici sami znali pripremati razne otrove.¹⁹⁶ Njima su sigurno bile dobro poznate otrovne biljke koje rastu i na teritoriju Republike, kao što su: kužnjak (*Datura stramonium*), naljep, jedić (*Acconitum napellus*), bun, bunika (*Hyoscyamus niger et albus*), smrdljiva smreka (*Juniperus sabina*), mandragora i.t.d.¹⁹⁷

Pored toga, dobro im je bio poznat i dostupan zmijski otrov. Na teritoriju Republike imali su jednu, ali jaku otrovnicu, i to *vipera ammodytes* ili *coluber ammodytes* ili *vipera illirica* - crnokruga.¹⁹⁸ Uloviti ovakvu jednu otrovnicu nije predstavljalo neku naročitu poteškoću, jer je u Dubrovniku bilo vještih lovaca zmija. U 18. st. našli smo dva slučaja slanja ovih otrovnica u Bosnu. Ne možemo se domisliti u koju je svrhu bosanski paša Hećim Oglu 1738. godine zatražio od dubrovačkog Senata da mu pošalje šest svježih zmija i druge zmije s jajima. Senat mu je udovoljio želji i 10. svibnja 1738. po kuriru Matku Čučuku poslao u Travnik šest zmija dobro zapakiranih u drvenu kutiju, okovanu željezom, s upozorenjem da budu jako pažljivi pri vađenju zmija, "zašto ovo su one žestoke ljutice". U pogledu pak zmija sa jajima, koje je paša također tražio, ispričavaju mu se da ih njihovi lovci zmija nigdje nisu mogli pronaći i da su izjavili kako nikada nisu čuli da ima jaja od zmija.¹⁹⁹ Drugi put, 25. rujna

¹⁹⁶ Vidi slučaj trovanja turskog hodže u ovom radu.

¹⁹⁷ Mandragora se spominje u inventaru apoteke Frana Britiusa iz 1553. *Diversa Cancellariae*, ser. 25, sv. 138, f. 10 (PAD). Vidi: Zdenka Kesterčanek, »Dubrovačke ljekarne i ljekarnici XVI. st.« *Acta pharmaceutica jugoslavica* (Zagreb) 4 (1954): 4.

¹⁹⁸ Baldo Kosić, *La vipera ammodytes a Ragusa e dintorni*. Ragusa: Srpska dubrovačka štamparija, 1899. Baldo Kosić, »Dubrovačke zmije.« *Srgj* 3/16-17 (1904): 782-788; 3/18 (1904): 990-993; Baldo Kosić, »Crnokrug (vipera ammodytes) u dubrovačkom muzeju.« *Glasnik prirodoslovnog društva* (Zagreb) 22 (1910).

¹⁹⁹ 10. svibnja 1738.: "Primismo također zapovijedi za jedne šes zmja ma jako freškijeh, i zato udilje poslasmo ljudi da ih idu iskat po ovezijem stijenam i hriđu i donijeli nam su ih, koje bili su stavjene u jednu kutiju napravjenu kako valja i tvrdo zatvorenu i svezanu, koju po ovom čovjeku pošilamo vam. Ali činite da s velikijem opasom kako se podoba budu se rečene zmije vadit iz kutij, zašto ovo su one žestoke ljutica. Malo se kad našlo da je pribolio čovjek koga su upekle. A za druge smije s jajima mi smo pomnjivo iziskavali od svijeh vještijeh lovaca od zmija i vele nam, da ikad nijesu našli na ovijem stranama zmija, koje nosu jaja, i da nijesu nigdje ovamo ni čuli ni vidjeli, da jes jaja od zmija, za to neka vam je i to na znanje". *Cop. Lit.* sv. 2, f. 108-109. Za zmije, kutiju i pakiranje, potrošeno je 5 perpera. *Detta*, ser. 6, sv. 45, f. 13 (PAD).

1747., poslali su čehaji bosanskog paše, na njegovo traženje, osam ovih otrovnica po kuriru Petru Stulliju.²⁰⁰

Sačuvana je također tradicija o upotrebi zmijskog mesa za pripremanje lijekova. U staroj dubrovačkoj apoteci *Domus Christi*, osnovanoj 1426. godine, pravila se, navodno, od mesa crnokruga neka juha *viperata (brodo di vipera)*, koja se upotrebljavala kao sredstvo za jačanje. Zmija bi se rasjekla na komade i kuhala u kutlu vode (8 dcl) zajedno s polovicom užirenog pileta, dok voda ne bi izavrela na polovinu. U spomenutoj apoteci donedavno se čuvao sanduk u kojemu su držane zmije, duga kliješta kojima su vađene, pa čak i sablja kojom im se odsijecala glava. B. Kosić, koji je zabilježio ovu tradiciju, sumnja da se radilo o crnokruzima.²⁰¹

Zmijsko meso bilo je i jedan od sastojaka vrlo starog i mnogo upotrebljavanog, ali ujedno vrlo kompliciranog lijeka - terijaka, koji se upotrebljavao i kao protuotrov. Ovaj lijek, u koji je pored ostalog ulazilo i nekoliko biljnih otrova, bio je dobro poznat u Dubrovniku, gdje su ga pripremali dubrovački ljekarnici.²⁰²

Uz spomenute biljne i životinjske (zmijske) otrove, među otrove koji su uvijek stajali na raspolaganju Senata, treba ubrojiti arsenik ili sičan. Sičan se najviše spominje u raznim slučajevima trovanja u privatnom životu. Njega su držali ljekarnici,²⁰³ a kriomice i trgovci, koji su ga držali u svojim trgovinama i prodavali zlatarima, a i otpremali na Levant.²⁰⁴ Bilo je čak tužbi da se prodavao

²⁰⁰ *Cop. Lit.* sv. 3, f. 56'; *Detta*, sv. 54, f. 19'.

²⁰¹ B. Kosić, »Dubrovačke zmije.«: 786.

²⁰² U svibnju 1699. god. izdano je 4 perpera za 8 kutija terijaka, a u studenom iste godine, za 12 kutija terijaka poslanih turskom komesaru, 6 perpera. *Detta*, sv. 52, f. 52, 60. Zbog kompliciranosti ovog lijeka, vođena je kontrola nad njegovim pripremanjem. Tako je 1578. samo ljekarnik Roko Fasano bio ovlašten da ga pravi. Zdenka Kesterčanek, »Roko Fasano dubrovački ljekarnik XVI. stoljeća.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku 2* (1953): 268.

²⁰³ 26. studenog 1689.: Rafo Gozze, da potamani miševu u svojoj kući u Gružu, poslao je slugu ljekarniku Antunu Vickovu "a prendere un poco d'arsenico, o sia siciano per avelenar i detti sorci". Ljekarnik mu nije htio dati na riječ, već na temelju cedulje koju mu je Gozze poslao. *Lam. Crim.* sv. 27, f. 203'.

²⁰⁴ 25. siječnja 1691. Salamun David, Židov, kupio je u dućanu Ivana Bonomellija 2 lire sičana, po 10 groša liru "per mandarlo a Levante". Na preslušanju Bonomelli poriče da je znao za zabranu, kojom je zabranjeno držanje sičana u dućanima i kaže da ga je prije godinu dana naručio u Veneciji, jer ga je po narudžbi morao uputiti na Levant, a prodavao ga je također "agli orefici che serviva per loro arte". *Lam. Crim.* sv. 28, f. 224-228. I Ivan Petrov držao je 1693. godine u dućanu arsenik i sublimat. Arsenik je prodavao zlatarima. *Lam. Crim.* sv. 32, f. 119.

i na ulici.²⁰⁵ Dobavljan je iz Venecije, ali se mogao nabaviti i u Mrcinama u Konavlima, gdje su ga prodavale Vlahinje pod imenom “salata za miša”.²⁰⁶ Njime su trovani i štakori u Kneževom dvoru,²⁰⁷ a susjedi su izmjenično najradije prosipali malo sičana da potruju jedan drugome kokoši i pse. Ako dodamo i prirodne arsenikove spojeve - sičansko crvenilo (*orpimento*), te živu i sublimat, to bi bili otrovi za koje sa sigurnošću možemo kazati da su stajali na raspolaganju dubrovačkom Senatu.²⁰⁸ Koje je pak otrove stvarno upotrebljavao, a koje držao u svojim dobro zaključanim i zapečaćenim tajnim pretincima i sanducima, ostaje još uvijek tajnom. Međutim, nije nam tajna, da Senat nije bio uvijek zadovoljan otrovima koji su mu bili pri ruci, jer ih u protivnom ne bi tražio izvan svoje države, što je ponekad znao učiniti.

Podrijetlo otrova

Naišli smo na dva slučaja nabavke otrova izvana. Oba slučaja već su nam poznata. Prvi se odnosi na vrijeme rata s Radoslavom Pavlovićem, kada je Senat uputio u Veneciju svog ljekarnika Salimbenea da tamo nabavi otrove i na samom mjestu ih iskuša. O ovom slučaju već smo sve kazali. Drugi slučaj odnosi se na vrijeme Kandijskog rata, kada su Dubrovčani muku mučili s turskim odmetnicima - zličima. Tada se Senat obratio toskanskom nadvojvodi Ferdinandu II. (1621.-1670.) Mediciju da im iz svojih zaliha pošalje otrove, kojima bi se oslobodili neprestanih zuluma novskih zlića. Tražili su posebne otrove, one koji djeluju u vremenu,²⁰⁹ kako se turski zlići ne bi mogli dosjetiti

²⁰⁵ 23. siječnja 1691. optužen je židov Salamon Bon “che vendeva d’arsenico per piazza”. *Lam. Crim.* sv. 28, f. 224.

²⁰⁶ U postupku vođenom 24. ožujka 1717., Mare Ivana Škife iz Lovorna izjavila je da je čula “od njeke Murlake, da je Mare Kalaš molila za nješto salate za miša... Čula sam od prije rijeti, da Vlasi zovu salatu za miša, sičan.” *Lam. Crim.* sv. 67, f. 232. O prodaji sičana u Mrcinama, govori i pismo Senata mirimiranu u Trebinje prigodom trovanja sirom u Župi (1736.): “...e pur stvar je očita, da Vlasi otuda dobavljaju sičan i da ga nose publiko i prodavaju na skali od Mrcina”. *Cop. Lit.* sv. 2, f. 81.

²⁰⁷ U studenom 1680., potrošeno je 2 groša za trovanje miševa u notarijatu. *Detta*, sv. 18, f. 18. U veljači 1745. potrošeno je 4 groša “per 4 piatti per metter dell’arsenico in notaria per sorci”. *Detta*, sv. 52, f. 3.

²⁰⁸ *Lam. Crim.* sv. 56, f. 93, 119, 131; sv. 162, f. 197’.

²⁰⁹ Ti otrovi različito se nazivaju: *venena ad tempus*, *venena lenta in certum tempus definita*, *venena terminata*, *venena moratoria*. L. Lewin, *Die Gifte*: 30-31. Senat je davno razmišljao o takvim otrovima. Glasoviti Amatus Lusitanus, u šestoj centuriji, 87-oj kuraciji, odgovara na

otkuda im je smrt došla. Budući da takvih specijalnih otrova nisu imali niti su ih znali pripremiti dubrovački liječnici i ljekarnici, obratili su se toskanskom nadvojvodi u uvjerenju da ih on ima svake vrste.

Odluka da se takvi otrovi nabave u Firenci pala je 10. prosinca 1654., kada je u Vijeću umoljenih odlučeno, da se u vezi toga piše nadvojvodi Toscani preko dubrovačkog konzula u Firenci Scipiona Capponija, kome je također trebalo pisati i objasniti čitavu stvar.²¹⁰ Oba pisma odobrena su 15. prosinca.²¹¹

U pismu nadvojvodi otrov se uopće ne spominje. U njemu Senat samo moli audijenciju za svog konzula Capponija, koji će mu doći po vrlo važnom poslu, uz preporuku da ispuni njegovu molbu jer će to biti “ne samo milost u svrhu očuvanja Republike, nego i na slavu Božju.”²¹² U pismu Capponiju, Senat iscrpno obrazlaže svoju molbu stavljajući mu na srce da se svim snagama zauzme kod nadvojvode da im usliši molbu, a Republika će u svakoj prigodi znati nagraditi njegove usluge. Budući da je to pismo značajno s više gledišta, a naročito s gledišta metoda dubrovačke diplomacije, donosimo ga u cjelini:²¹³

1654. 15. prosinca

Gospodinu Markizu Capponi, Firenca

Presvijetli Gospodine,

Doživljavajući na ovim granicama neizrecive zulume, ne samo ova država već i privatni trgovci u stranama Levanta, od tih nevjernika naših susjeda, u nemogućnosti iz više razloga ni da im se otvoreno odupremo ni da ih kaznimo smrću za nepodnošljiva nasilja i okrutnosti koje svakim danom i neprestano pred našim očima čine, da otklonimo te nepodnošljive zulume i olakšamo položaj odlučili smo protiv barbarske i nevjerničke čeljadi upotrijebiti otrov koji bi djelovao i imao učinak u vremenu, kako se nikada ne bi mogli dosjetiti. Kako mi ne posjedujemo takve vrste otrova i nemamo nikoga tko bi ih znao praviti i prirediti,

pitanje, koje mu je vjerojatno postavio Senat, postoji li otrov koji bi djelovao u određeno vrijeme. Ali, kao da Senat nije htio vjerovati Amatusu, koji je poricao da ima takvih otrova, ponovno je maštao o takvima. Vidi: Lavoslav Glesinger, *Amatus Lusitanus i njegov liječnički rad u Dubrovniku (1556-1558.)*. Zagreb-Beograd, 1940: 71.

²¹⁰ *Cons. Rog.* sv. 105, f. 218.

²¹¹ *Cons. Rog.* sv. 105, f. 220.

²¹² “...dovendo riuscire simil favore e gratia non solo a preservatione di questa Republica, ma a gloria di Dio benedetto...”. *Miscellanea*, saec. XVII (*Massa Negrini*) (PAD).

²¹³ *Miscellanea*, saec. XVII.

a smatrajući da ih Visost Presvijetloga Nadvojvode ima raznih vrsta, zaključili smo od njega ih zamoliti posredstvom Vašeg Presvijetlog Gospodstva i priložena pisma, koje će Vam služiti kao akreditivi, a čiji ćete sadržaj saznati iz priloženog prijepisa. Ovu stvar povjerali smo Vašem Presvijetlom Gospodstvu u najvećoj tajnosti i povjerenju koje treba imati u tako važnom i osjetljivom poslu, moleći Vas da s onom ljubavlju i marom kojem se nadamo od Vaše ljubaznosti i žive želje koju imate za svaki napredak i mir ove Republike, toliko privržene Vašoj kući, predate spomenuto pismo Njegovoj Presvijetloj Visosti i da joj živo izložite našu želju i razlog. Zamolite je sa svim srcem u ime ove Republike, najodanije Njezinoj kući i osobi, da nam, da oslobodi Republiku od spomenutih zuluma koji se neprestano umnažaju, izvoli učiniti ljubav i poslati nam otrova koje Njegova Visost vrlo vjerojatno posjeduje, koji djeluje u vremenu. Uvjerite je vladarskom vjerom i našom zakletvom da on neće biti dan drugima nego nevjernicima, krivcima smrti, zašto će joj ova Republika vječno morati biti harna. Ako se Njegova Visost raspoloži da nam učini ovu ljubav, koju ćemo smatrati za najveću milost, zamolite je, da nam naznači i doze, način i uputstvo za upotrebu, kao i protuotrove za one koji budu njima rukovali. Učinite, Vaše Presvijetlo Gospodstvo, sve u potpunoj tajnosti i ne propustite u tu svrhu sa svom dušom i zalaganjem poduzeti sav onaj najveći mar i mjere koje Vaša razboritost bude smatrala da najbolje odgovaraju i da su najzgodnije za postignuće žudjenoga cilja. Čim traženo dobijete, odmah ćete nam dobro zatvoreno i zapečaćeno poslati preko Ancone a da nikome ne odate što se unutra nalazi i da se nitko ne može dosjetiti, obavjestivši nas o svemu pismeno za naše ravnanje. Za svaki slučaj, spalite ovo naše pismo. Ova Republika sačuvat će vječnu uspomenu na svako djelo i nastojanje koje Vaše Gospodstvo bude učinilo u ovom hitnom poslu, nagraditi Vas uvijek i u svakoj prigodi za Vaše usluge.”

Ovo pismo zajedno s pismom za nadvojvodu, stiglo je u Firencu 16. siječnja 1655. godine. To doznajemo iz pisma markiza Cappina od 30. siječnja iste godine, u kojem javlja dubrovačkoj vladi da je nadvojvoda odmah pristao udovoljiti njihovoj molbi i nadao se da će već uputiti pošiljku, ali mu to nije uspjelo zbog zauzetosti nadvojvode. Uvjerava ih da će uskoro sve primiti na potpuno zadovoljstvo. U pogledu čuvanja tajne, ne treba voditi brigu jer je pismo već spalio.²¹⁴

Međutim, zbog upražnjene papske stolice, boravka vojvotkinje od Parme kod nadvojvode i stotinu drugih zapreka, kako navodi Capponi u pismu vladi

²¹⁴ *Miscellanea*, saec. XVII.

od 13. ožujka, pošiljka nije mogla biti istog dana otpremljena iz Firence. Toga dana Capponi je dobro zapakiranu kutiju s otrovima poslao Orsatu Giorgiju u Anconu da je on prosljedi u Dubrovnik. "Šaljem, dakle, večeras - piše Capponi vladi - gospodinu Orsatu Giorgiju priloženo pismo i jednu kutiju umotanu u papir i zapečaćenu pečatnim voskom, s jedne strane s pet pečata, s druge s četiri, svi s grbom Njegove Visosti. (Na pečatima je natpis: *Ferdinandus II. Magnus Dux Hetruriae*). U kutiji se pak nalazi list na kojemu su ispisana uputstva o dozama i načinu upotrebe. Spomenutu kutiju stavio sam u drvenu kutiju i obložio platnom i nepromočivom tkaninom, te je naslovio na ime Vaše Eksce-lencije."²¹⁵

Kutija s otrovima stigla je u Dubrovnik 11. travnja (ovaj nadnevak zabilježio je sekretar na poledini popratnog Capponijevog pisma kao nadnevak dolaska) a 13. travnja, tajnom odlukom Senata, stavljena je u "kašunić" nad notarijatom, kako smo maločas kazali.

Pismom od 7. svibnja 1655., upućenom nadvojvodi i Capponiju, dubrovačka vlada izražava zadovoljstvo i zahvaljuje za veliku uslugu, koja joj je učinjena.²¹⁶

Dubrovačka je vlada sada, eto, imala u svojim zalihama i medičeskih otrova, koje je bila spremna, usprkos svečanoj izjavi da će ih upotrijebiti samo protiv neprijatelja nevjernika, podmetnuti svakome tko bi ugrozio njene klasne interese. O kakvim se otrovima radilo, možda će nam ostati vječnom tajnom. List s uputama o dozama, načinu upotrebe, a sigurno i o protuotrovima, kako su u pismu tražili, koji bi nam mogao pomoći da utvrdimo o kakvim se otrovima radilo, vjerojatno je nestao kao i kutija sa otrovima. No, ipak možemo kazati da dubrovačka vlada nije dobila ono što je tražila, naime, otrove koji bi djelovali u određeno vrijeme, tj. da danas nekomu daju otrov a da on umre poslije 5, 8, 15 ili mjesec dana, jer po sudu stručnjaka, takvi otrovi ne postoje. Izgleda da ni sam Senat nije imao puno povjerenje u dobivene otrove, jer je, u spomenutom slučaju trovanja Muha Mirmilovića, poslao liječnike da vide djelovanje otrova, te da otrovanom, prema stanju u kojem ga nađu, ponove ili ne ponove dozu.

Bez obzira na to o kakvim se otrovima radilo, sama činjenica da je Dubrovačka Republika nabavila otrove kod toskanskog nadvojvode govori nam o intimnim i duboko povjerljivim odnosima između njih, a u isto je vrijeme očiti dokaz da je Republika i u pogledu otrova htjela biti na visini vremena. To je zaista i bila. Pošiljkom Ferdinanda II. povezala se sa, po trovanjima glasovitom

²¹⁵ *Miscellanea*, saec. XVII.

²¹⁶ *Miscellanea*, saec. XVII.

kućom Medici, a posebno s Katarinom, čije je geslo, kako kažu, bilo: *Il faut tout tenter et faire, pour son ennemy desfaire*.²¹⁷

Toksikološka znanja dubrovačkih medicinskih stručnjaka

Toksikološka znanja dubrovačkih medicinskih stručnjaka dolaze do izražaja u njihovim intervencijama u službi sudske medicine. Po ustaljenoj praksi dubrovačkog suda, u slučajevima nagle smrti ili sumnje da je netko otrovan ili je umro otrovan, suci kaznenog suda uvijek su, pored službene osobe slali na uviđaj i medicinske stručnjake: liječnika fizika ili kirurga ili *barbira*, ili više njih, ne bi li utvrdili uzrok bolesti odnosno smrti. U smrtnim slučajevima, ako drugim putem ne bi bilo moguće utvrditi uzrok smrti, pristupalo se otvaranju leša. Ako su postojale indicije da je umrli otrovan nekom hranom ili pićem, ostatak sumnjive materije morao se donijeti na sud. Tada je slijedila ekspertiza medicinskih stručnjaka, koji bi izricali sud je li tvar otrovna ili nije. Redoviti put kojim su ovi stručnjaci utvrđivali otrovnost, odnosno neotrovnost sumnjive materije, bila je eksperimentalna metoda. Tvar se davala životinjama, obično psima, a ponekad i pijetlovima, pa je prema učinku proglašavana otrovnom ili neotrovnom. Ali, nije zanemareno ni izravno ispitivanje sumnjive tvari.

Kod bolesnika za koje se sumnjalo da su bili otrovani, jedna od komponenata za utvrđivanje otrovanja bilo je ispitivanje povraćene materije.²¹⁸

Budući da se ovdje radi o dosad nepoznatim podacima, koji su vrlo značajni za povijest dubrovačke medicine, iznijet ćemo nekoliko slučajeva trovanja, ili trovanja pod sumnjom, u kojima su intervenirali dubrovački liječnici, kirurzi ili brijači, te o tome dali stručnu izjavu pred kaznenim sudom. Kroz njihove

²¹⁷ L. Lewin, *Die Gifte*: 427.

²¹⁸ Potvrdu za ovo što smo kazali naći ćemo u daljnjem izlaganju. Ovdje ćemo iznijeti samo nekoliko podataka o troškovima kneževe kancelarije u vezi isprobavanja otrova na životinjama i slanja *barbira* na uviđaj u slučajevima trovanja: U lipnju 1701. potrošeno je 5 perpera i 7 groša "per far la prova dei veleni et altro necessario per detto officio". *Detta*, sv. 22, f. 89'. U travnju 1717. isplaćeno je 10 perpera "A Matteo barbriere stato a Canali d'ordine delli signori giudici del criminale per riconoscere li amalati supposti avelenati." *Detta*, sv. 25, f. 100'. Istovremeno, isplaćeno je 6 groša "Al maistro di giustizia per un cane per far l'esperienza dei veleni". *Detta*, sv. 25, f. 100'. U rujnu 1717. isplaćeno je *barbiru* Damjanu, koji je bio na Osojniku radi jedne žene koja je umrla otrovana, 5 groša, a čovjeku "che porto il ragazzo avelenato per ordine delli signori giudici del criminale", 8 groša. *Detta*, sv. 25, f. 108'. Istog mjeseca isplaćen je 1 perper "Al maistro di giustizia per due cani per far esperienza dei veleni". *Detta*, sv. 25, f. 108'.

izjave vidjet ćemo nivo ondašnje toksikologije u Dubrovniku. Prigodom prerane smrti vlastelina Jera Martolice Ghetaldija, koji je umro 13. veljače 1640. u 26-oj godini života, vođen je proces najprije pred kaznenim sudom, koji ga je kasnije prebacio na Malo vijeće, a ovo opet na Vijeće umoljenih, jer je postojala sumnja da je bio otrovan. Sumnja je pala na sluškinju Marušu Nikolinu, koju je Jero navodno tukao, a koja se, na glasine da je Jero otrovan, povukla u crkvu sv. Lazara. Da je Jero bio otrovan posumnjao je Ivan Arneri iz Korčule, koji je primijetio da su na mrtvom Jeru nokti bili crni. Isto je tvrdio i drvodjelac Ilija, koji je na preslušanju izjavio da je u Italiji čuo kako se otrovani čovjek može prepoznati, po tome što mu nokti pocrne, a on je kod Jera vidio tamne nokte. Još je dodao da je kradomice potegnulo za kosu mrtvog Jera i da su mu među prstima ostale 2-3 vlasi. Ulica je, štoviše, govorila da je Jerov stric, fratar u Maloj braći, dao iskopati leš i da se poslije obdukcije utvrdilo da je bio otrovan.

Odlučnu riječ u ovom procesu, koji je vrlo ozbiljno i opširno vođen, imali su liječnici, koji su liječili Jera. Jedino je njima imala zahvaliti Maruša što je na kraju bila oslobođena krivnje.²¹⁹

Poslije Boža Mihajlova, brijača koji je također liječio Jera, a koji je na upit suda sumnja li da je Jero bio otrovan odgovorio da ne zna jer nije na to obratio pažnju, preslušan je liječnik fizik Lorenzo Agnelo. On je najprije izložio sucima tijek Jerove bolesti. "U subotu - rekao je liječnik - našao sam da povraća hranu i nešto žučnine, s nauzeom, s malim bolovima u želucu i s nešto ognjice i slabosti. U nedjelju nije povraćao hranu nego žučninu, koju liječnici nazivaju kolerom. Imao je i proljev od slične materije, a u ponedjeljak je povraćao neku tvar, kao talog od vina, a takva mu je bila i stolica. Navečer je nastupila smrt."

Na pitanje sudaca sumnja li u neki otrov, kategorički je zanijekao. Po mišljenju Agnela, iznutra se razvila neka materija slična otrovu, koji nastaje zbog bolesti, tvrdeći da su knjige pune takvih slučajeva.²²⁰

S izjavom liječnika Agnela složio se i fizik Giovanni Martino, tvrdeći da je kod Jera bilo prirodno oboljenje koje običava zadesiti ljudsko tijelo.²²¹

²¹⁹ Poslije gotovo 3 mjeseca vođenja postupka, Maruša je, na sjednici Vijeća umoljenih od 10. svibnja 1640., neznatnom većinom glasova oslobođena krivnje. *Cons. Rog. sv. 96, f. 200*'.

²²⁰ "Disse di non, ma che ben si habbia generato di drento qualche materia simil al veleno generato di malatia e di questo habbiamo pieni libri di simil esempi et infermita". *Isprave i akti*, XVII. st., br. 2238/10. Prema izjavi Maruše u istom postupku, *barbir* Rusko je, navodno, izjavio pred sucima da je on našao "dodici specie di mali che si generano nell'huomo e di quali moiono et par che moiono di veleno".

²²¹ *Isprave i akti*, XVII. st., br. 2238/10.

Treći, liječnik fizik Thomaso di Puca bio je dva puta saslušan u Jerovom slučaju. To se vidi iz saslušanja od 11. travnja 1640., na kojemu kaže da svi otrovi nemaju iste nego različite učinke, kako je na prvom saslušanju opširno razložio. Na upit je li u Jerovoj bolesti prepoznao otrov koji bi Jeru bio dan kroz usta, odgovorio je gotovo identično kao i liječnik Agnelo. Tako nešto nije prepoznao, ali je prepoznao da se otrov razvio od naravnih sokova.²²²

U srpnju 1693. godine suci kaznenog suda vodili su istragu u vezi navodnog pokušaja samoubojstva neke Vesele Vlahinje, sluškinje don Petra Antoninija, otrovom koji je kupila kod Antuna *spičara*. Vijest o tome proširila je don Petrova majka, a drugi je prihvatili, jer je Vesela jednog dana jako povraćala.

Pregledao ju je *barbir* Petar Tromba, kojega je don Petar pozvao, da vidi o čemu se radi. Tromba je pred sudom izjavio, da je vidio povraćenu materiju, koje je bilo dvije pune posude, te da je tvar bila staklene boje (*color di vetro*), iz čega je zaključio da se ne radi o prirodnom povraćanju, već o povraćanju izazvanom nekim vomitivnim sredstvom, ali ne otrovom, jer bi se inače vidjeli očiti znakovi (*segni evidenti*) da je uzela otrov. Tromba je dalje izjavio kako mu je Vesela kazala da je na tržnici kupila smokava i trešanja od kojih je dobila jake bolove u želucu s velikim povraćanjem, ali da je ozdravila kad je povratila.²²³ Vesela je poricala da je u dućanu Ivana Petrova kupila otrova, iako je on tvrdio da joj je jednom prodao malo sublimata.²²⁴

Kada je 15. siječnja 1694. u svom stanu u ulici između Polača nađen mrtav zlatar Petar Vlaha Milković, suci kaznenog suda smjesta su poslali na uviđaj svoja dva suca s koadjutorom, koji su ga našli mrtva u krevetu s malo pjene na nozdrvama. Prema uobičajenoj sudskoj praksi, tri puta su ga zapitali je li netko kriv za njegovu smrt i optužuje li koga, ali on “nije odgovorio, jer je bio mrtav.”²²⁵

O njegovoj nagloj smrti bio je pozvan na vještačenje liječnik fizik Toma Bogašinović. Poslije pregleda mrtvacu izjavio je pred sudom da je zlatar umro od kapi izazvane živinim parama, koje se razvijaju pri topljenju zlata uz

²²² “...non ho cognosciuto altro in quanto gli fosse dato per bocca, ben ho cognosciuto come dissi in detto mio primo costituito, che si fece il veleno di humori naturali”.

²²³ Otpadanje kose smatralo se, kako ćemo vidjeti, gotovo univerzalnim simptomom otrovanja. Stoga nije čudno da se u slučaju Vesele prepričavalo po gradu: “Piero barbir uhitio je za kose i delongo joj su opale za ono što je uhitio...” *Lam. Crim.* sv. 32. 102’.

²²⁴ *Lam. Crim.* sv. 32, f. 108.

²²⁵ *Lam. Crim.* sv. 33, f. 87.

upotrebu žive. Te pare su, po mišljenju Bogašinovića, izazvale navalu krvi koja ga je zadušila.²²⁶

Barbira Andriju Utiju poslali su u studenom 1695. suci kaznenog suda na Osojnik da pregleda leš Kate Nazlobrzove, bivše sluškinje don Dominka, nekadašnjeg župnika na Oosjniku, koja je naglo umrla pod sumnjom da su je otrovali roditelji.

Po povratku sa Osojnika, *barbir* je podnio izvještaj sucima kaznenog suda, u kojem je pod zakletvom izjavio da je pregledao tijelo pokojnice i na leđima primijetio plave i crne mrlje, isto tako i oko vrata; da ju je povukao za kosu i ona je lako ispadala; da su nokti na rukama pocrnili. Dao je otvoriti leš i konstatirao u želucu modrikastu ranu okruženu žutim bojama, pa je na kraju donio zaključak da sve to proistječe od nekog otrova.²²⁷

Konavoski knez Marin Zamanjić prijavio je 12. siječnja 1699. sucima kaznenog suda da je Ivo Kralj iz Radovčića otrovan kruhom koji mu je donijela sestra iz Perasta i ujedno poslao komad toga kruha kao *corpus delicti*.

Sumnjivi kruh dan je na ekspertizu liječniku fiziku Klaudiju da ustanovi ima li u kruhu kakve vrste otrova. Poslije pregleda liječnik Klaudije izjavio je pred sucima da je po malim bijelim zrcima prepoznao da u kruhu ima arsena.²²⁸

Prigodom ispitivanja osumnjičene tvari, neke tekućine i bijelog praška koje je Antun Krivonosović, na traženje kaznenog suda, donio sa Šipana u vezi postupka s Marinom Polonićem, vođenog u Dubrovniku u lipnju 1701. godine, pozvana su dva liječnika fizika, doktor Klaudije i Bogašinović. Poslije pažljivog ispitivanja izjavili su zajednički da je u staklenki sok neke trave, ali ne mogu kazati je li otrovna prije nego izvrše pokus na nekoj životinji. I za prašak u papiru ("u knjižici") rekli su da ne znaju što je, ali im se čini da nije ni mineral ni sublimat ni arsenik, možda cvijet arsena ili sublimata.²²⁹

²²⁶ "...rifferij, che detto quondam Petar morij d'apoplesia, causatali dagli aliti mercuriali dependenti dalla materia, nel mentre squagliava l'oro e da questo effetto è concorso il sangue, che l'ha affogato". *Lam. Crim.* sv. 33, f. 86.

²²⁷ "...rifferij con giuramento haver oservato tutto il suo corpo e ho visto per la schiena lividure e negrure et in torno al collo, e lo tirata per i capelli i quali tirati subito cascavano. Le unghie delle mani divenute negre, anzi da un altro barbiere ho latto aprir il suo corpo et ho visto nel atomaco una piaga livida con intorno colori gialli et arguisco tutto cio provenire dal veleno." *Lam. Crim.* sv. 36, f. 14'. *Barbir* Andrija dobio je za troškove 10 perpera. *Detta*, sv. 20, f. 161'.

²²⁸ *Lam. Crim.* sv. 41, f. 51'.

²²⁹ *Lam. Crim.* sv. 43. 221'.

Sutradan je sa spomenutim tvarima, u prisustvu liječnika, u kneževom dvoru izvršen pokus na psu i pijetlu. Prvo su dali pijetlu prašak u dva komadića tijesta, a psu tekućinu u juhi. Rezultat je bio da su i pas i pijetao odmah zamrli, ali su se poslije nekoliko minuta povratili. Poslije toga držali su ih pet sati zatvorene, no ništa im nije bilo. Istoga dana navečer, u 21 sat, psu je žlicom dan prašak pomiješan s tekućinom i pas je gotovo odmah crknuo. Da vide djelovanje otrova, psa su secirali. U želucu su mu navodno našli otrov kakav je i popio. Iz toga je izvedena pretpostavka da je otrov bio sastavljen od alkoholnih sastojaka, da je dospio do srca, zgrušao krv i dosljedno izazvao smrt. Međutim pijetao, koji je također dobio prašak u tekućini, nije stradao.²³⁰

U studenom 1710. godine dva liječnika fizika, Simit i Bogašinović, izvršili su, svaki za sebe, ekspertizu praška koji je kaznenom sudu uputio konavoski knez Frano M. Tudisi, a upotrijebila ga je seoska vračara, neka Anica Nikolina iz Gabrila za liječenje 4-godišnje kćeri Petra Zlovečere, koja je bila šugava po glavi. Spomenuta Anica posula je tim praškom djetetovu glavu i ono je poslije nekoliko sati umrlo.

Ispitujući prašak, liječnik Simit je došao do zaključka da se radi o *risigalu* (realgar-arsenov sulfid), koji je prije bio u prahu, ali se kasnije spojio u kompaktnu masu, tako da je izgubio prirodni izgled. Da se utvrdi radi li se o otrovu, predložio je da se s praškom izvrši pokus na nekoj životinji. U pogledu smrti djeteta, bio je mišljenja da je dijete moglo umrijeti ako je otrov kojim je dijete bilo posuto došao u kontakt s krvlju.

Na Simitov prijedlog, istučena je sumnjiva materija i zamješana u tijesto, te dana pijetlu, koji je bio zatvoren i pod kontrolom. Ali, sutradan je pijetao zatečen živ i pušten je na slobodu. Međutim, poslije dva dana, pijetao je crknuo. Ponovno je pozvan liječnik Simit da ustanovi od čega je uginuo. Na temelju sekcije, Simit je ustanovio da je pijetao uginuo od otrova koji je pojeo prije dva dana, a smrt je nastupila tako kasno jer je otrov bio slab. U predželucu pijetla našao je dio onog tijesta, koje je bilo napola razgrađeno i nekoliko zrna ječma koje je naknadno pojeo.²³¹

²³⁰ "...mischiando la polvere con il liquore e datosi al detto cane sopra un chuchiaro imediate tramortij con affanni e creppo quasi di subito et aperto li fu trovato il detto veneno nel stomaco tal quale lo bevette, con che si suppone, che il veleno sia composto di parti spiritose e che sia penetrato al cuore e congelato il sangue e per conseguenza causatoli la morte..." *Lam. Crim.* sv. 43, f. 228'-229. Crivonossi je na preslušanju 14. prosinca 1701. izjavio da je bio u tamnici kad je vršen pokus u dvoru i čuo govoriti da je otrov od duhana ("...čuo sam govorit kad sam bio ovdj u tamlici, da je od tabaka, kad su provali rečeni venen ovdj u dvoru". *Lam. Crim.* sv. 43. f. 263').

²³¹ *Lam. Crim.* sv. 56, f. 93', 119.

Prema mišljenju Bogašinovića, bijeli komadići u prašku bili su živo vapno, a prašak žute boje *orpimento* (arsenov sulfid), za koji kaže da je otrov, ali ne odviše jak. Može prouzrokovati smrt ako se uzme u većoj količini. Kada se pak, razlaže dalje Bogašinović, pomiješa s vapnom, postaje kaustičan i ako se upotrebi za vanjsku upotrebu na mjestima gdje nema nikakvih rana, ne može biti smrtonosan, jer tako se obično i upotrebljava. Ali, u slučaju djeteta koje je bilo šugavo po glavi, mogao je prouzrokovati smrt, jer pretpostavlja da je na glavi bila neka ranica preko koje je otrov došao u dodir s krvlju.²³²

Mato *barbir*, kojega je kazneni sud poslao u Konavle da pregleda Petra Kalaša, njegovu ženu Stanu i kćer Maru, koji su se navodno otrovali nekom pogačom, što se očitovalo u naduvenosti, bolovima u želucu i povraćanju, podnio je 6. travnja 1717. izvještaj o svom nalazu.

U izvještaju kaže da je našao u krevetu Petra i kćer mu Maru. Petra je pregledao cijelo tijelo i nije ništa naročito primijetio, samo su mu obje noge iznad stopala bile natečene i malo oguljena koža na dlanu lijeve ruke. Za natečenost tvrdi da može potjecati i od vatre i od otrova bilo koje vrste. Osim toga, Petar se tužio da ga je nekoliko dana peklo u ustima, "bilo mu je ko da mu su ispečena usta", no on mu je našao usta potpuno zdrava. Potegnuo ga je za kosu, držala se čvrsto. Više nema ognjicu i izvan je pogibelji. Za Stanu je rekao da je dobro i da hoda. Mara je također bez vrućice i kosa joj se čvrsto drži, samo joj je na lijevom bedru u veličini dlana i pol primijetio mrlje, kao ljuske od ribe, za koje je rekao "i ove ljusture ko od ribe" da mogu potjecati od otrova.²³³

I ovom prigodom izvršen je pokus na psu. Od ostataka brašna, od kojega je bila napravljena pogača, a koje je konavoski knez u vrećici zapečaćenoj žigom sv. Vlaha poslao kaznenom sudu, napravljena je uz asistenciju *barbira* Cvijeta "jedna pečica tijesta" i dana ujutro psu koji je bio zatvoren u tamnicu. Kad su sutradan ujutro pošli vidjeti što je sa psom, našli su ga zdrava i živahna. Usprkos tome pokus je nastavljen. Od sumnjivog brašna ispečena je pogača i dana istom psu, koji je ponovno bio zatvoren u tamnicu. Rezultat je bio isti. Zatim su mu više puta dali jesti onako suho brašno, opet bez posljedica.²³⁴

Iste godine u rujnu nađena je mrtva u svojoj kući u Osojniku Jele Burinova. Sumnjalo se da je otrovana. Brijač Damjan i jedan zdur dobili su nalog da

²³² *Lam. Crim. sv. 56, f. 131.*

²³³ *Lam. Crim. sv. 67. f. 238', 240.*

²³⁴ *Lam. Crim. sv. 67, f. 264'-267.*

pođu na uviđaj. O tome je *barbir* podnio izvještaj kaznenom sudu 24. rujna 1717., u kojem je izjavio da je našao netom preminulu ženu od četrdesetak godina, kako leži u krevetu u svom odijelu i na usta joj je izlazilo malo pjene. Oba obraza bila su joj modra. Svukao ju je i pregledao ostale djelove tijela, ali nije primijetio nikakav drugi znak. Povukao je za kosu i nešto malo kose se iščupalo. Da bi uviđaj bio potpun, *barbir* je namjeravao otvoriti leš, ali ga je od toga odvratilo župnik don Stjepan Šuljaga, koji ga je uvjeravao da se Jele otrovala pogačom od raži. U potvrdu, župnik je iz jedne međe izvukao komad pogače s kojom se Jele navodno otrovala, govoreći da je mačka kojoj su dali jesti te pogače smjesta crkla. Sumnjivi komad predan je zduru Malikuru da ga podnese kaznenom sudu.

Sutradan je doveden u bolnicu šestogodišnji sin pokojne Jele. Pregledao ga je liječnik fizik Serafin i našao da dijete ima dobru boju i dobar puls, ali nije mogao utvrditi kojim je otrovom otrovano. Po njegovu mišljenju, to nije bio pravi otrov (*veneno propinato*) jer bi inače u tri dana umrlo, kao što je umrla i njegova majka. Što se pak pogače tiče, izjavio je poslije pregleda da se ne može ustanoviti u njoj otrov ako se s njom ne izvrši pokus na nekoj životinji. Ali, ako životinja i crkne, neće se moći znati o kojoj se vrsti otrova radi.

Poslije nekoliko dana, na prijedlog liječnika, pogača je dana psu, koji je malo poslije uzimanja hrane u 4 navrata povratio više materije nego što je pojeo kruha. Liječnik Serafin, koji je bio pozvan da promatra psa i povraćenu materiju, izjavio je da se sigurno radi o otrovanoj tvari, ali ne može prepoznati o kojoj se vrsti otrova radi. To što pas nije crknuo ne znači, po mišljenju liječnika, da posrijedi nije bio otrov, jer pas može ostati živ kad mu se daje i arsenik ako ga povrati. Po njegovu mišljenju, pas bi sigurno crknuo da nije povratio. Za svaku sigurnost, pas je ponovno zatvoren, jer je još povraćao sapunastu balu (*flemme come di sapone*). Ali ništa mu nije bilo. Sutradan je pobjegao iz tamnice i, kako je kazao zdur Braco, šeta po Placi.²³⁵

Proces vođen u lipnju 1739. povodom smrti mlade djevojke Marice Kolendić iz Vrbice, sluškinje trgovca Antuna Vitkovića zvanog Rak, koja je po mišljenju liječnika umrla otrovana, naročito je značajan. U njemu je uvaženi dubrovački liječnik Marko Flori detaljno obrazložio zašto smatra da je Marica umrla otrovana. Njegovo mišljenje prihvatio je i liječnički konzilij pred kaznenim sudom, kako ćemo kasnije vidjeti.

Mjesec dana prije smrti spomenuta Marica bila je zdrava “pretila i rumena u obraz, osven što je kadgodu užala patit ma ne velikijeh stvari od isterika”.

²³⁵ *Lam. Crim.* sv. 68, f. 107-110.

Istina, bila je “sved delikane kompleksioni”, a k tome, “bila je đevojka u sebi vana za biti lijepa i načinjena”. Mjesec dana prije smrti vidio je njezin gospodar “promjenenu u koluru od obraza”. Tužila se i tražila lijeka: “hodila se liječiti po ženicama”. Konačno je pala u krevet s jakim bolovima u želucu. Među “ženicama” koje su je posjetile dok je bolovala, bila je i Anica Markovčičeva iz Trstena “erbo ja umijem liječiti od ženskih stvari”, kako je izjavila pred kaznenim sudom. Ona joj je na njezinu molbu stavila “jednu ventusu na pupak”, ali joj ništa nije pomoglo.²³⁶ Jako je žedala i povratila je jaje koje joj je Anica dala da pojede.

Petnaest dana prije smrti pregledao ju je liječnik Marko Flori i postavio dijagnozu obične *asthma isterico*. Četiri ili pet dana prije smrti ponovno su ga pozvali. Tada ju je još jednom detaljno pregledao, ali nije mogao utvrditi vrstu bolesti, koja je inače nagovještavala tragični završetak. Ali, za tog posjeta, Maričin gazda pripovjedio je Floriju da je Marica počela propadati otkad je stala stavljati na lice neko kozmetičko sredstvo *qualche sbelleto*.²³⁷

Ova pojedinost potaknula je Florija na razmišljanje i stvorila sumnju da bi to sredstvo, ukoliko je otrovno, moglo biti razlog njene bolesti. Stoga je sutradan ponovno došao i svoje ispitivanje usmjerio u tom pravcu. Marica mu je stvarno priznala da je upotrijebila neku vodu pet-šest puta i da ju je jedanput stavila na usta, ali da je ispljuvala. Flori je sve više bio uvjeren da se radi o otrovanju, pa je primijenio protuotrove, ali bilo je kasno. Sutradan ili prekosutra Marica je umrla.

Odgovarajući na pitanje sudaca kaznenog suda je li Marica umrla otrovana, u svom stručnom sudu Flori nije dao apodiktički afirmativni odgovor. “Ja sa apsolutnom sigurnošću - izjavio je pred sudom 8. lipnja 1739. - ne mogu reći

²³⁶ Stakleni sud (*kupica*), koja se ranije mnogo upotrebljavala za izvlačenje krvi na pojedinim dijelovima tijela. Kod Stullija i *ventuza*.

²³⁷ Naime, Marica je imala neke mrlje po licu, pa ih se htjela riješiti. Pitala je nekog Židova Filipa, koji se prije kratkog vremena bio pokrstio “čijem se žudioke umivaju i zbeletaju i dižu maće s obraza”. Filip joj je rekao da fra Ignacije, ljekarnik iz Male braće “umije činiti njekakve vode za dizati maće s obraza”. Tu vodu Filip joj je i nabavio. To je, inače, bilo ulje od jaja, kojim se trebalo namazati navečer a ujutro oprati “vodom s fontane”. Fra Ignacije je izjavio pred sucima kaznenog suda da je to ulje “tako inoćento, da zasve da se ne uzimlje po usta, za bivši se čini od samoga žuca od jaja, moglo bi se i po usta uzeti, bez da ne bi naudilo”. Međutim, Ivo Pepov, slikar, nabavio joj je drugo sredstvo, takozvanu “vodu od bjake”, kod sestre Pera Budmanija na Pilama. Obična “voda od bjake”, prema izjavi ljekarnika Đura Altapene, bila je sastavljena od “bjake, sumpora i rakiye” i kao takva nije bila otrovna, ako se ne pije. Voda koju je upotrebljavala Marica, prema izjavi Ivana krojača koji ju je kušao na jezik, palila je “ko jako zelena oskoruša po ustima.”

pravi uzrok njezine smrti, ali me okolnosti i simptomi zapaženi u njezinoj bolesti prisiljavaju vjerovati da je spomenuta Marica umrla otrovana”.

Okolnosti i simptomi iz kojih Flori izvodi svoj zaključak su sljedeći: 1. pomanjkanje tjelesne i duševne snage (*un mancamento e di forze e di spirito*), bez očitog i vidljivog razloga izvana. 2. zemljano bljedilo (*un tetro pallore*) po čitavom tijelu, kakvo se običava vidjeti kod trovanja. 3. potpuno pomanjkanje teka (*disapetenza totale*) za svaku hranu. 4. otežano disanje (*strettezza di respiro*) da bi se reklo da je asmatična, iako se ne radi o pravoj astmi. 5. mršavost i isušenost (*una emaciazione et una essicazione*) čitavog tijela. Svoj zaključak Flori potkrepljuje i time što mu je Marica priznala da je spomenuti *sbelletto* stavila u usta, pa pretpostavlja da je neku malu količinu progutala. To što je tako dugo poslije uzimanja tvari živjela (oko mjesec dana), opravdava time što je progutala malu količinu. Konačno, posljednji simptom kojim Flori brani svoje mišljenje jest činjenica da je Marica na početku bolesti, prema izjavi njezina gazde, povraćala.

U pogledu pak samog otrova, koji bi mogao biti u spomenutom kozmetičkom sredstvu, Flori je bio mišljenja da to nije mogao biti neki korozivni otrov, jer bi inače ranije proizveo učinak. Vjerojatnije mu je da se radilo o nekom olovnom spoju (*cavato dal piombo*).

Poslije ove Florijeve izjave, sud je nastavio istragu. Od 8. do 27. lipnja ispitano je mnogo svjedoka. Bilo je i takvih iskaza u kojima se poricao gotovo univerzalni simptom trovanja - opadanje kose. Takvu izjavu dala je Anica Ivanova Gabrijina, koja je pokojnu Maricu okupala i obukla. Kako bilo da bilo, sud se nije zadovoljio samo Florijevim mišljenjem, već je 27. lipnja pozvao preda se konzilij od tri liječnika. U konziliju su, pored Florija, bili liječnik fizik Toma Bogašinović i kirurg Venecoslav Busati. Pošto su im pročitani svi iskazi svjedoka, predsjednik suda obratio im se riječima: “Pazite dobro, da nam kažete istinu, koji sud vi stvarate iz gore spomenutih simptoma i znakova, od koje bolesti je mogla umrijeti gore spomenuta Marica Kolendić iz Vrbice?”

Odgovor liječnika bio je jednoglasan. Poslije niza međusobnih konzultacija i refleksija izmijenjenih pred sudom, “sva trojica složno i kategorički donesoše zaključak da spomenuta Marica nije umrla prirodno, nego apsolutno od učinka otrova (*ma assolutamente... dagli effetti venefichi*).

Poslije ove izjave liječnika, sud je istragu usmjerio na *sbelletto*. Pružio je liječnicima ostatke tvari koju je upotrebljavala pokojna Marica i zatražio njihovo mišljenje. Kad su odgovorili, da ne mogu prepoznati o kojoj se materiji radi i izjavili da će se kasnije, iz daljnjih okolnosti i pokusa lako moći ustanoviti, otpušteni su pod zakletvom šutnje.

Daljna istraga donijela je neke pojedinosti o porijeklu *sbelletta* i njegovom sastavu, ali ne i do nekih konkretnih zaključaka, pa su njegovi nabavljači pušteni iz zatvora.²³⁸

Dana 3. srpnja 1741. provedena je istraga u vezi Antonije, kćerke Ivana Stelle, za koju se sumnjalo da je otrovana lijekom pripremljenim u ljekarni Petra Remedellija.

Lijek je prepisao Marko Flori, a prema iskazu *barbira* Antuna Markovića, proizveo je kod Antonije sljedeće učinke: djevojci je natekao jezik, prije vremena je dobila proljev, koji je imala 10-12 puta s jakim bolovima u želucu; povraćala je, krvarila, zaustavilo se uriniranje, anus je bio zapaljen i natečen, bila je blijeda, puls joj je bio veoma slab, jezik zadebljan i popucao na više mjesta.

Flori, koji je djevojci prepisao obično čišćenje od 4 do 5 unča sirupa *fior di persico* s dvije unče *decotto solutivo*, bio je iznenađen ovakvim reakcijama. Pregledavajući povraćenu materiju, koju mu je donio na ispitivanje *barbir* Marković i uzimajući u obzir ostale simptome, pomislio je da se radi o otrovanju. U lijeku je moralo biti nekog korozivnog sastojka, t.j. otrova, jer sam lijek nije mogao tako nešto proizvesti, pa je primijenio protuotrove. Tim više jer su mu saopćili da djevojci opada kosa.

Obrazlažući pred sudom kako je moglo doći do otrovanja, Flori je izjavio da se to moglo dogoditi ili zato što je uvarak bio alteriran infuzijom nekog korijena, na pr. *Titimala* ili *Jelape* (drastični purgansi), ili zbog toga što bakrena posuda u kojoj je kuhan uvarak nije bila dobro kalaisana, ili sena, jedan od sastavnih dijelova uvarka, nije bila dobro očišćena od peteljki, a one mogu izazvati smetnje i bolove. Na kraju, rekao je Flori, mogao bi biti slučaj da se, zbog neke male, neznatne, *influence diareje terminoze* s bolovima u času uzimanja lijeka, pokrenula ona voda, koja je već prethodno bila disponirana da se pokrene sa svoga mjesta.

Srećom, djevojci je sutradan bilo sasvim dobro, pa je Flori na drugom saslušanju na svaki način htio uvjeriti sud da se nije radilo o trovanju, očito da bi zaštitio Remedelija, odnosno Krista Buća, koji je u Remedelijevoj ljekarni pripremio lijek. To se jasno vidi iz njegove izjave od 4. srpnja, kada je pred sudom, opisavši kako je djevojku dobro potegnulo za kosu, i nije joj iščupao nijedne vlasi, ne vodeći računa o protuotrovima koje joj je prepisao, sugestivno

²³⁸ *Lam. Crim.* sv. 95, f. 56'-128. Glavna mjesta koja smo naveli, nalaze se na stranama: 57, 58', 59'-60, 69, 103-103', 105, 110', 128.

uskliknuo: “očiti znak gospodo, jer da je bila otrovana, to bi bio jaki dokaz otrova i on bi morao biti permanentan, a ne prolazan.”²³⁹

Već smo ranije spomenuli da je u dubrovačkoj sudskoj medicini postojala praksa otvaranja leševa kod utvrđivanja trovanja. Ovdje ćemo iznijeti slučaj otvaranja otrovane osobe i ispiranja arsenika nađenog u želucu, da bi ga mogli kao *corpus delicti* pokazati sucima kaznenog suda.

To se dogodilo u nama već poznatom slučaju redovnice sa Danača, koja se navodno sama otrovala arsenikom. Ovaj slučaj značajan je još i stoga što su u njemu opisane promjene izazvane arsenikom u želucu. Liječnici su konstatirali da je arsenik bio prilijepljen uz opne ventrikula, gdje je izazvao upalu i razaranje (*sfacello*), kako, po njihovom sudu, redovito biva kod ove vrste otrova. Naravno, ni ovdje nisu propustili potvrditi svoj sud da je časna sestra uistinu bila otrovana pokusom sa izdržljivošću kose, “koja se sasvim lako čupala u čuperke”.²⁴⁰

Kćer Mata Andrijaševića staru 4½ godine, koja je nađena mrtva, pregledali su 3. travnja 1755. fizik Ivan Pagani i kirurg Cattaffio. Na pregledu su utvrdili, da je dijete bilo lividno po čitavoj periferiji tijela, iz čega su izveli zaključak da je nastupio sveopći izljev krvi iz krvnih sudova (*stravasamento di sangve*), koji je izazvao smrt. To je mogao izazvati ili neki narkotički otrov ili što slično, poput neumjerenog ispijanja vina i rakije. Čini se da je ova dijagnoza bila pod utjecajem glasina, da je mala Made popila pola kutla rakije (4 dcl).²⁴¹

Na kraju, navest ćemo doslovno iskaz pred sudom *barbira* Ivana Nubića povodom pokušaja trovanja don Dominka Natoli, župnika u Luci Šipanskoj od strane njegova djetića Vicka Glavića, koji je priznao, da je “usuo u pastu koja se kuhala malo sičana”. Iskaz pisan dubrovačkim govorom značajan je, jer nam dočarava atmosferu sudske istrage i opisuje jedno trovanje arsenikom.

Na upit predsjednika suda, postavljen *barbiru* Buniću 16. ožujka 1795.: “Znate li ili možete li pretpostaviti zašto ste pozvani pred nas?”, Bunić je odgovorio:

“Sumnjim da ste me zvali, da vam pripovijem, kako i ponedjenik prošasti bio sam zvan od strane D. Dominka Natoli paroka od Luke, da dođem u njega, da je rđav od kolike. Ja sam otišo u rečenog D. Dominka na Luku na Šipan, koga našo sam u odru rđava s febrom i polas konvulz. I tad pito sam rečenog

²³⁹ *Lam. Crim.* sv. 99, f. 134-139’.

²⁴⁰ *Lam. Crim.* sv. 103, f. 115-115’.

²⁴¹ *Lam. Crim.* sv. 124, f. 64, 68.

D. Dominka, što su ti bili počeci od tvoje nemoći. Tad njegova majka i sestra pripovijedali su mi, kako su mu dali večeri same pastice, koju kako je počeo jestit učinila mu se rđava sapura na prvom ožici. I to mi je isti parok govorio i sumljo je da su mu usta grka od sebe, bivši bio prije rđav. Iza tega da je uzo i drugu ožicu rečene pastice i da mu se učinila još grča. Tad rečeni D. Dominko reko je rečenoj sestri, čini mi se, da je ovo strašno i da mi je grlo odrlo. I tad je ona provala rečenu pastu i da jom se učinila grko. Iza tega rečena njegova sestra, da je otišla majku karat, kako je grubo skuhalo rečenu pastu. I tad majka da je uzela rečene paste malo za provat i našla je da je grko; paka da je dala njihovu djetiću i da je i on uzo mrvicu i kada je otišo da je bacio. Zaviše, rekli su mi rečeni, da su svikolici bljuvali i imali bolesti jakijeh po stonku i da ih je otvorilo nizdoli. Tad ja sumnjo sam, da rečena pasta, koju su uzimali, da je ona uzrokovala tu nemoć i sumnjim, koliko mi art donosi, da je rečena pasta bila otrovana. Ja sam im do lijeka od kontravenena za rečene otrovi. I rečena majka i sestra ončas sutradan bili su bolji, a rečeni parok, povraćalo mu se toliko bljuvanje, koliko bolesti, toliko febre za nekoliko dana, ma paka se učinio bolji, samo mu je ostalo grlo odrto i tužio se velikijem ognjom u životu, ma mu veće nije pridohodilo ni na polas, niti je bljuvo. Iza tega reče mi rečena sestra rečena paroka, rečena nje mati i rečeni parok, cijenimo da ćemo obaznat prije nego ti otideš, ko je stavio otrov u pastu. Paka su mi rekli, da im je rekla Marija Luke Helbe, da je čula od Đive Mandofine, da jom je pripovijedela, da je čula rečena Đive od Jele Petrove u susjestvu karati djetića njihova, to jes rečena paroka, zašto je došo uzeti otrovi, da su mu matarac miši izjeli. I da mu je rečena Jele rekla, zašto si mi lago, da te je meštar poslo pitati otrovi za miše. Zaviše nevjesta Jele Petrove Pavla žena Balda Jozovića rekla je, da je rekla rečenom parokovom sestri, istina je da je mali uzo otrovi u rečene Jele Petrove. Zaviše da je reko rečeni djetić jednomu malomu, koji dohodio je na skulu u rečena D. Dominka, koji, mali pito je rečena djetića, kad će meštar biti bolji? A djetić da je odgovorio, neće biti bolji nego gori. I to sam sve čuo od rečene sestre parokove i paroka i matere mu. Reću vam zaviše, da sam čuo od rečene sestre parokove, nje matere, kojom ne znam imena, da kad je rečeni njihov djetić uzo rečene paste malo na usta, da je reko, nuti vraga, malo da se nijesam otrovo. Ja vam drugo neimam česa rijeti. Et tantum dixit...²⁴²

Prije nego što na temelju iznesenih slučajeva, dademo nekoliko općih konstatacija u pogledu postupaka dubrovačkih medicinskih stručnjaka

²⁴² *Lam. Crim.* sv. 204, f. 118^v-121.

prigodom utvrđivanja trovanja ili smrti od trovanja, prepuštajući povjesničarima medicine da analiziraju pojedine slučajeve i izreku mjerodavni sud o nivou toksikologije u medicinskoj znanosti u Dubrovniku 17. i 18. stoljeća, navest ćemo nekoliko podataka o terapiji koja je primjenjivana pri liječenju otrovanih.

Terapija i protuotrovi

U Dubrovniku je davno bio poznat protuotrov, takozvani *lincorno* (*lioncorno*, *leoncorno*).²⁴³ On se spominje u jednoj kancelarijskoj knjizi 1578. godine, kada je jedan takav protuotrov, koji je napravio ljekarnik Frano Testa, dan na ekspertizu ljekarniku Roku Fasanu, koji je, u nemogućnosti da drugim putem utvrdi njegovu vrijednost, predložio da se napravi pokus sa životinjama, na golubovima ili peradi. Životinje prvo treba otrovati, pa im onda dati protuotrov *lincorno*. Učinak će pokazati, vrijedi li ili ne.²⁴⁴

Taj protuotrov upotrijebio je u Istanbulu nama poznati dubrovački diplomat Vicko Bratutti. U svojim probatorijalnim artikulima, podnesenima bečkom sudu kada je htio dokazati da ga je carski rezident u Istanbulu 1633. htio otrovati, pod br. 3 navodi da su mu odmah po dolasku s ručka, na kojem je navodno bio otrovan, njegov *barbir* i kapelan dali *una rasura di leoncorno*. Bratutti nabraja i druga sredstva i protuotrove, koji su korišteni za njegovo liječenje: klistiri od mlijeka i šećera, od *leoncorna*, *orvietana*, *alchermesa*, i znojenje.²⁴⁵

Iako u nama poznatim slučajevima liječenja otrovanih nisu bili primjenjeni ovi protuotrovi, ipak su sigurno bili dobro poznati dubrovačkim liječnicima kad ih je poznao jedan Dubrovčanin nestručnjak.

Sredstva koja se u našim dokumentima spominju pri liječenju otrovanih su sljedeća: ulje, obično ulje i pjena od ulja (svježe ulje, prvo ispod prese), mlijeko,

²⁴³ *Lincorno*, *unicorno*, droga za koju se mislilo da potječe od roga neke neobične životinje. Vidi Z. Kesterčanek, »Roko Fasano: 269.

²⁴⁴ Z. Kesterčanek, »Roko Fasano: 269.

²⁴⁵ "...chrisieri di latte di zuchero, di leoncorno, d'Orvietano, d'Alchermes, sudori et altri rimedij che sogliono applicare agl'attosicati". *Isprave i akti*, XVII. st., br. 2057/4. *Orvietano*, vrsta elekturija sastavljenog od mnogih i raznih sastojaka. Smatran je dobrim protuotrovom. Nazvan po čovjeku iz Orvieta u Italiji, koji ga je pronašao; *Alchermes*, od kermiz, mermez. Ovim imenom Arapi nazivaju neku vrstu kukca skrletarke, ali označuje i neke farmaceutske preparate.

svježe mlijeko ili jemuž, razrijeđeno vodom ili mlakom vodom, razni purgansi i *antidot teriak*.

Ilustriramo s nekoliko primjera:

Mare Đurova iz Osojnika, pokušavajući spasiti Katu Nazlobrzovu, koja je umrla otrovana, dala joj je mješavinu meda i ulja, što je kod otrovane izazvalo jače povraćanje.²⁴⁶

Đuro Ilin Bošnjak, kad je primijetio da mu je lovački pas otrovan, dao mu je ulja i druge protuotrove.²⁴⁷

U slučaju trovanja sirom u Župi, Senat u pismu mirimiranu u Trebinje piše da su dubrovački liječnici otrovanima dali piti "maslija i druge mehleme suproč otrovima".²⁴⁸

Guljelmo iz Cavtata, koji se tužio Božu Franoviću da ga je žena otrovala, dobio je savjet: "uzmi i napi se ulja komuna".²⁴⁹

Ivan Kokot sa Lastova, kojega je navodno arsenikom u vinu otrovao brata Ivan, pio je, po naređenju liječnika Ivana Coste, tri dana pjenu od ulja, a četvrti dan uzeo je lijek. "Liječnik mi je naredio piti pjene od ulja i tako sam pio tri dni, a četvrti dan uzo sam lijek".²⁵⁰

Obilno uzimanje mlijeka, posebno svježe pomuženog mlijeka - jemuže, spominje se više puta. Doktor Marko Flori naredio je da se Marici, sluškinji Antuna Vitkovića, za koju je držao da je otrovana, dade piti koliko god hoće "mlijeka jemuže", razrijeđenog s dvije trećine vode.²⁵¹ I u slučaju navodnog trovanja Antonije, kćeri Ivana Stelle, Flori je prepisao obilno uzimanje mlijeka razrijeđenog u vodi, a drugi put svježeg mlijeka s toplom vodom.²⁵²

²⁴⁶ "...allora li diedi del detto miele e di oglio, che li provocarono maggior vomito...". *Lam. Crim.* sv. 36, f. 37.

²⁴⁷ *Lam. Crim.* sv. 75, f. 125.

²⁴⁸ *Cop. Lit.* sv. 2, f. 80'.

²⁴⁹ *Lam. Crim.* sv. 99, f. 260'.

²⁵⁰ Liječnik je pred sudom izjavio: "...gli ho ordinato che prenda dell'oglio vergine per tre volte, l'indomani poi venne di nuovo da me e mi disse d'aver preso dell'oglio e di sentir meno dolori... doppo due giorni gli diedi un aqua angelica e con questo rimase sano..." *Lam. Crim.* sv. 221, f. 59', 61'-62.

²⁵¹ "...gli mi ordino che se li dasse mglieka jemusce, meschiato con due terzi d'aqua, e che cio li si dasse a bere quanto volesse". *Lam. Crim.* sv. 95, f. 64'.

²⁵² "... et indi li si dasse pur da evere quanto ne voleva del latte strempato nel aqua... prescrissi che si valesse delle bibite copiose di latte fresco co dell'aqua tepida..." *Lam. Crim.* sv. 99, f. 135, 137.

U liječenju djevojke Antonije Stelle, Flori je upotrijebio i terijak. Naredio je neka joj se smjesta dade terijak razrijeđen u vinu.²⁵³ Terijak se spominje i u slučaju navodnog otrovanja Guljelma iz Cavtata. On je otišao gvardijanu cavtatskog samostana tražiti lijek. "Pito sam da mi da malo turiake i dao mi je iz jedne škatulice na britvici tri puta rečene turiake, a za tezijem juhe od mesa škleta i malo vina cijela staroga".²⁵⁴ Istom Guljelmu iz Cavtata, kad je došao na liječenje u dubrovačku bolnicu, Flori je, uz purgans od sene dao *una dramma di teriaka*.²⁵⁵

Dodamo li još dva slučaja u kojim se samo općenito kaže da su primijenjeni odgovarajući protuotrovi,²⁵⁶ to je sve što nam dosad poznati dokumenti govore o načinu liječenja otrovanih u Dubrovniku.

Imajući u vidu slučajeve koje smo naveli, a u kojima su intervenirali dubrovački medicinski stručnjaci, u prvom nam redu upada u oči strogi i iscrpni postupak dubrovačkog suda da utvrdi *crimen* trovanja, kao i autoritet liječnika, čiji sud je bio mjerodavan i, možemo reći, presudan.

U pogledu načina na koji su dubrovački liječnici dolazili do zaključka je li netko bio otrovan ili je umro otrovan, vidimo da su se, pored opažanja simptoma trovanja, služili raznim pregledima i metodama kojima se i danas, svakako u neusporedivo savršenijem obliku, služe medicinski stručnjaci.

Dubrovački medicinski stručnjaci služili su se: 1. organoleptičkim i analitičkim pregledom, t.j. pregledavanjem i ispitivanjem inkriminirane materije, bljuvotine i želučanog sadržaja. 2. biološkim pokusom - iskušavanjem sumnjivih materija na životinjama, psima i pijetlovima. 3. kliničkom slikom - ocjenjivanjem simptoma bolesti koji su se javljali kod osoba za koje se sumnjalo da su otrovane, i 4. patološko-anatomskim nalazom promatranjem promjena na tijelu mrtvacu i na unutarnjim organima vršenjem obdukcije.

U pogledu liječenja trovanja, iz navedenih slučajeva je očito da je zadatak njihova liječenja bio, kao što je i danas, dvostruk: 1. odstraniti otrov iz tijela i

²⁵³ "...che li fusse subito strempata nel vino della teriaka e data li a bere". *Lam. Crim.* sv. 99, f. 135.

²⁵⁴ *Lam. Crim.* sv. 99, f. 259.

²⁵⁵ *Lam. Crim.* sv. 99, f. 336.

²⁵⁶ *Lam. Crim.* sv. 107, f. 125; sv. 204, f. 120.

spriječiti njegovu resorpciju, i 2. spriječiti djelovanje otrova protuotrovima. Prvo se postizalo naročito obilnim uzimanjem pjenušavog ulja i pjenušavog mlijeka (jemuže), za koje je potvrđeno da posjeduju jaku sposobnost apsorpcije, a drugo uzimanjem protuotrova - terijaka.

Premda se već iz ovih konstatacija može zaključiti da su u medicinskoj znanosti u Dubrovniku i toksikologija i odgovarajuća terapija bile na zavidnoj visini, mjerodavni sud o tome prepuštamo povjesničarima medicine.

POISONS IN THE REPUBLIC OF DUBROVNIK

ZDRAVKO ŠUNDRICA

Summary

The employment of poisons in diplomacy is as old as diplomacy itself. It is therefore only natural that this ancient practice found its place in Ragusan diplomacy, which as far as poisoning was concerned, was patterned after Byzantine and Venetian diplomacy. Research into this phenomenon, however, is hampered by the fact that the most valuable archival fund of the Dubrovnik Republic containing evidence on the use of poisons, was destroyed by the Ragusan Senate. The documents in question were those contained in the *Secreta Rogatorum*, the secret records of the Senate. This fund is likely to have been destroyed on several occasions, but most of the documents were destroyed shortly before the French occupation of Dubrovnik. Nevertheless, existing sources offer conclusive evidence that the Ragusan authorities resorted to the use of poisons when the affairs of the state were at stake. This was the method they employed in order to eliminate enemies and dangerous prisoners. Poison was also a means of protection in times of war, when the Ragusans would poison water tanks in the area.

The private lives of the Ragusans reveal diverse poisoning methods or attempts: a man attempting to poison his neighbor; a young man his pregnant fiancée; a servant his master (a priest); a domestic his lord. Not uncommon were cases in which one sibling was accused of poisoning another. Neighbors would poison each other's chickens, pigs, hounds, and watch dogs. Other cases include a neighbor who threw a poisoned fig into the neighbors' garden with the intention of poisoning members of the other household, a woman suspected of attempting to poison her husband, a person who threatened to poison the neighbors' water, a sorceress who poisoned a child with a remedy lotion, a girl who was poisoned with a cosmetic facial cream, and another girl who was almost poisoned with a drug purchased at the pharmacy. The articles of food that were most favored by poisoners were loaves of bread, buns, and biscuits. Poison was also poured into soup, prepared food, and wine. However,

considering that, over the period of several centuries covered by this inquiry, not many cases of poisoning were recorded, it could be inferred that poisoning among the inhabitants of the Dubrovnik Republic was not a common manifestation.

The paper is further concerned with the preservation of poisons in the Republic of Dubrovnik, types of poisons and their origin, toxicology from the perspective of contemporary medical practice performed by Dubrovnik physicians in the service of the criminal court, and the treatment of poisoning, that is antitoxins.